

Sankce z pohledu mezinárodního práva

Veronika Bílková*

Abstrakt: Tento příspěvek se zaměřuje na problematiku sankcí z pohledu mezinárodního práva. Snaží se upozornit na některé nejasnosti, jež používání výrazu sankce provázejí, a zároveň co nejpřehledněji zmapovat, co vše sankce zahrnují a jak fungují. První kapitola sankce vymezuje, nabízí jejich typologii a rozlišuje čtyři hlavní etapy jejich vývoje. Druhá kapitola ukazuje, že sankce nemají v mezinárodním právu jednotný právní základ, ale spadají pod různé instituty v závislosti na tom, kdo vůči komu a na jakém základě je přijímá. Kromě kolektivních sankcí OSN zná současné mezinárodní právo některé další kolektivní sankce a také sankce autonomní, jež obvykle spadají pod retorze anebo pod (individuální či kolektivní) protipatření.

Klíčová slova: kolektivní sankce OSN, mezinárodní právo, protipatření, retorze, sankce

Úvod

Ruská agrese proti Ukrajině vedla k uložení rozsáhlých sankcí směřujících vůči Ruské federaci coby státu i vůči jednotlivcům stojícím v jejím čele, tvořícím její ekonomické i další elity, popř. majícím ruské občanství. Ačkoli rozsah a razance těchto sankcí je bezprecedentní, samotný fakt, že státy a některé mezinárodní organizace na porušení mezinárodního práva či jiné nežádoucí jednání reagují sankcemi, nijak výjimečný není. Naopak, sankce se za poslední desetiletí staly běžnou součástí života mezinárodního společenství a jsou využívány různými aktéry k různým cílům a s různou účinností. Právě tato různorodost je jedním z důvodů toho, proč se sankce dosud nestaly předmětem ucelené mezinárodněprávní úpravy a proč v této oblasti přetrvává řada nejasností. Tento příspěvek se snaží na některé tyto nejasnosti upozornit a zároveň co nejpřehledněji zmapovat, co vše sankce zahrnují a jak fungují. První kapitola sankce vymezuje, nabízí jejich typologii a rozlišuje čtyři hlavní etapy jejich vývoje. Druhá kapitola ukazuje, že sankce nemají v mezinárodním právu jednotný právní základ, ale spadají pod různé instituty v závislosti na tom, kdo vůči komu a na jakém základě je přijímá.

1. Pojem, dělení a vývoj sankcí

V této části příspěvku si vyjasníme, co přesně se pod výrazem sankce skrývá, respektive jak může být tento pojem vymezen a co se jím rozumí v tomto textu. Dále si ukážeme, jak jsou sankce různorodé a podle jakých hledisek je možné je členit. V závěru části bude pozornost věnována historickému vývoji a postupným proměnám povahy a způsobu využívání sankcí v období od vzniku mezinárodního práva do současnosti.

* Prof. JUDr. PhDr. Veronika Bílková, Ph.D., E.M.A., Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav mezinárodních vztahů. E-mail: bilkova@prf.cuni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6298-9630>. Autorka děkuje dvěma anonymním recenzentům za cenné připomínky k původní verzi tohoto příspěvku.

1.1 Pojem sankcí

Ačkoli se výraz sankce (*sanctions*) používá v odborné i neodborné literatuře velmi často, jasné ukotvení v mezinárodním právu zatím nemá.¹ V důsledku toho také, jak uvádí belgický autor Tom Ruys, „*stále chybí jednotná autoritativní definice*“,² která by sankce vymezila a přispěla tak k tomu, aby tento pojem nebyl užíván v mnoha odlišných významech. Přesně to se bohužel v současné době děje. V nejširším pojetí se sankcemi rozumějí jakákoli omezující opatření, jimiž určitý aktér reaguje na pro něj nežádoucí jednání jiného aktéra s cílem přimět ho, aby toto jednání změnil. Mnohdy ale bývá výraz používán v užším významu, přičemž možná hlediska zúžení jsou přinejmenším trojí. Jedná se o původce sankcí, používané prostředky a účel, jemuž má uložení sankcí sloužit.³

Z hlediska původce bývá někdy význam pojmu sankce omezován na opatření, jež jsou přijímaná multilaterálně, nejčastěji v rámci určité mezinárodní organizace.⁴ Typický příklad nabízejí sankce Organizace spojených národů (OSN) a Evropské unie (EU). Za zmínku stojí, že klíčové dokumenty těchto organizací výraz sankce neobsahují – Charta OSN mluví o „*opatřeních nezahrnujících užití ozbrojené síly*“ (článek 41), Smlouva o fungování EU (SFEU) o „*omezujících opatřeních*“ (článek 215). Vzhledem ke specifickému postavení, jež v mezinárodním systému zaujímá OSN coby jediná univerzální organizace obecné povahy, není výjimkou ani to, že se výraz sankce váže výlučně na opatření přijímaná touto organizací. Dané pojetí dominovalo na mezinárodní scéně až do 90. let 20. století. Od rážela se v něm snaha budovat mezinárodní právo po vzoru práva vnitrostátního a svěřit vymáhání respektu k jeho normám jedné ústřední autoritě, kterou by byla Rada bezpečnosti.⁵ Ačkoli tato snaha stále existuje, výraz sankce přestal být postupně omezován na rámec OSN a ztratil dokonce i onen multilaterální nádech. Dnes je běžně užíván ve vztahu k jakýmkoli omezujícím opatřením, včetně opatření přijímaných jednotlivými státy. K danému širšímu pojetí se hlásí i tento příspěvek.

Podle používaných prostředků se sankcemi rozumějí omezující opatření nezahrnující použití ozbrojené síly. Až do prosazení zákazu použití síly v mezinárodních vztazích na konci druhé světové války⁶ byly vojenské a nevojenské prostředky donucení či nátlaku používány státy v různé kombinaci, podle momentální potřeby. Od roku 1945 je ale možnost legálního uchýlení se k ozbrojené síly omezená na případy sebeobrany (v reakci na předchozí ozbrojený útok) a kolektivních akcí s mandátem Rady bezpečnosti OSN (podle článku 42 Charty OSN). V situacích, jež pod tyto dva případy nespádají, je třeba volit prostředky nevojenské povahy. Někdy bývá význam pojmu sankce ještě dále zužován. Nejsou pak pod něj řazena opatření čistě diplomatické či politické povahy, např. veřejná prohlášení, vystoupení na mezinárodních fórech, demarše, předvolání velvyslance či jeho prohlášení

1 Viz PELLET, A. – MIRON, A. Sanctions. In: PETERS, A. (ed.). *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [online]. 2013. Dostupné z: <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e984>>.

2 RUYS, T. Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework. In: VAN DEN HEERIK, L. (ed.). *Research Handbook on UN Sanctions and International Law*. Edward Elgar Publishing, 2016, s. 19.

3 Ibidem.

4 Ibidem.

5 ABI-SAAB, G. De la sanction en droit international. In: MAKARCZYK, J. (ed.). *Theory of International Law at the Threshold of the 21st Century. Essays in Honor of Krzysztof Skubiszewski*. The Hague: Kluwer Law International, 1996, s. 61–77.

6 Srov. článek 2(4) Charty OSN. Zákaz je také součástí obyčejového práva a představuje jednu z mála obecně uznaných kogentních norem mezinárodního práva. Viz též GRAY, Ch. *International Law and the Use of Force*. 4th edition. Oxford University Press, 2018.

za tzv. *persona non grata*; a také vnitřní opatření mezinárodních organizací, typicky zbavení hlasovacích práv či suspense členství.⁷ Po vyloučení těchto forem zbývají v sankčním balíčku hlavně opatření hospodářské a finanční povahy (zákazy dovozu a vývozu, zmrazení aktiv, zabavování majetku aj.) a omezení týkající se dopravy či cestování (zákazy přeletů, zákazy vstupu aj.). Tento příspěvek se k tomuto druhému zúžení nekloní a mezi sankce řadí jakákoli donucovací či nátlaková opatření nevojenské povahy.

Konečně podle účelu, jemuž slouží, se sankce dělí na ty, jimiž státy či mezinárodní organizace reagují na předchozí porušení mezinárodního práva ze strany určitého aktéra (státu, nestátní entity či jednotlivců) s cílem přimět tohoto aktéra, aby porušení zanechal a jeho následky odčinil; a na ty, k nimž se státy a mezinárodní organizace uchylují tehdy, když určitý aktér (stát, nestátní entita či jednotlivci) dělá něco, co je z jejich pohledu nežádoucí, mezinárodní právo to ale neporušuje. V prvním případě jsou sankce nástrojem vynucení respektu k mezinárodnímu právu. V případě druhém se primárně jedná o nástroj prosazení vlastních zahraničně politických zájmů. Bylo by logické omezovat pojem sankce na první případ, reálně se tak ale neděje. Jedním z důvodů je to, že zejména u opatření zaměřených na jiné aktéry, než jsou státy, není snadné určit, o kterou kategorii se vlastně jedná. Zohlednit je třeba i to, že požadavek předchozího protiprávního jednání nefiguruje u sankcí vyhlášených Radou bezpečnosti OSN. Ta, coby orgán politické povahy, totiž nemá za úkol vynucovat respekt k mezinárodnímu právu, ale dbát o udržení mezinárodního míru a bezpečnosti. Omezení na první kategorii by tak vedlo k nadměrnému zúžení významu pojmu, a proto k němu tento příspěvek nepřistupuje.

V souladu s tím, co bylo řečeno, se sankcemi v tomto příspěvku rozumějí *omezující opatření nezahrnující použití ozbrojené síly, která vyhláší státy či mezinárodní organizace, včetně OSN, v reakci na předchozí protiprávní jednání či na jiné nežádoucí jednání některého aktéra (státu, nestátní entity, jednotlivců) a jejichž cílem je přimět tohoto aktéra k tomu, aby své jednání změnil a případně poskytl náhradu za materiální či nemateriální újmu, kterou svým jednáním způsobil*. Příspěvek se tedy zaměřuje stejně tak na kolektivní sankce OSN, jako na omezující opatření EU či autonomní sankce vyhlášené státy vůči jiným státům, nestátním entitám či jednotlivcům.

1.2 Typologie sankcí

Sankce tak, jak byly právě vymezeny, tvoří velmi různorodou skupinu, kterou lze vnitřně mnoha způsoby klasifikovat. Kromě klasifikace odvíjející se od třech zmíněných kritérií (původce sankce, použité prostředky, účel uvalení) je významné dělení podle cílového subjektu, povahy sankcí, způsobu jejich využití a právního režimu. Podle cílového subjektu se sankce dělí na ty, jež jsou uvalené na státy, a ty, které dopadají na nestátní entity a na jednotlivce. Historicky starší a z hlediska mezinárodního práva snáze právně uchopitelné jsou protistátní sankce, v posledních desetiletích ale na mezinárodní scéně začaly postupně převažovat sankce vůči jiným entitám. Tento posun do velké míry souvisí s druhým dělením, a to podle povahy sankce. Na jeho základě rozlišujeme sankce plošné (*comprehensive sanctions*) a sankce cílené (*targeted sanctions*) či chytré (*smart sanctions*). Plošné sankce dopadají na stát jako celek a zasahují různé sféry jeho ekonomiky a veřejného života. Cílené či chytré sankce se buď zaměřují specificky na určitou oblast ekono-

⁷ RUY, T. *Sanctions, Retorsions and Countermeasures: Concepts and International Legal Framework*, s. 20–21.

miky (např. zbrojní embargo, ropné embargo, zákaz dovozu dřeva či diamantů), nebo cílí na nestátní aktéry a jednotlivce. Přechod k cíleným sankcím, k němuž dochází od konce 90. let 20. století, tak z velké části znamená i změnu aktérů, na něž sankce dopadají.

Podle způsobu využití se sankce člení na primární a sekundární. Primární sankce postihují přímo ty aktéry, kteří jsou spojeni s protiprávním či nežádoucím jednáním, ať už se jedná o státy porušující lidská práva, nestátní entity dopouštějící se třeba teroristických činů, nebo jednotlivce, kteří stojí v čele těchto států a nestátních entit, popř. je aktivně podporují (financování, podíl na výcviku aj.). Sekundární sankce jsou namířeny proti entitám, tj. státům, obchodním společnostem či fyzickým osobám, které s protiprávním či nežádoucím jednáním samy žádnou přímou spojitost nemají, udržují ale vztahy, obvykle obchodní povahy, s někým, na něž jsou uvaleny sankce primární. Typickým příkladem sekundárních sankcí jsou omezení vyplývající z některých vnitrostátních právních aktů USA, zejména tzv. Helms-Burtonova zákona (*Zákon o kubánské svobodě a demokratické solidaritě*) z roku 1995, který dopadá na společnosti z třetích zemí obchodující s Kubou, a tzv. Caesarova zákona (*Zákon o občanské svobodě Sýrie*) z roku 2019, jenž se vztahuje na aktéry ze třetích zemí podílející se na poválečné rekonstrukci Sýrie. Využívání sekundárních sankcí budí řadu právních výhrad, zejména s ohledem na jejich extraterritoriální charakter.⁸

Poslední, pro tento příspěvek klíčová typologie vychází z právního režimu, podle něhož jsou sankce ukládány. Na základě tohoto hlediska je možné rozlišit sankce kolektivní či mnohostranné (*collective, multilateral sanctions*) a sankce autonomní či jednostranné (*autonomous, unilateral sanctions*). Do první kategorie spadají sankce, které vyhláší Rada bezpečnosti v rámci systému kolektivní bezpečnosti opřené o Chartu OSN. Lze sem zařadit též některé další kolektivní sankce ukládané mezinárodními organizacemi vůči členským státům, popř. nestátním entitám a jednotlivcům na území těchto států. Druhou kategorii tvoří sankce vyhlášené jednotlivými státy a ty sankce mezinárodních organizací, jež směřují vůči nečlenským státům, popř. entitám pod jurisdikcí těchto států, a které zároveň nepředstavují pouhou implementaci kolektivních sankcí OSN. Sankce první kategorie mají právní základ v mezinárodní smlouvě, typicky zakládajícím aktu příslušné mezinárodní organizace, jejíž stranou je i sankcionovaný stát. Sankce druhé kategorie vycházejí z mezinárodního obyčejového práva, a to nejčastěji z úpravy institutů retorzi a protiopatření (dříve represálie). Od posledně uvedeného dělení se odvíjí struktura druhé části tohoto příspěvku.

1.3 Vývoj sankcí na mezinárodní scéně

Sankce coby nástroj vynucení respektu k mezinárodnímu právu jsou na mezinárodní rovině využívány od zrodu současného mezinárodního práva, tj. od poloviny 17. století. Coby nástroj nátlaku mezi různými aktéry mezinárodního života byla ovšem opatření podobná těm, která dnes označujeme za sankce, známá v podstatě po celé dějiny lidstva. Taková opatření ale nebyla mezinárodněprávně nijak regulována, a proto jim v tomto

⁸ Srov. RUYS, T. – RYNGAERT, C. Secondary sanctions: a weapon out of control? The international legality of, and European responses to, US secondary sanctions. *British Yearbook of International Law*. 2020, s. 1–116; TERRY, P. C. R. Secondary Sanctions: Why the US Approach Is Unlawful and the EU's Response Is Ineffective. *Global Trade and Customs Journal*. 2022, Vol. 17, Iss. 7, s. 370–379.

příspěvku není věnována pozornost. Sankce coby právní nástroj vstupují na mezinárodní scénu spolu s mezinárodním právem a po celou dobu jeho vývoje zůstávají jeho pevnou součástí, byť se postupně mění jejich podoba a parametry. V zásadě můžeme rozlišit čtyři hlavní etapy vývoje institutu sankcí v mezinárodním právu, přičemž tři z těchto etap jsou záležitostí posledních pár desítek let. Vývoj sankcí i změny ve způsobu jejich nastavení dobře odrážejí celkové proměny, jimiž během doby procházelo mezinárodní právo jako celek.

První etapa vývoje zahrnuje období od poloviny 17. století zhruba do roku 1945. Je zřejmé, že v průběhu takto dlouhého období nebyl přístup k sankcím zdaleka jednotný, určité shodné rysy se zde ale identifikovat dají. Patří mezi ně zejména to, že státy – coby tehdy dominantní aktéři mezinárodních vztahů – disponovaly ve svém jednání značnou mimo-právní volností, což se projevovalo i v oblasti sankcí. K těm se státy mohly uchýlit v zásadě vždy, když to uznaly za vhodné, mohly jimi sledovat cíle právní i čistě politické, respektive mocenské, a nijak zvláště omezeny nebyly ani prostředky, které měly při nátlaku na jiné státy k dispozici – vedle diplomatických či politických nástrojů sem spadaly též nástroje ekonomické či uchýlení se k ozbrojené síle. Teprve od poloviny 19. století se začala postupně, nejčastěji obyčejovou cestou, formovat právní pravidla, jež volnost států omezovala a dávala sankcím jisté právní limity.⁹ Výrazem tohoto posunu se stala třeba diplomatická korespondence ve věci *Caroline* ve 40. letech 19. století, v rámci níž byly vymezeny podmínky uchýlení se k ozbrojené síle mimo rámec klasické války;¹⁰ nebo arbitrážní nález ve věci *Naulilaa* z roku 1928, v němž rozhodci identifikovali základní podmínky výkonu ozbrojených represálií.¹¹

Velký zlom ve vývoji institutu sankcí přinesl rok 1945.¹² Tehdy přijatá Charta OSN zakotvila zákaz použití síly, který nadále znemožnil používat při vymáhání mezinárodního práva či při prosazování svých zájmů ozbrojenou sílu, a to kromě taxativně stanovených výjimek ze zákazu tohoto použití. Nelegální se tak staly mj. do té doby známé ozbrojené represálie, jimiž státy vymáhaly dodržování práva ze strany jiných států. Nadále zůstala jen možnost vykonávat nátlak diplomatickými, politickými či ekonomickými prostředky. Vedle toho nově vznikl centralizovaný systém udržování mezinárodního míru a bezpečnosti, jehož správa byla svěřena Radě bezpečnosti OSN, jež zde měla jednat coby zástupce mezinárodního společenství jako celku. V době studené války byl ovšem systém kolektivní bezpečnosti – včetně možnosti ukládání kolektivních sankcí OSN – zablokovan v důsledku bipolárního rozdělení světa. V reálném životě si tak význam zachovala decentralizovaná (neozbrojená) opatření přijímaná státy a postupem doby rovněž některými mezinárodními organizacemi.

K dalšímu zlomu došlo po roce 1990, kdy začala třetí etapa ve vývoji institutu sankcí. Ukončení studené války dovolilo Radě bezpečnosti OSN, aby se – aspoň na nějaký čas – ujala role hlavního dohlázeatele nad udržováním mezinárodního míru a bezpečnosti, respektive hlavního ochránce globálních zájmů. Mezi ty se přitom vedle předcházení

⁹ Srov. CAVAR, L. L'idée de sanction et sa mise en oeuvre en droit international public. *Revue générale de droit international public*. 1937, Vol. 41, s. 385–445.

¹⁰ Srov. WOOD, M. The Caroline Incident – 1837. In: RUYSS, T. – CORTEN, O. – HOFER, A. (eds). *The Use of Force in International Law: A Case-Based Approach*. Oxford University Press, 2018, s. 5–14.

¹¹ *Naulilaa Incident (Portugal v. Germany)*, Arbitral Tribunal, 31 July 1928, 2 RIAA 1011.

¹² Srov. CAVAR, L. Les sanctions dans le cadre de l'ONU. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye*. 1952, Vol. 80, s. 191–291.

a ukončování ozbrojených konfliktů nově zařadilo třeba i zajišťování ochrany lidských práv nebo boj proti terorismu. Při ochraně těchto zájmů začala Rada bezpečnosti využívat kolektivní sankce natolik aktivně, že si 90. léta 20. století vysloužila přezdívku „sankční desetiletí“.¹³ Další novinkou, kterou toto období přineslo, bylo to, že se v prosazování globálních zájmů začaly větší měrou angažovat jiné mezinárodní organizace, typicky Evropská unie či Organizace africké jednoty / Africká unie. Významnými aktéry zůstaly státy, v jejichž sankčních balíčcích se poprvé objevily některé nové formy sankcí, jako sankce namířené proti nestátním entitám či sekundární sankce (viz výše zmíněný *Helms-Burtonův* zákon z roku 1995). Celkově nicméně v tomto období dominovaly plošné sankce namířené proti státům. Limity takových sankcí se jasně ukázaly na sankcích uvalených v 90. letech na Irák, které v zemi vyvolaly humanitární katastrofu a podle odhadů si vyžádaly životy několika set tisíc lidí.¹⁴

Právě reflexe irácké situace zahájila poslední etapu, která sahá od přelomu tisíciletí do dnešní doby. Toto období se vyznačuje několika charakteristickými rysy. Prvním je přechod od sankcí plošných k sankcím cíleným či chytrým. Typické sankce dnešní doby ne cílí na určitý stát jako celek, ale dílem na specifické oblasti ekonomiky, dílem na nestátní aktéry a jednotlivce. Mezi nestátními aktéry dominují teroristické skupiny a povstalecké skupiny zapojené do ozbrojených konfliktů. Jednotlivci bývají lidé v čele států či lidé napojení na některého ze sankcionovaných nestátních aktérů. Státy a mezinárodní organizace, jež sankce vyhlášují, sestavují seznamy (tzv. *blacklist*) relevantních sankcionovaných aktérů. Třeba na seznamu osob, na něž uvalila sankce Rada bezpečnosti OSN, je momentálně kolem 700 jmen v rámci 14 sankčních režimů. Seznam EU je ještě výrazně delší, obsahuje několik tisíc jmen v 30 sankčních režimech. Sankční seznamy existují nejen v rámci mezinárodních organizací, ale vedou je i některé státy, typicky třeba USA. Česká republika dosud vlastní sankční seznam neměla, to se ale nyní změnilo s přijetím tzv. Magnitského zákona, jehož návrh prošel na podzim roku 2022 Parlamentem a získal podpis prezidenta.¹⁵

Druhým rysem současných sankcí je rozšiřování okruhu aktérů, na něž dopadají. Nejde pouze o to, že ke státům přibýly nestátní aktéři a jednotlivci (a v poslední době také obchodní společnosti), ale i o to, že se rozměňuje vazba mezi sankcionovanými osobami a protiprávním či nežádoucím jednáním, jehož se sankce týkají. Je to důsledkem uplatňování sekundárních sankcí i toho, že na sankční seznamy je řazen stále širší okruh osob, včetně lidí z podnikatelského prostředí a rodinných příslušníků hlavních sankcionovaných osob. Důvod rozšiřování okruhu osob spočívá v legitimní snaze znemožnit obcházení sankcí a zvýšit jejich efektivitu. Současně se ale tímto způsobem začíná zvolna stírat rozdíl mezi sankcemi cílenými a plošnými. Tento trend dále podtrhuje využívání některých cílených sankcí zaměřených proti jednotlivcům, jež ovšem nesměřují jen vůči vybrané skupině osob zanesených na sankční seznam, ale uvalují se na základě kritéria státní příslušnosti (např. zákaz vstupu do země či zákaz studia určitých oborů). Zatím nejrozsáhlejší sankční režim, který v sobě kombinuje snad všechny známé typy sankcí, je režim

¹³ Viz CORTRIGHT, D. – LOPEZ, G. A. *The Sanctions Decade: Assessing UN Strategies in the 1990s*. Lynne Rienner, 2000.

¹⁴ Viz CORTRIGHT, D. – LOPEZ, G. A. Are Sanctions Just? The Problematic Case of Iraq. *Journal of International Affairs*. 1999, Vol. 52, No. 2, s. 735–755.

¹⁵ Zákon č. 1/2023 Sb., o omezujících opatřeních proti některým závažným jednáním uplatňovaných v mezinárodních vztazích (sankční zákon).

uvalený Evropskou unií a řadou států světa na Ruskou federaci v souvislosti s agresivní válkou proti Ukrajině.

Třetí rys současných sankcí spočívá v rozšiřování okruhu aktérů, kteří sankce uvalují. Zatímco v minulosti se v této oblasti angažovaly, mimo OSN a části regionálních organizací, jen některé státy, v posledních desetiletích obliba sankcí narůstá a stále častěji je, autonomně, využívají též další státy a mezinárodní organizace. Příkladem je Česká republika, která se až dosud omezovala na implementaci sankcí vyhlášených OSN či EU, nyní ale chce ukládat i sankce autonomní.¹⁶ S tímto trendem souvisí čtvrtý, poslední rys současných sankcí, jímž je kvantitativní a kvalitativní nárůst případů jejich využívání. Státy a mezinárodní organizace se k sankcím uchylují rády, hojně a v nejrůznějších situacích. Dílem se tak děje v rámci snah o zajišťování respektu k mezinárodnímu právu, na nichž se aktivně podílí stále více aktérů. Sankce ale slouží i jakožto nástroj prosazování čistě politických priorit států a mezinárodních organizací. Obě situace není vždy snadné odlišit, protože aktéři ukládající sankce hojně volí jazyk mezinárodního práva i tam, kde reálně toto právo není přímo dotčeno. Jak je z přehledu zřejmé, sankce jsou pevnou součástí života mezinárodního společenství, vykazují ale velkou diverzitu z hlediska toho, kdo vůči komu a jak a proč jich využívá. Liší se také právní rámec, který se na sankce aplikuje a na nějž se podrobněji podíváme dále.

2. Právní úprava sankcí v mezinárodním právu

Mezinárodní právo sice výraz sankce nezná, obsahuje ale právní úpravu, která na takto označovaná opatření dopadá.¹⁷ Úprava se liší v závislosti na tom, zda máme co do činění se sankcemi kolektivními či autonomními. Zároveň je třeba mít na paměti, že kromě pravidel mezinárodního práva se na sankce vztahuje úprava práva vnitrostátního a, v případě sankcí vyhlášených či realizovaných EU, také práva eurounijního. Tato úprava nesmí být v rozporu se závazky, jež na sebe státy či EU vzaly navenek.

2.1 Kolektivní sankce OSN

Nejvýznamnějším představitelem kolektivních sankcí, na něž ostatně někdy bývá daný pojem, popř. celá kategorie sankcí, omezován, jsou sankce OSN. Jejich výsadní postavení se odvíjí od toho, že OSN je v současné době jedinou univerzální mezinárodní organizací obecné povahy, jejímiž členy jsou až na pár výjimek¹⁸ všechny státy světa a které tyto

¹⁶ Srov. zákon č. 69/2006 Sb., o provádění mezinárodních sankcí, ve znění pozdějších předpisů. Zákon původně vymezoval mezinárodní sankce jako „zákaz nebo omezení stanovené za účelem udržení nebo obnovení mezinárodního míru a bezpečnosti, boje proti terorismu, dodržování mezinárodního práva, ochrany lidských práv a svobod a podpory demokracie a právního státu, pokud vyplývá: a) z rozhodnutí Rady bezpečnosti OSN přijatých podle článku 41 Charty OSN, b) ze společných postojů, společných akcí nebo jiných opatření přijatých na základě ustanovení Smlouvy o EU o společné zahraniční a bezpečnostní politice, a c) z přímo použitelných předpisů Evropských společenství, kterými se provádí společný postoj nebo společná akce přijatá podle ustanovení Smlouvy o EU o společné zahraniční a bezpečnostní politice“ (§ 2). Novelou č. 240/2022 Sb. byla definice rozšířena o opatření vyplývající „z rozhodnutí přijatého na základě ustanovení Smlouvy o EU o společné zahraniční a bezpečnostní politice“ a „z rozhodnutí vlády, kterým dochází k zařazení na vnitrostátní sankční seznam podle sankčního zákona“.

¹⁷ Srov. MRÁZEK, J. Mezinárodněprávní rámec sankcí a jejich uplatnění v praxi. *Právník*. 2016, č. 1, s. 29–50.

¹⁸ Mezi členy OSN nepatří mj. Kosovo, Palestina, Tchajwan či Západní Sahara. Standardně se jedná o entity, jejichž státnost není obecně uznána, popř. které se nacházejí pod částečnou či úplnou okupací jiným státem.

státy svěřily zvláštní kompetence v oblasti tzv. globálního vládnutí (*global governance*). Nejvýznamnější z těchto kompetencí se týkají udržování mezinárodního míru a bezpečnosti. Tuto agendu upravuje Charta OSN ve své kapitole VII nazvané *Akce při ohrožení míru, porušení míru a činech útočných*. Právě zde najdeme právní základ pro vyhlášení tzv. sankcí OSN, které představují jednu z možných forem takových akcí. Než si sankce OSN blíže představíme, je vhodné si o kapitole VII říci pár obecnějších informací.

Jak již název kapitoly naznačuje, cílem opatření přijímaných v jejím rámci, včetně sankcí, je primárně zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti. To znamená, že sankce OSN lze ukládat nejen v reakci na předchozí protiprávní jednání určitého státu, pokud toto jednání ohrožuje či porušuje mezinárodní mír a bezpečnost, ale též kdykoli jindy, když k takovému ohrožení či porušení, i bez protiprávního jednání, dojde.¹⁹ Spouštěčem mechanismu tedy není porušení mezinárodního práva, ale – slovy článku 39 Charty, který kapitolu VII uvozuje – jednání, jež zakládá „*ohrožení míru, porušení míru nebo útočný čin*“. Lze jistě mít za to, že takové jednání bude často i porušením mezinárodního práva (tak je tomu např. u útočného činu neboli aktu agrese), nemusí tomu tak ale být vždy (např. teroristické činy spáchané nestátním aktérem mezinárodní právo neporušují, mezinárodní mír a bezpečnost ale mnohdy ohrožují). Trend směřuje k rozšiřování okruhu situací, jež jsou pod článek 39 podřazovány. Zatímco v prvních letech existence OSN sem spadalo vlastně jen nelegální použití síly mezi státy, v posledních desetiletích bývá ustanovení vztahováno na masivní porušování lidských práv, humanitární krize většího rozsahu, teroristické útoky či snahu získat zbraně hromadného ničení. Zajištění mezinárodního míru a bezpečnosti se tak stalo označením pro prosazování různých globálních zájmů.

Orgánem, který má podle Charty OSN posuzovat, zda určitá situace spadá pod článek 39, je Rada bezpečnosti. V případě, kdy toto posouzení vyzní kladně, má Rada k dispozici dva nástroje, jdoucí nad rámec prostých doporučení. Prvním, mírnějším, jsou právě kolektivní sankce OSN, druhým, radikálnějším, autorizace použití ozbrojené síly ze strany některého státu, skupiny států či mezinárodní organizace (typu NATO). Nástroje jsou komplementární a současně subsidiární v tom smyslu, že Rada by vždy měla nejprve využít či zvážit využití sankcí a až tehdy, kdyby se tyto ukázaly jako nedostatečné nebo pokud by se tak zjevně jevily od počátku, může autorizovat použití ozbrojené síly.²⁰ Sankce jsou tak hlavní nástroj zajišťování mezinárodního míru a bezpečnosti, respektive prosazování globálních zájmů, jaký Charta předvídá. Konkrétní právní základ pro jejich ukládání poskytuje článek 41, podle něž „*Rada bezpečnosti může rozhodnout, jakých opatření nezahrnujících užití ozbrojené síly má být použito, aby jejím rozhodnutím bylo dodáno účinnosti, a může vyzvat členy OSN, aby taková opatření provedli. [...]*“. Příslušná rozhodnutí mají podobu rezolucí, které standardně vymezují důvody uvalení sankcí, okruh aktérů, na něž mají sankce dopadnout, jejich povahu a rozsah a také výjimky ze sankcí a podmínky, za nichž tyto mohou být zrušeny. Asi není třeba připomínat, že kterýkoli z pěti stálých členů Rady bezpečnosti (Čína, Francie, Rusko, USA, Velká Británie) má možnost přijetí sankční rezoluce zablokovat využitím práva veta.

¹⁹ Viz BÍLKOVÁ, V. Sankce OSN z pohledu mezinárodního práva. *Mezinárodní politika*. 2003, č. 6, s. 13–15.

²⁰ Článek 42 Charty OSN: „*Kdyby Rada bezpečnosti měla za to, že by opatření podle článku 41 nebyla dostatečná, nebo kdyby se nedostatečnými ukázala, může podniknouti takovou akci leteckými, námořními nebo pozemními silami, jaké je třeba, aby byl zachován nebo obnoven mezinárodní mír a bezpečnost.*“

Vzhledem k tomu, že Rada bezpečnosti obvykle ukládá sankce v rámci komplexnější situace, kterou se zabývá, nebývají sankční rezoluce izolované, ale vytvářejí tzv. sankční režimy (*sanction regimes*). Jedná se o soubory sankcí uvalených na různé aktéry v některé problémové zemi či regionu. Za dobu existence OSN, primárně v době od roku 1990 do současnosti, bylo takových sankčních režimů vytvořeno celkem třicet, v dnešní době jich je v platnosti čtrnáct. Zřejmě nejznámější z nich je sankční režim namířený proti teroristickým organizacím Al-Qa'ida a Islámský stát. Další režimy se týkají Afghánistánu, Demokratické republiky Kongo, Guiney-Bissau, Iráku, Jemenu, Jižního Súdánu, KILDR, Libanonu, Libye, Mali, Somálska, Středoafričské republiky a Súdánu. Každý sankční režim má svůj sankční výbor tvořený standardně členy Rady bezpečnosti, který dohlíží na implementaci příslušných sankcí. Implementaci zajišťují jednotlivé členské státy OSN, pro něž jsou sankční rezoluce právně závazné.²¹ Jak již bylo opakovaně řečeno, zatímco původně směřovaly sankce proti státům, od konce 90. let se zaměřují na nestátní entity a jednotlivce. Seznamy těchto entit a jednotlivců (tzv. *blacklists*) sestavuje příslušný sankční výbor na základě návrhů států. Výbor také rozhoduje o tom, zda bude někdo ze seznamu vyškrtnut.

Kolektivní sankce OSN mají vzhledem ke zvláštní roli světové organizace v systému mezinárodního práva unikátní pozici. Rada bezpečnosti je v současnosti jediným aktérem oprávněným ukládat sankce vůči komukoli (státu, nestátní entitě, fyzickým osobám) kdekoli na světě. Může tak navíc činit, kdykoli to uzná za vhodné, přesněji řečeno kdykoli nějakou situaci vyhodnotí jako ohrožení či porušení mezinárodního míru a bezpečnosti. Toto vyhodnocení nepodléhá žádným jasným kritériím a je ponecháno na úvaze členů Rady. Ze své podstaty se tedy jedná o rozhodnutí politické, nikoli právní. Toto rozhodnutí, jak již víme, nesmí narazit na odpor žádného ze stálých členů Rady bezpečnosti. Důsledkem daného nastavení je značná nekonzistentnost a nejednotnost při ukládání kolektivních sankcí OSN, jejichž předmětem se v zásadě nikdy nemůže stát stálý člen Rady nebo jeho blízký spojenec. Absenci takových sankcí – v dnešní době např. sankcí proti Rusku v souvislosti s agresí proti Ukrajině – se některé státy a mezinárodní organizace snaží suplovat sankcemi autonomními, ty ale nejsou centralizovaně nařizeny či spravovány a je na každém státu a organizaci, zda se k nim připojí. V posledních letech se objevují iniciativy směřující k omezení výkonu práva veta v případech týkajících se páchaní závažných zločinů podle mezinárodního práva, ze stálých členů Rady je ale zatím podporují pouze Francie a Velká Británie.²²

Druhý problém spojený s kolektivními sankcemi OSN spočívá v tom, že tyto sankce nejsou výslovně podřízeny žádným právním limitům. Rada bezpečnosti při jejich ukládání není vázána požadavkem předchozího protiprávního jednání a na sankce se nevztahují ani podmínky proporcionality, nezbytnosti či předchozí marné výzvy k nápravě, jež se uplatňují u protipatření (viz dále). Dlouho panovaly a stále vlastně panují pochyby i o tom, zda má při ukládání sankcí Rada bezpečnosti povinnost respektovat omezení vyplývající z práva lidských práv.²³ Ačkoli by se mohlo zdát, že tomu tak být musí, faktem

²¹ Článek 25 Charty OSN: „Mezi členy OSN je shoda o tom, že přijmou a splní rozhodnutí Rady bezpečnosti podle této Charty.“

²² Srov. *UN Security Council Code of Conduct*. Dostupné z: <cdilaw.org/unscc-code-of-conduct>.

²³ Viz WALLING, C. B. *The United Nations Security Council and Human Rights. Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*. 2020, Vol. 26, No. 2, s. 291–306.

je, že OSN, jejímž orgánem Rada je, není stranou žádné z lidskoprávních smluv, jež byly na její půdě během let přijaty (stranou mohou být jen státy). Jednoznačně přijímán není ani argument, že by OSN měla být vázána aspoň těmi pravidly práva lidských práv, jež mají základ v obyčejí, popř. tvoří součást *ius cogens*, tedy řadí se mezi nejdůležitější normy mezinárodního práva. Soudní orgány, jež se k této otázce během doby vyjadřovaly, nezaujaly jednotné stanovisko.²⁴ Určitou tendencí je otázku vázanosti OSN právem lidských práv obcházet a soustředit se na přezkum na rovině implementujících států a mezinárodních organizací (typicky EU), u nichž naopak o tom, že se na ně toto právo vztahuje, pochyby nejsou.²⁵

Přes uvedenou tendenci je sankční systém OSN na lidskoprávní kritiku citlivý a během doby v reakci na ni prošel určitými proměnami. První spočívala v přechodu od plošných k cíleným sankcím, realizovaném v návaznosti na zjištění, že plošné sankce mohou mít vážné humanitární důsledky pro běžné obyvatelstvo. Brzy se ale ukázalo, že bez problémů nejsou ani sankce cílené. Lidé, kteří se ocitají na sankčních seznamech, totiž hlavně v počátcích využívání tohoto nástroje neměli reálnou šanci zjistit, z jakého důvodu se na seznam dostali, a nebyly dostupné ani právní nástroje, jejich prostřednictvím by mohli dosáhnout vyškrtnutí (tzv. *de-listing*). Situace se začala měnit po sérii rozhodnutí soudů EU, vnitrostátních soudců a Evropského soudu pro lidská práva, která všechna sankční systém OSN podrobila kritice.²⁶ To vedlo k jeho úpravám, zahrnujícím mj. zavedení možnosti přezkumu sankcí aspoň zčásti nezávislými orgány [úřad ombudsmana, kontaktní centra pro vyškrtnutí (*focal points for de-listing*)] a rozšíření humanitárních a dalších výjimek ze sankcí. Úpravy nicméně neproběhly rovnoměrně napříč sankčními režimy (např. úřad ombudsmana se zaměřuje jen na režim směřující proti Al-Qa'ídě a Islámskému státu) a navíc nezahrnují možnost soudního přezkumu sankcí na univerzální úrovni.

2.2 Další typy kolektivních sankcí

Vedle kolektivních sankcí OSN popsanych v předchozí podkapitole existují v rámci OSN i jiných mezinárodních organizací další typy kolektivních sankcí. Společné je jim to, že se využívají vůči státům, které jsou členy příslušné mezinárodní organizace, popř. vůči jednotlivcům a nestátním entitám na jejich území. Dané sankce jsou tedy kolektivní nejen tím, že za nimi stojí větší skupina zemí (kvantita), ale také tím, že v jejich základu je souhlas všech členů organizace s existencí a podmínkami uložení takových sankcí. Z hlediska povahy a způsobu realizace se další kolektivní sankce dělí do dvou kategorií.

První kategorie, kterou zná větší počet mezinárodních organizací, zahrnuje tzv. vnitřní sankce, tedy sankce ukládané v rámci organizace samotné. Spadá sem mj. dočasné zbavení hlasovacích práv, nemožnost ucházet se o určité pozice, pozastavení členství a v krajním případě vyloučení. Podmínky, za nichž jsou opatření ukládána, jsou většinou vymezeny spíše volněji, orgány organizace, respektive členské státy v těchto orgánech

²⁴ TZANAKOPOULOS, A. *Disobeying the Security Council countermeasures against wrongful sanctions*. Oxford University Press, 2011; REINISCH, A. (ed.). *Challenging acts of international organizations before national courts*. Oxford University Press, 2010.

²⁵ Srov. ECKES, C. *EU Counter-Terrorist Policies and Fundamental Rights: The Case of Individual Sanctions*. Oxford University Press, 2009, s. 221–302.

²⁶ Srov. TZANAKOPOULOS, A. *Disobeying the Security Council countermeasures against wrongful sanctions*.

zastoupené tak disponují prostorem k uvážení. Příkladem je úprava Charty OSN, která předvídá jak zbavení výkonu členských práv a výsad (článek 5), tak vyloučení z OSN (článek 6). První může potkat stát, který je předmětem kolektivních sankcí OSN či použití síly s mandátem Rady bezpečnosti; druhé pak stát, který trvale porušuje zásady Charty vymezené v jejím článku 2. Posouzení, zda k naplnění podmínek došlo, je ponecháno Valnému shromáždění a Radě bezpečnosti, jež musejí jednat v součinnosti. Asi nepřekvapí, že během nyní již téměř 80leté historie OSN nebyly tyto sankce využity ještě ani jednou a že jejich aplikace je zvláště nepravděpodobná tam, kde se porušení zásad Charty dopustí některý stálý člen Rady či jeho blízký spojenec.²⁷

Jiné organizace mají s využíváním vnitřních sankcí větší zkušenost. Zmínit lze Radu Evropy, jejíž Statut umožňuje pozastavit členským státům právo na zastoupení v hlavních orgánech (Výbor ministrů a Parlamentní shromáždění) v případě neplnění finančních závazků vůči organizaci (článek 9); a také dovoluje Výboru ministrů pozastavit státu, který se dopustí vážného porušení zásad organizace zakotvených v článku 3, členství, nebo ho z Rady Evropy vyloučit (článek 8). Oba mechanismy byly v posledních letech využity vůči Rusku, které mělo problémy jak s plněním finančních závazků, tak – opakovaně – s vážným porušováním zásad Rady Evropy. V minulosti, v kontextu druhé války v Čečensku a nelegální anexe Krymu, se Rusku ještě podařilo organizaci upokojit a zůstat členem. Na akt agrese vůči Ukrajině již ale Výbor ministrů zareagoval nekompromisně a ruské členství v březnu 2022 ukončil.²⁸ Vnitřní sankce dále předvídá třeba i Smlouva o Evropské unii (článek 7)²⁹ nebo Zakládající akt Africké unie (články 23(1) a 30).³⁰ Tyto sankce vždy směřují proti členským státům a jsou institucionální povahy.

Odlíšnou povahu mají sankce druhé kategorie, které se více podobají kolektivním sankcím OSN. Jde o politická, hospodářská, finanční, dopravní či jiná opatření, která jsou vyhlášována některým orgánem organizace vůči členskému státu, popř. jednotlivcům a nestátním entitám na jeho území. Jejich implementaci zajišťují členské státy. Podmínky, za nichž lze takové sankce uložit, bývají opět uvedeny v zakládající smlouvě organizace a i zde platí, že jsou často vymezeny poměrně vágně, a orgány organizace tak disponují značnou diskrecí. Příklad nabízí článek 23 Zakládajícího aktu Africké unie, jenž vedle vnitřních sankcí předvídá též možnost, aby byl členský stát, který „*se neřídí rozhodnutími a politikami Unie, vystaven dalším sankcím, jako je odeprání dopravního a komunikačního*

²⁷ Určitou alternativu nabízejí mechanismy některých orgánů OSN. Např. Jihoafrická republika se v letech 1974–1994 nemohla účastnit zasedání Valného shromáždění OSN. Rusku bylo zas v návaznosti na akt agrese vůči Ukrajině pozastaveno členství v Radě OSN pro lidská práva, což vedlo k tomu, že Radu samo opustilo (česká média nesprávně informovala o vyloučení). Jeho místo následně zaujala Česká republika. Srov. BOSTOCK, B. *Russia quit the UN Human Rights Council moments after being suspended for atrocities in Ukraine*. *Business Insider*. 8 April 2022.

²⁸ Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the Council of Europe, Adopted by the Committee of Ministers on 16 March 2022.

²⁹ Článek 7 předvídá možnost pozastavení některých členských práv pro státy, jež dle jednomyslného rozhodnutí Evropské rady závažným a trvajícím způsobem porušují hodnoty EU zakotvené v článku 2. Využití mechanismu se vztahuje ve vztahu k Polsku a Maďarsku.

³⁰ Článek 23(1) umožňuje Shromáždění Africké unie uložit mírnější vnitřní sankce (odeprání práva vystupovat na schůzích či hlasovat) v případě neplacení příspěvků do rozpočtu AU. Článek 30 předvídá pozastavení členství státům, jejichž vlády se dostaly k moci neústavními prostředky. Obě ustanovení jsou pravidelně využívána. Sankce podle článku 23(1) byly uvaleny např. na Demokratickou republiku Kongo, Guineu-Bissau, Komory, Libérii či Seychely, sankce podle článku 30 pak mj. na Mauretánii, Středoafriickou republiku či Togo. Srov. HELLQUIST, Elin. *Regional organizations and sanctions against members: explaining the different trajectories of the African Union, the League of Arab States, and the Association of Southeast Asian Nations*. Berlin: Freie Universität Berlin, 2014.

spojení s jinými členskými státy a dalším opatřením politické a hospodářské povahy, která budou stanovena Shromážděním“ (odst. 2). Africká unie neuvádí žádný případ, kdy by byl tento mechanismus využit. Využívání naopak docházejí sankce Evropské unie, které se ale primárně orientují na subjekty mimo EU, a proto o nich bude pojednáno dále.

2.3 Autonomní sankce států a mezinárodních organizací

Druhou velkou skupinu sankcí, vedle sankcí kolektivních, tvoří sankce autonomní. Tyto sankce přijímají samostatně jednotlivé státy či skupiny států, a to buď vůči jiným státům, nebo jednotlivcům a nestátním entitám na území těchto států. Tradičně nejaktivněji si v této oblasti počínají USA a některé další anglosaské země (Kanada, Austrálie aj.), v posledních letech se k nim ale přidávají rovněž země jiné, včetně zemí střední a východní Evropy (od Pobaltí či Polska po Ruskou federaci). Jak jsme si již říkali, mezi státy, jejichž vnitrostátní právo předvídá možnost přijímání autonomních sankcí, nedávno přibyla rovněž Česká republika. Autonomní povahu mají dále také ty sankce mezinárodních organizací, jež jsou přijímány ve vztahu k nečlenským státům a jednotlivcům či nestátním entitám na jejich území, pokud nemají oporu v rezoluci Rady bezpečnosti OSN. Autonomní sankce mohou být realizovány různými prostředky (politické, diplomatické, hospodářské, finanční, dopravní a jiné sankce) a mohou mít různý rozsah, trvání a účinnost.

Z mezinárodněprávního hlediska jsou nejkomplexnější a nejjednoznačnější úpravy podrobeny autonomní sankce států vůči jiným státům. Ty zčásti představují tzv. retorce a zčásti se opírají o institut protiopatření. Retorce (*retorsion*) je „*nevládné chování, které není neslučitelné se závazky státu, jež se k nim uchyluje*“.³¹ Retorce nejsou pro cílový stát příjemné, netvoří ale zásah do jeho práv. Mívají obvykle diplomaticko-politickou povahu a zahrnují např. veřejné odsouzení, neúčast na sportovních či kulturních akcích pořádaných cílovým státem, stažení vlastního velvyslance, předvolání cizího velvyslance nebo jeho prohlášení za *persona non grata*. Pod retorce by ale zřejmě šly podřadit i dodávky zbraní státu, který se stane předmětem agrese, byť část doktríny se kloní k názoru, že tyto dodávky porušují zásady neutrality, a vyžadují tak právní ospravedlnění.³² Retorce, které se pohybují v mimoprávní sféře, takové ospravedlnění nevyžadují, proto také někdy bývají, jak jsme si již říkali, z definice sankcí zcela vyňaty.

Odlíšnou povahu mají protiopatření (*countermeasures*), do poloviny 20. století známá jako represálie (*reprisals*). Jsou to „*jednostranná opatření přijímaná státem /poškozený stát/ v odpověď na porušení jeho práv protiprávním jednáním jiného státu /cílový stát/, která zasahují do práv cílového státu a jejichž cílem je přimět tento stát, aby ukončil protiprávní jednání nebo poskytl reparaci poškozenému státu*“.³³ Protiopatření tedy spočívá v jednání, jež je *prima facie* protiprávní, protože se k němu ale stát uchyluje s cílem vynutit dodržování mezinárodního práva, je protiprávnost zhojena, respektive vyloučena. Jak je z konstrukce zřejmé, autonomní sankce zahrnující neplnění platného mezinárodněprávního závazku mohou být jako protiopatření ospravedlněny jen tehdy, představují-li

³¹ UN Doc. A/56/10, *Report of the International Law Commission on the work of its 53rd session*, Official Records of the General Assembly, 56th session, Supplement No. 10, November 2001, s. 128.

³² Srov. HELLER, K. J. – TRABUCCO, L. The Legality of Weapons Transfers to Ukraine Under International Law. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*. 2022, s. 1–24.

³³ PADDEU, F. Countermeasures. In: PETERS, A. (ed.). *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [online]. 2013. Dostupné z: <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1020>>.

reakci na předchozí protiprávní jednání jiného státu a směřují-li k ukončení tohoto protiprávního jednání. Naopak takové sankce přijaté v reakci na jednání, jež je sice nepříjemné, ale mezinárodnímu právu přímo neodporuje, by tomuto pojetí neodpovídaly a byly by nelegální.

Výkon protioopatření je vázán na některé další podmínky, které vycházejí z obvyčejové úpravy.³⁴ Protioopatření musejí být „přiměřená k utrpěné újmě, berouce v úvahu závažnost mezinárodně protiprávního chování a daných práv“.³⁵ Jejich uložení musí přecházet marná výzva vůči cílovému státu k zanechání protiprávního chování. Tato podmínka má zajistit, aby protioopatření byla využívána jen v krajních případech, kdy stát nemá jinou možnost, jak splnění závazku jiným státem vymoci. Protioopatření dále nesmějí zahrnovat použití ozbrojené síly a nesmějí zasahovat do závazků týkajících se ochrany základních lidských práv a úpravy válečných represálií, do jiných závazků vyplývajících z kogentních norem mezinárodního práva (*ius cogens*) a do závazků garantujících diplomatické a konzulární imunity.³⁶

V minulosti dále platilo, že se k protioopatřením mohl uchýlit jen stát, který byl protiprávním chováním přímo poškozen. Postupem doby se ale začal prosazovat institut tzv. protioopatření v obecném zájmu.³⁷ Ta mohou přijímat všechny státy světa, a to tehdy, když dojde k porušení závazků, jež se týkají zájmů mezinárodního společenství jako celku (mj. závazků z oblasti lidských práv, zákazu genocidy, nebo zákazu použití ozbrojené síly). Ačkoli tento institut není ještě plně rozvinut, množství států, jež se uchýlily k sankcím v reakci na akt agrese Ruska proti Ukrajině, svědčí o tom, že jeho podpora narůstá. Protioopatření v obecném zájmu mohou suplovat kolektivní sankce OSN tam, kde by přijetí takových sankcí bylo namístě, z politických důvodů ale není reálné. Typickým příkladem jsou právě dnešní protiruské sankce. Nevýhodou nástroje je jeho decentralizovaný charakter. Zatímco kolektivní sankce OSN koordinují Rada bezpečnosti a její sankční výbory, protioopatření v obecném zájmu ukládají jednotlivé státy či skupiny států na základě vlastního uvážení. To zvyšuje riziko, že se tento nástroj bude zneužívat či využívat selektivně, popř. že při jeho aplikaci nebudou dodrženy všechny podmínky uvedené výše. Některé z těchto podmínek, např. proporcionalitu, ostatně může být obtížné aplikovat za situace, kdy sankce spíše nekoordinovaně přijímá větší množství států a dalších aktérů.

Právní režim vztahující se na mezistátní sankce se může analogicky uplatnit také ve vztahu k sankcím, které uvalují mezinárodní organizace vůči nečlenským státům, bez opory v rezoluci Rady bezpečnosti OSN. I tyto sankce mohou mít povahu buď retorzní – pak postačí základ v právu příslušné organizace –, nebo represivní – pak je nutné, aby byly naplněny znaky (kolektivních) protioopatření. Šampionem v přijímání sankcí z řad mezinárodních organizací je Evropská unie,³⁸ která má v současné době v platnosti více než čtyřicet sankčních režimů, tedy více než OSN. Režimy jsou zaměřené buď geograficky, na

³⁴ Srov. Draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts. In: UN Doc. A/56/10, *Report of the International Law Commission on the work of its 53rd session*, s. 29–57.

³⁵ *Ibidem*, s. 31 (článek 51 Návrhu článků).

³⁶ *Ibidem* (článek 50 Návrhu článků).

³⁷ Srov. ALLAND, D. Countermeasures of General Interest. *European Journal of International Law*. 2002, Vol. 13, No. 5, s. 1221–1239.

³⁸ Právní základ sankcí EU tvoří článek 29 Smlouvy o EU a články 75 a 215 SFEU. Více viz TRÁVNÍČKOVÁ, Z. Individuální cílené mezinárodní sankce v rukou Soudního dvora Evropské unie. *Právník*. 2020, č. 1, 2020, s. 53–68; SVOBODA, P. Vnější sankce EU v právní teorii i praxi. *Právník*. 2022, č. 12, s. 1137–1162.

určitý nečlenský stát, nebo tematicky, na určitou hrozbu (konkrétně chemické zbraně, kybernetické útoky, porušování lidských práv a terorismus). Menšina sankčních režimů EU provádí kolektivní sankce OSN, většina buď na takové sankce navazuje a dále je rozšiřuje, nebo je na nich nezávislá a má čistě autonomní povahu. S OSN Evropská unie sdílí to, že od 90. let zde došlo k přechodu od plošných k cíleným sankcím. Základ jednotlivých režimů tak tvoří sankční seznamy, které jsou pro přehlednost konsolidovány do dvou velkých sankčních seznamů EU, z nichž jeden zachycuje jednotlivce a nestátní entity podrobené finančním sankcím a druhý pak jednotlivce a entity, na něž se vztahují cestovní sankce (zákaz vstupu na území EU).³⁹

Přechod k sankcím namířeným proti jednotlivcům a nestátním entitám se neodehrál jen v rámci EU či OSN, ale i v praxi států. Tento přechod na straně jedné napomohl zmírnit negativní dopady sankcí na široké vrstvy obyvatel, na straně druhé ale zkomplikoval právní hodnocení sankcí. Klasické instituty představené výše, jako jsou protiopatření, byly totiž šity na míru mezistátním vztahům a na sankce postihující jiné aktéry je nelze jednoduše uplatnit. Legalita cílených sankcí z pohledu mezinárodního práva se tak obvykle odvozuje primárně z toho, nakolik jsou tyto slučitelné s právem lidských práv. Velká část sankčních opatření, typicky zmrazení finančních prostředků či zabavení majetku, totiž do těchto práv zasahuje, a je tak třeba posoudit, zda se jedná o zásah dovolený, nebo nikoli. Orgány, jež toto posouzení dělají, tedy vnitrostátní soudy, soudy EU či Evropský soud pro lidská práva, si ovšem zatím počínají spíše opatrně. Důraz bývá kladen na procesní aspekty, tedy na to, aby sankcionovaná osoba či entita měla možnost zjistit, proč byla na sankční seznam zapsána, a mohla důvody zápisu právně napadnout. V rámci hodnocení oprávněnosti zápisu ovšem soudy mnohdy ponechávají exekutivě širokou diskreci a jednotlivce či entita tak má šanci v řízení uspět jen tehdy, když ve vztahu k ní došlo ke zjevnému omylu či excesu. Cílené sankce tak sice možná nemají tak drastické humanitární důsledky jako sankce plošné, do právem chráněných zájmů jednotlivců ale mohou zasahovat rovněž.

Závěrečné shrnutí

Pojmem sankce bývá označována různorodá skupina nástrojů nezahrnujících použití ozbrojené síly, jimiž státy či mezinárodní organizace reagují na předchozí protiprávní či jiné nežádoucí jednání určitého aktéra (státu, nestátní entity, jednotlivce) s cílem vyvinout na tohoto aktéra tlak a přimět ho ke změně jednání. Takto široce vymezené sankce je možné klasifikovat podle cílového subjektu (sankce proti státům, nestátním entitám či jednotlivcům), povahy (sankce plošné a cílené), způsobu využití (sankce primární a sekundární) a právního režimu (sankce kolektivní a autonomní). Od vzniku mezinárodního práva v polovině 17. století a zejména od přijetí Charty OSN v roce 1945 prošly sankce čtyřmi hlavními etapami vývoje. Obecným trendem posledního období je rozšiřování okruhu původců sankcí i jimi zasažených aktérů a snaha o větší cílenost projevující se zaměřením sankcí buď jen na určité oblasti ekonomiky, nebo na vybrané jednotlivce a nestátní entity. Oproti minulosti jsou navíc dnes sankce častěji ukládány na kolektivním a mnohostranném základě.

³⁹ Oba seznamy jsou dostupné z: <<https://www.sanctionsmap.eu/#/main>>.

Největší dosah z tohoto hlediska mají kolektivní sankce OSN, které jsou ukládány na základě kapitoly VII Charty OSN v zájmu udržení mezinárodního míru a bezpečnosti, respektive prosazování dalších globálních hodnot (ochrana lidských práv, boj proti terorismu aj.). Rada bezpečnosti, která má správu kapitoly VII na starosti, může uložit sankce jak vůči některému státu, tak vůči nestátní entitě či jednotlivcům. Rozhodnutí Rady by měla reprezentovat zájmy mezinárodního společenství jako celku a jako taková jsou závazná pro všechny státy světa. Ukládání kolektivních sankcí OSN ovšem naráží na limity jak politické, mezi něž se řadí nejednotnost Rady či možnost výkonu práva veta, tak právní, kam spadá mj. řada nejasností ohledně toho, do jaké míry je Rada vázána právem lidských práv. Kromě sankcí podle kapitoly VII Charty OSN se mezi kolektivní sankce řadí rovněž tzv. vnitřní sankce, jimiž mezinárodní organizace omezují určitá institucionální práva svých členských států, např. hlasovací právo. Kolektivní povahu mají rovněž omezující opatření hospodářské, finanční, dopravní či jiné podoby, která mohou vůči svým členům či jednotlivcům a nestátním entitám na jejich území, zavést některé regionální organizace (Africká unie, EU).

Posun ke kolektivním sankcím nevedl k opuštění sankcí autonomních. V minulosti se jednalo hlavně o opatření přijímaná jedním státem vůči státu jinému v reakci na protiprávní či jinak nepříjemné jednání tohoto druhého státu; tato opatření měla povahu buď mimoprávních retorzi, nebo právem vcelku jasně regulovaných protiopatření. V posledních desetiletích se ale na mezinárodní scéně postupně prosazují nové formy autonomních sankcí, mezi něž se řadí sankce přijímané více státy v reakci na porušení klíčových norem mezinárodního práva (protiopatření v obecném zájmu), sankce mezinárodních organizací vůči nečlenským státům (kolektivní protiopatření, často opět v obecném zájmu) a sankce namířené proti jednotlivcům a nestátním entitám (cílené autonomní sankce).

Rozrůznění sankcí má své pozitivní stránky. Mezinárodní společenství i jednotlivé státy díky němu disponují řadou nástrojů, jimiž mohou flexibilně reagovat na různé situace. Díky kolektivním sankcím OSN a protiopatřením v obecném zájmu lze snáze prosazovat respekt k základním normám mezinárodního práva. Cílené sankce dovolují omezit „vedlejší škody“ na civilním obyvatelstvu a soustředit pozornost na jednotlivce a nestátní aktéry, kteří mají vliv na problematické jednání, kvůli němuž jsou sankce ukládány. Vývoj v sankční oblasti ale má i problematické stránky. Patří k nim především nejasnosti ohledně právního režimu, který by se na novější typy sankcí měl aplikovat. Je např. sankce proti jednotlivcům možno chápat jako formu protiopatření, nebo se jedná o zcela jiný institut? Hraje roli, zda jsou daní jednotlivci představitelé státu, nebo soukromí aktéři? A omezuje tyto sankce mezinárodní právo něčím nad rámec požadavku jejich souladu s právem lidských práv? Tyto a další podobné otázky nemají dosud jasnou odpověď. To, společně s decentralizovaným výkonem autonomních sankcí a jejich omezenou kontrolou, vytváří riziko, že omezující opatření budou uplatňována nejednotně, nekoordinovaně, účelově a bez jednotných pravidel. A že se výrazem sankce začnou označovat téměř jakékoli nástroje, které státy a mezinárodní organizace při realizaci své vnější politiky využívají.

Několik poznámek k problematice umělé inteligence v normotvorbě a rozhodování soudů

Vojen Güttler* – Alžběta Solarczyk Krausová**

Abstrakt: Umělá inteligence proniká do všech oblastí našich životů a ani právo není výjimkou. Systémy založené na umělé inteligenci lze využívat jak pro účely formulování pravidel chování (tj. pro normotvorbu), tak i pro rozhodování, zda byla tato pravidla naplněna (tj. v soudnictví). Takovéto využívání však vzhledem k jeho podstatnému vlivu na život jednotlivce i celé společnosti vyvolává řadu otázek. Cílem tohoto článku je proto na obecné úrovni rámcově představit možné problémy a zároveň příležitosti při využívání umělé inteligence právě v oblasti normotvorby a soudnictví. Článek stručně mapuje současné přístupy a trendy ve využívání těchto systémů ve světě a v České republice. V oblasti normotvorby jako hlavního pozitiva spatřuje asistenci při zajišťování toho, aby právní normy byly logické, systematické a přehledné. Na druhou stranu je nutné pamatovat i na rizika. Ta představuje například nesprávná interpretace záměrně vágních právních pojmů či nesprávná reakce na existující mezery v právu. V oblasti soudnictví se ukazuje, že systémy umělé inteligence mohou mít pozitivní vliv na rychlost a efektivitu soudního řízení a tudíž i na výkon práva. Na druhou stranu je však nutné využívat umělou inteligenci v soudnictví s opatrností a pod dohledem, aby se zajistilo, že se dodržuje spravedlnost a práva účastníků řízení. Při využívání systémů umělé inteligence pro účely normotvorby, soudního rozhodování a nakonec i pro účely vynucování práva orgány veřejné moci je však třeba mít na paměti i případný synergický efekt. Specializované systémy v jednotlivých odvětvích veřejné moci se totiž mohou ovlivňovat a způsobit tak nepředvídané následky pro celý právní systém. Rovněž by mohlo dojít k situaci, kdy se tyto systémy částečně stanou zároveň normotvůrcem, soudcem i vykonavatelem. To by však bylo v zásadním rozporu s ústavním principem dělby moci, na kterém je náš demokratický právní řád vybudován.

Klíčová slova: digitalizace, normotvorba, právo, soudnictví, umělá inteligence, strojové učení

Úvod

Systémy umělé inteligence pronikají do všech oblastí našeho života, přičemž jednou z těchto oblastí je i právo. V oblasti práva se již systémy umělé inteligence používají například v advokátních kancelářích, kdy slouží zejména jako expertní systémy k dohledávání relevantní judikatury, monitorování komunikace s klientem, dodržování zákonných lhůt či posuzování pravděpodobnosti úspěchu v konkrétním soudním případě.

Právě soudnictví ale představuje další doménu, v níž se předpokládá možné nasazení systémů umělé inteligence. Tyto systémy totiž dokáží formalizovat rozhodovací proces

* JUDr. Vojen Güttler, Ústav státu a práva Akademie věd ČR, v. v. i.

** Mgr. Alžběta Solarczyk Krausová, Ph.D., LL.M., Ústav státu a práva Akademie věd ČR, v. v. i. E-mail: alzbeta.krausova@ilaw.cas.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1640-9594>. Příspěvek vznikl za podpory projektu Technologické agentury České republiky č. TL03000152 s názvem *Umělá inteligence, média a právo (Artificial Intelligence, Media, and Law – AIM Law)*.

Vybrané části tohoto článku již byly publikovány v příspěvku GÜTTLER, V. Základní práva a svobody ve světě moderních nových (a stále se rozvíjejících) kognitivních lidských fenoménů (umělá inteligence). In: BENÁK, J. – FILIP, J. – ŠIMÍČEK, V. (eds). *Poceta Janu Svatoňovi k 70. narozeninám*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2022.

a nahradit v něm tak člověka. Zároveň se v souvislosti s rozhodovací činností hovoří i o možnosti využívat systémy umělé inteligence pro účely normotvorby. Provázání obou oblastí by pak mohlo vést k větší efektivitě celého právního systému, a to včetně větší srozumitelnosti právních textů, předvídatelnosti soudních rozhodnutí, a tím i dostupnosti spravedlnosti pro veřejnost. Stávající právní a soudní systém totiž trpí především informační přehlceností, která přirozeně vede k většímu výskytu chyb v právních textech (např. odkazování na absentující prováděcí předpisy, protichůdná ustanovení, atd.). Zároveň je nedostatek lidských kapacit na zpracování soudních případů, a to například včetně rozsáhlých důkazů. Právo je proto běžným osobám často nepřístupné. Bariérou je nejenom nutnost odborné znalosti, ale také nemožnost dohledat všechna relevantní ustanovení s ohledem na velkou provázanost předpisů. Často je konkrétní právní pravidla možné dohledat pouze v placených právních databázích.

Systémy umělé inteligence mají potenciál tento nepříznivý stav vyřešit. Zároveň se však objevují jistá úskalí při jejich používání. Cílem tohoto článku je tedy tato úskalí a zároveň příležitosti na obecné úrovni představit.

1. Koncept umělé inteligence v právu

Pojem umělá inteligence se v současné době používá velmi často. Nepanuje však obecná shoda nad tím, jaké všechny technologie pod uvedený pojem spadají. Zejména právní definice je přitom podstatná pro určení konkrétního rozsahu práva a povinností spojených s využíváním takto označovaných systémů.

V současné době lze identifikovat několik přístupů k definování umělé inteligence pro účely etiky a práva. Nejvýše v tomto systému stojí samozřejmě mezinárodní úmluvy, doporučení mezinárodních organizací a pro účely interpretace práva České republiky i právo a dokumenty Evropské unie.

Na mezinárodní úrovni se s definicí umělé inteligence setkáváme zejména v doporučeních UNESCO o etice umělé inteligence.¹ Jde o nezávaznou definici, která může případně posloužit pro účely interpretace práva. Systémy umělé inteligence jsou v tomto doporučení definovány jako „systémy, které mají kapacitu zpracovávat data a informace způsobem, který připomíná inteligentní chování a typicky zahrnuje aspekty odůvodňování, učení, vnímání, predikce, plánování nebo kontroly“.² Tyto systémy jsou pak dále upřesněny co do schopností, způsobu fungování a využívání určitých metod. Doporučení pak zejména vyzdvihuje fakt, že tyto systémy vykazují různou míru autonomie, která je založena na technikách modelování znalostí a jejich reprezentace, které využívají data a kalkulace korelací. Mezi techniky umělé inteligence řadí především strojové učení, hluboké učení, tzv. *reinforcement learning* a strojové uvažování, včetně plánování, reprezentace znalostí a uvažování, vyhledávání a optimalizace. Doporučení však také stanoví, že pod termín umělá inteligence mohou spadat i další techniky.

Definice termínu umělá inteligence se nachází rovněž v návrhu Úmluvy o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a panství práva, kterou připravila Komise na umělou inteligenci zřízená při Radě Evropy. Podle čl. 2 písm. a) se systémem umělé inteligence

¹ UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. In: UNESCO [online]. 23. 11. 2021 [cit. 2023-02-06]. Dostupné z: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137>>.

² Ibidem, s. 10.

rozumí „*strojový systém, který je schopen informovat nebo autonomně generovat výstupy, jako jsou předpovědi, doporučení nebo rozhodnutí pomocí strojových a/nebo lidských dat a vstupů a ovlivňovat prostředí, se kterým interaguje*“.³ Návrh této úmluvy dosud nebyl zveřejněn a její vyjednávání zatím probíhá neveřejným způsobem. Vznik úmluvy podporuje i Evropská unie,⁴ která již dříve předložila vlastní návrh nařízení na regulaci umělé inteligence – tzv. Akt o umělé inteligenci.⁵

Návrh tohoto nařízení považuje za systém umělé inteligence „*software, který je vyvinut pomocí jedné nebo více technik a přístupů uvedených v příloze I, a který může pro danou sadu cílů definovaných člověkem generovat výstupy, jako je například obsah, predikce, doporučení nebo rozhodnutí ovlivňující prostředí, s nimiž komunikují*“. V příloze č. I jsou pak uvedeny následující techniky: „*přístupy strojového učení, včetně učení s učitelem, bez učitele a posilovaného učení, používající celou řadu metod, včetně hlubokého učení; přístupy založené na logice a znalostech, včetně reprezentace znalostí, induktivního (logického) programování, znalostních základů, inferenčních a deduktivních mechanismů, (symbolického) uvažování a expertních systémů; a statistické přístupy, bayesovské odhadování, metody vyhledávání a optimalizace*“. Právě znění přílohy a tudíž konkrétní rozsah pojmu systému umělé inteligence jsou v současné době předmětem vyjednávání návrhu Aktu o umělé inteligenci.

2. Umělá inteligence v tvorbě právních předpisů

Využívání systémů umělé inteligence a strojového učení má vliv na normotvornou činnost na několika úrovních. Důvodem je schopnost těchto systémů pracovat s textem a přirozeným jazykem. Systémy se proto hojně využívají například pro vyhledávání v textu, identifikaci relevantních materiálů, jakými jsou nejen relevantní právní ustanovení, ale i judikatura, nebo pro analýzu a predikci. Schopnost zpracování přirozeného jazyka se může uplatnit právě při tvorbě právních předpisů tak, aby byly logické, systematické a přehledné. Zároveň takové zpracování předpisů může vést k jejich vytváření ve strojově čitelné formě, která bude následně použitelná nejenom pro vývoj systémů pro soudnictví, ale také například pro posuzování jiných právních dokumentů co do jejich souladu s právem.

V současné době se systémy umělé inteligence v oblasti normotvorby využívají například pro určení pravděpodobnosti, že návrh zákona bude přijat a stane se součástí závazných právních norem,⁶ pro návrh předpisů v různých jazykových verzích,⁷ pro analýzu

3 COUNCIL OF EUROPE. COMMITTEE ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE (CAI). Revised Zero Draft [Framework] Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law. In: *Council of Europe* [online]. 6. 1. 2023 [cit. 2023-01-08]. Dostupné z: <<https://rm.coe.int/cai-2023-01-revised-zero-draft-framework-convention-public/1680aa193f>>.

4 Rozhodnutí Rady (EU) 2022/2349 ze dne 21. listopadu 2022 o zmocnění k zahájení jednání jménem Evropské unie o úmluvě Rady Evropy o umělé inteligenci, lidských právech, demokracii a právním státu. Úřední věstník EU, L 311/138. 2. 12. 2022.

5 Návrh Nařízení Evropského parlamentu a Rady, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty unie. 2021/0106(COD). In: *EUR-Lex* [online]. 21. 4. 2021 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206&from=EN>>.

6 Viz NAY, J. Predicting and understanding law-making with word vectors and an ensemble model. *PLoS ONE*. 2017, roč. 12, č. 5 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://ssrn.com/abstract=2808448>>.

7 NANDA, R. – SIRAGUSA, G. – DI CARO, L. – BOELLA, G. – GROSSIO, L. – GERBAUDO, M. – COSTAMAGNA, F. Unsuper-

judikatury za účelem vylepšení normotvorby⁸ nebo v soukromé sféře pro analýzu chování jednotlivců v online prostředí za účelem vylepšení podmínek užívání služby.⁹

Evropská unie v souvislosti s vývojem a využíváním systémů umělé inteligence začala stanovovat jak etická, tak i právní pravidla. V souvislosti se systémy pro normotvorbu je namísto zmínit především etický přístup. Nově navržená regulace umělé inteligence se totiž vztahuje zejména na systémy používané pro účely soudnictví a pro systémy využívané orgány činnými v trestním řízení.¹⁰ Navržená etická pravidla zakotvená v dokumentu *Etické pokyny pro zajištění důvěryhodnosti umělé inteligence*¹¹ jsou totiž platná pro všechny systémy umělé inteligence vyvíjené v EU. Byť nejde o závazný právní text, lze jej považovat za klíčový dokument, který může do budoucna sloužit i jako interpretační nástroj pro posuzování právních povinností vývojářů systémů umělé inteligence v případech, kdy nebude jasný právní výklad v určité situaci. Zároveň tato etická pravidla stanoví určitý standard, jehož optikou by mělo být na tyto systémy nahlíženo.

Podle zmíněných Etických pokynů by měly systémy umělé inteligence respektovat zejména čtyři základní zásady: zásadu respektování lidské autonomie, zásadu předcházení újmám, zásadu spravedlnosti a zásadu vysvětlitelnosti. Všechny tyto zásady jsou poměrně detailně specifikovány ve zmíněném dokumentu. Kromě těchto zásad je nutné zmínit i požadavky na tzv. důvěryhodnou umělou inteligenci, která by měla splňovat sedm následujících požadavků: měl by existovat lidský faktor a dohled, systém musí být robustní a bezpečný, měl by být konstruován tak, aby byly chráněny osobní údaje a data, systém musí být transparentní, musí být konstruován tak, aby ctil rozmanitost, zajistil nediskriminaci a spravedlnost, musí zajišťovat dobré sociální a environmentální podmínky a musí minimalizovat negativní dopady a umožnit určit odpovědnost.

Specifická situace je v oblasti využívání umělé inteligence v USA. Spojené státy americké totiž systémy umělé inteligence využívají hojně, a to zejména v soudnictví a zvláště v oblasti soudnictví trestního. Co se týče normotvorby, není bez zajímavosti, že zde byl vytvořen systém, který na základě analýzy historických dat o tom, který z navržených právních předpisů byl nakonec přijat Kongresem, určuje pravděpodobnost, se kterou bude v budoucnu přijat nově navržený zákon bez ohledu na to, jaké oblasti se týká.¹²

Otázkou využívání umělé inteligence pro účely normotvorby se zabývají i autoři z Ruské federace. Vzhledem k době, v níž je tento text psán, považujeme za nutné vyjádřit, že

vised and supervised text similarity systems for automated identification of national implementing measures of European directives. *Artificial Intelligence Law*. 2019, roč. 27, s. 199–225 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-018-9236-y>>.

⁸ METSKER, O. – TROFIMOV, E. – PETROV, M. – BUTAKOV, N. Russian Court Decisions Data Analysis Using Distributed Computing and Machine Learning to Improve Lawmaking and Law Enforcement. *Procedia Computer Science*. 2019, roč. 156, s. 264–273 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050919311214>>.

⁹ BHUSHAH, S. – SHANKER, S. A Review on Machine Learning Techniques on Social Media Data for Policy Making. *International Research Journal of Engineering and Technology*. 2020, roč. 7, č. 6 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/346559076_A_REVIEW_ON_MACHINE_LEARNING_TECHNIQUES_ON_SOCIAL_MEDIA_DATA_FOR_POLICY_MAKING>.

¹⁰ Jde o již zmíněný návrh Nařízení Evropského parlamentu a Rady, kterým se stanoví harmonizovaná pravidla pro umělou inteligenci (Akt o umělé inteligenci) a mění určité legislativní akty unie. 2021/0106(COD).

¹¹ Nezávislá odborná skupina na vysoké úrovni pro umělou inteligenci. Etické pokyny pro zajištění důvěryhodnosti umělé inteligence. In: *Evropská komise* [online]. 8. 4. 2019 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://ec.europa.eu/futurium/en/ai-alliance-consultation.1.html>>.

¹² NAY, J. *Predicting and understanding law-making with word vectors and an ensemble model*.

současná válka a agrese Ruska proti Ukrajině je věc, kterou celý civilizovaný svět odsuzuje. Proto jsme byli jako autoři na pochybách, jak se postavit k výzkumu z této země. Pro celkový obraz přístupu k otázce umělé inteligence lze však považovat za adekvátní, abychom se zmínili o tom, jaký je v současné Ruské federaci k fenoménu umělé inteligence přístup.

Ruští autoři se například v jednom z článků¹³ zabývají využitím judikatury k vylepšení prací na normotvorbě státu. Zde popisují metody používané v Ruské federaci ke shromažďování a „předzpracování“ (angl. *pre-processing*) dat, eventuálně datových sad.¹⁴ Další autoři z Ruské federace¹⁵ se zaměřují stejně jako Evropská unie na problematiku vytváření systémů umělé inteligence, které budou objektivní a budou prosty předsudků. Autoři v oblasti systémů pro normotvorbu uvádějí, „že je třeba založit přijetí legislativy na dobře odůvodněných rozhodnutích a vyvarovat se naopak arbitrárních postupů“. Na rozdíl od Evropské unie uvedení autoři však nejdou do hloubky a ignorují kognitivní vývoj, jehož v této oblasti Evropská unie již dosáhla. Významným opominutím je skutečnost, že prakticky nezohledňují etické hodnoty, jejichž dodržování je jedním ze základních předpokladů využívání systémů umělé inteligence vůbec. Dále se vůbec nevěnují otázce, jak vysvětlit rozhodování systémů umělé inteligence při vytváření návrhů právních norem. Autoři bazírují především na objektivitě systémů, což by mělo vyloučit chyby člověka. Otázkou však zůstává, nakolik bude při rostoucí míře využívání systémů umělé inteligence do normotvorby člověk skutečně zapojen a nakolik bude respektován názor odborníka, který vytvoření normy připravuje. V této souvislosti lze ovšem v dané fázi vývoje namítnout, že u legislativy je tím konečným kontrolorem v demokratických státech Parlament.

Jak již bylo zmíněno, v rámci Evropské unie se umělá inteligence využívá například pro účely tvorby návrhů právních předpisů v různých jazykových verzích. To je dáno zejména tím, že v členských státech EU se používá poměrně dost úředních jazyků. V databázi EUR-Lex jsou právní normy zveřejňovány celkem ve 24 jazycích. Pro zajímavost ještě uvádíme, že Evropská unie za účelem harmonizace legislativy přiděluje jednotlivým předpisům tzv. kód ELI (*European Law Identifier*)¹⁶ a jednotlivým judikátům tzv. kód ECLI (*European Case Law Identifier*).¹⁷ Tyto identifikátory, stejně jako metadata přiřazená k jednotlivým předpisům či judikaturě, mohou do budoucna posloužit k vytvoření znalostní mapy o právu pomocí umělé inteligence.¹⁸

¹³ METSKER, O. – TROFIMOV, E. – PETROV, M. – BUTAKOV, N. *Russian Court Decisions Data Analysis Using Distributed Computing and Machine Learning to Improve Lawmaking and Law Enforcement*.

¹⁴ Data mohou mít nejrůznější podobu – může jít o alfanumerická vyjádření, prostá čísla, slova, obrázky atd. Datové sady se pak využívají pro trénování systémů umělé inteligence, přičemž pro natrénování algoritmu je zpravidla nutné, aby data v datové sadě měla stejný formát. V některých případech je proto nutné převést naskenované obrázky textů na strojově čitelný text, odstranit chyby vzniklé při přepisu apod. Tento postup je pak označován termínem předzpracování.

¹⁵ ZENIN, S. – IZHAEV, O. – KUTEYNIKOV, D. – YAPRYNTSEV, I. *Machine Learning Technologies in Legislative Activities: Analytical and Predictive Potential*. *Revista Inclusiones*. 2020, roč. 7, s. 359–371 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<http://revistainclusiones.org/pdf17/30%20VOL%207%20NUM%20Espacio%20y%20Tiempo%20en%20el%20Siglo%20XXI.pdf>>.

¹⁶ Blíže viz Základní informace o ELI. In: *EUR-Lex* [online]. 14. 5. 2019 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://eur-lex.europa.eu/eli-register/about.html?locale=cs>>.

¹⁷ Evropský identifikátor judikatury (ECLI). In: *European Justice* [online]. 17. 11. 2021 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <https://e-justice.europa.eu/175/CS/european_case_law_identifier_ecli?init=true>.

¹⁸ FILTZ, E. – KIRrane, S. – POLLERES, A. *The linked legal data landscape: linking legal data across different countries*. *Artificial Intelligence and Law*. 2021, roč. 29, s. 485–539 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-021-09282-8>>.

Zpracováním přirozeného jazyka a formalizací právních pravidel se dlouhodobě zabývají například interdisciplinární vědeckovýzkumné týmy z Itálie. Ty se věnují jak problému strukturalizace práva a norem, tak i třeba systémům, které jsou schopny v právních textech detekovat jejich nesoulad s platným právem. Konkrétně jde o projekt *Claudette*, v jehož rámci systémy umělé inteligence v různých dokumentech obsahujících zásady na ochranu soukromí identifikují protiprávní ustanovení či ustanovení, která jsou považována za agresivní a porušující práva spotřebitele. Jde o systémy, které by měly podpořit postavení spotřebitele.¹⁹

Pokud jde o normotvornou činnost v České republice a využívání systémů umělé inteligence, podle interního sdělení Ministerstva spravedlnosti ČR žádný český materiál v tomto směru ještě není k dispozici. Je třeba vyjít z připravované právní úpravy v rámci Evropské unie a vyčkat jejího výsledku. Orgány českého státu se nyní kloní k tomu, že je třeba dodržovat legislativní zdrženlivost.

Konkrétnější informace o využívání umělé inteligence v české normotvorbě poskytl Úřad vlády ČR, sekce Legislativní rady vlády sdělením ze dne 12. 10. 2021. Podle tohoto sdělení je materiál týkající se vztahu umělé inteligence k normotvorné činnosti státu obsažen v návrhu zákona č. 222/2016 Sb., o Sbírce zákonů a mezinárodních smluv.²⁰ V návaznosti na jeho právní úpravu nyní realizuje Ministerstvo vnitra projekt *eSbírka a eLegislativa*. Tento informační systém *eSbírka a eLegislativa* v sobě integruje elektronickou Sbírku zákonů a mezinárodních smluv a elektronický nástroj *eLegislativa* pro tvorbu vnitrostátních návrhů právních předpisů, kterou tvoří elektronická šablona a generátor novel, jímž budou vytvářeny návrhy novel již existujících právních předpisů. Uvedený informační systém Ministerstva vnitra je nyní ještě ve fázi vývoje a do ostrého provozu by měl být uveden dne 1. 1. 2024, kdy by měl zmíněný zákon o Sbírce zákonů nabýt účinnosti. Návrh zákona mimo jiné zavádí právně závaznou elektronickou podobu Sbírky zákonů, jejímž cílem je zejména existence dostupných a srozumitelných právních předpisů. Toto lze chápat jako krok k dalšímu využívání umělé inteligence, nikoliv jako umělou inteligenci samotnou. Právě snadná dostupnost právních předpisů v elektronické formě by totiž do budoucna mohla přispět k vyšší míře digitalizace a k usnadnění procesu počítačového modelování práva, tj. reprezentování právních pravidel a jejich vztahů ve strojově čitelné formě. V českém prostředí již existují práce, které se tímto procesem zabývají a navrhují využití modelů práva pro zefektivnění právního systému, včetně zakomponování automatizovaných funkcí a vytvoření automatizovaného komentáře k právním normám.²¹

Do budoucna si lze s vývojem technologií a znalostí představit, že by inteligentní systémy mohly napomáhat při návrzích jednodušších právních norem. Nicméně je však třeba mít na paměti možná rizika. Zejména jde o využívání záměrně vágních právních pojmů, které mají nechat prostor pro uvážení při interpretaci. Je otázkou, nakolik by si systémy dokázaly s touto problematikou poradit, protože deklarovaným cílem při jejich využívání je právo zjednodušit a zpřehlednit. Společenský význam určité volnosti v interpretaci práva však nelze podcenit. Umožňuje totiž pružněji reagovat na konkrétní situace

¹⁹ V České republice je v současné době realizován obdobný projekt, a to projekt *AIM Law*, který se zaměřuje a vývoj systému, jež by uživatelům internetu pomáhal s identifikací problematických zásad ochrany soukromí na internetu.

²⁰ Tento zákon ještě účinnosti nenabyl.

²¹ Viz zejména MICHÁLEK, J. *Modelování právních norem pomocí počítačových programů*. Disertační práce (školitel prof. JUDr. PhDr. Jan Wintr, Ph.D.). Praha: Univerzita Karlova. Právnická fakulta, 2021.

a zmírnit případné zákonodárcem nezamýšlené negativní důsledky příliš striktních právních pravidel. Dalším problémem by pak mohla být nesprávná reakce na existující mezeře v právu, která by se mohla projevit v nelogickém automatizovaném návrhu právního předpisu či pravidla.

V oblasti normotvorby pomocí inteligentních systémů proto bude nutné vyvinout a uplatňovat odpovídající postupy zajišťující transparentnost, vysvětlitelnost a lidskou kontrolu. Tu sice bude vykonávat i Parlament ČR, ale ten by měl mít při svém rozhodování podklady vysvětlující logiku a pozadí rozhodování při formulaci právních textů. Tyto podklady by se pak měly promítnout i do důvodových zpráv k předmětným návrhům norem.

3. Umělá inteligence v justici

Soudnictví je jednou z domén, ve které se předpokládá využívání inteligentních systémů pro celou řadu úkonů. V obecné rovině by umělá inteligence měla zejména umožnit zrychlení soudního řízení a jeho zpřehlednění. Konkrétně by pak tyto systémy pomáhaly s monitorováním a dodržováním předepsaných lhůt, identifikací relevantní judikatury a automatizovaným vyhledáváním právních vět a principů v existující judikatuře.²² K vylepšení práva by pak měla přispět řešení, která by dokázala pomoci s vyjasněním případů sporné interpretace zákonných textů²³ nebo by identifikovala anomálie v rozhodování soudů a napomohla by tak k větší předvídatelnosti práva.²⁴

Danému procesu by mohla napomoci i již výše zmíněná elektronická tvorba strojově čitelných právních předpisů, která by mohla být adaptována i na rozhodnutí soudů.

Využívání umělé inteligence v justici se věnuje celá řada odborníků. Například již v roce 2009 popsala bývalá senior soudkyně okresního soudu v Amsterdamu Dory Reiling ve své knize *Technology for Justice: How Information Technology Can Support Judicial Reform* vztah mezi soudnictvím a umělou inteligencí. V článku *Courts and Artificial Intelligence*²⁵ pak Dory Reiling zkoumala, co je vůbec u soudů o umělé inteligenci známe a upozorňovala zejména na problematiku řádného procesu a na problematiku zpracování informací. Tyto akademické úvahy se v posledních letech posunuly již do praxe a rovněž se začínají projevovat na úrovni politických dokumentů či dokonce předpisů právních. Ty jsou zajímavé zejména tím, na jaké hodnoty a principy se soustředí. V následujícím textu proto uvedeme chronologicky řazený přehled některých z těchto dokumentů. Soustředíme se přitom na oblast Evropské unie.

V roce 2018 přijala Evropská komise pro efektivitu soudnictví přelomovou tzv. *Evropskou etickou chartu na využívání umělé inteligence v soudních systémech a jejich prostředí* (*European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their*

²² SHULAYEVA, O. – SIDDHARTAN, A. – WYNER, A. Recognizing cited facts and principles in legal judgements. *Artificial Intelligence and Law*. 2017, roč. 25, s. 107–126 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-017-9197-6>>.

²³ WALTON, D. – SARTOR, G. – MACAGNO, F. An argumentation framework for contested cases of statutory interpretation. *Artificial Intelligence and Law*. 2016, roč. 24, s. 51–91 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-016-9179-0>>.

²⁴ CHEN, D. L. Judicial analytics and the great transformation of American Law. *Artificial Intelligence and Law*. 2019, roč. 27, s. 15–42 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://link.springer.com/article/10.1007/s10506-018-9237-x>>.

²⁵ REILING, A. D. (Dory). Courts and Artificial Intelligence. *International Journal for Court Administration*. 2020, roč. 11, č. 2 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.36745/ijca.343>>.

Environment).²⁶ Tento dokument vyzdvihuje pozitiva využívání systémů umělé inteligence, zmiňuje například větší předvídatelnost soudních rozhodnutí či jejich konzistentnost, ale zároveň poukazuje na rizika používání těchto systémů a nutnost jim předcházet. Charta se soustředí na pět základních zásad používaných v soudnictví, a to ve světle využívání umělé inteligence – na zásadu respektu k základním lidským právům a zajištění toho, že nástroje a služby systémů umělé inteligence jsou v souladu s těmito právy; zásadu nediskriminace; zásadu kvality a bezpečnosti, která se vztahuje zejména na využívání kvalitních dat pro trénování systémů, prověřených modelů a zajištění bezpečnosti technologického prostředí; zásadu transparentnosti, nestrannosti a spravedlnosti ve vztahu k metodám zpracování dat; a zásadu uživatelské kontroly, která by měla zajistit dostatečnou informovanost účastníků procesu. Tato etická charta má však pouze nezávazný charakter, a proto může sloužit pouze jako doporučení.

Ve stejném roce pak v rámci reformy soudnictví Francie zákonem zakázala určité druhy zpracování informací o soudcích a jejich činnosti, aby nedocházelo k profilování soudů a automatizovanému předvídaní soudních rozhodnutí. V článku předmětného zákona, který vstoupil v účinnost v březnu 2019, se stanoví, že „*údaje o totožnosti soudců [...] nelze použít jako pomoc při hodnocení, analýze, porovnávání nebo předvídaní jejich profesní praxe*“.²⁷ Jedním z cílů tohoto ustanovení pak je neohrozit nestrannost soudců, kteří by se mohli cítit nuceni rozhodovat určitým způsobem s ohledem na to, jak rozhodovali v minulosti. Zároveň by dané ustanovení mělo omezit tzv. forum shopping.

Dalším důležitým dokumentem jsou pak Závěry Rady *Přístup ke spravedlnosti – využití příležitostí, jež nabízí digitalizace*, které byly publikovány v říjnu 2020.²⁸ Tento dokument se v bodech 33–46 věnuje přímo problematice umělé inteligence v soudnictví. Mimo jiné se zde výslovně stanoví, že „*rozhodnutí soudu musí být vždy učiněno lidskou bytostí a nemůže být přeneseno na nástroj umělé inteligence*“. Dokument zejména upozorňuje na rizika spojená s diskriminací, neprůhledným rozhodováním, ochranou soukromí a odpovědností. Zároveň poukazuje na to, že bude nutné „*posoudit povinné právní požadavky, které by měly být stanoveny pro navrhování, vývoj, zavádění, používání a hodnocení systémů umělé inteligence v oblasti justice, a rozhodnout o nich, aby bylo možné účinně řešit možná rizika pro základní práva. Tato pravidla by mohla zahrnovat zejména zákaz automatizace, v jejímž důsledku by soudní rozhodování bylo neprůhledné, odpovídající úroveň transparentnosti, srozumitelnosti, ověřitelnosti, spolehlivosti, přesnosti, bezpečnosti, odpovědnosti a požadavky na předcházení diskriminačním účinkům*“.

Tyto požadavky se nepřímou promítly do návrhu závazné právní úpravy, která se bude vztahovat na využívání umělé inteligence v soudnictví. Jde o již výše zmiňovaný navrhovaný Akt o umělé inteligenci ze dne 21. 4. 2021 (*Artificial Intelligence Act*). Tento akt rozli-

²⁶ COUNCIL OF EUROPE. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment. In: *Council of Europe* [online]. 4. 12. 2018 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>>.

²⁷ Viz např. McDONELL, A. – TRAYNOR, S. France Bans Analytics of Judges' Decisions. In: *Lexology* [online]. 21. 6. 2018 [cit. 2023-01-17]. Dostupné z: <<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=ff53dfbe-0fe6-4dee-8a1d-990bf8459020>>. Originální znění normy ve francouzštině je následující: „*Les données d'identité des magistrats et des membres du greffe ne peuvent faire l'objet d'une réutilisation ayant pour objet ou pour effet d'évaluer, d'analyser, de comparer ou de prédire leurs pratiques professionnelles réelles ou supposées.*“

²⁸ Závěry Rady *Přístup ke spravedlnosti – využití příležitostí, jež nabízí digitalizace* (2020/C 342 I/01). Úřední věstník EU, C1 342/1. 14. 10. 2020.

šuje následující úrovně systémů umělé inteligence: zakázané systémy UI, vysoce rizikové systémy UI a „určité“ systémy UI.²⁹ Právě pro vysoce rizikové systémy UI, do nichž podle přílohy III. patří „systémy UI určené na pomoc soudnímu orgánu při zkoumání a výkladu fakt a práva a při uplatňování práva na konkrétní soubor skutečností“, navrhované nařízení stanoví v Hlavě III. nové právní povinnosti. Návrh aktu specifikuje požadavky, které tyto systémy budou muset splňovat, povinnosti poskytovatelů a uživatelů těchto systémů, procesy posuzování shody a vydávání certifikátů. U systémů umělé inteligence využívaných v oblasti soudnictví bude muset být zaveden systém řízení rizik, budou muset být splněny požadavky na kvalitu dat a jejich správu, bude vedena technická dokumentace a rovněž i protokoly umožňující monitorování činnosti daných systémů. Návrh aktu zavádí i požadavky na transparentnost systémů, na lidský dohled a přesnost, spolehlivost a kybernetickou bezpečnost těchto systémů.

Návrh Aktu o umělé inteligenci vyvolal přirozeně řadu reakcí. V souvislosti s oblastí soudnictví je relevantní zejména vyjádření Rady advokátních komor a právnických společností ze dne 8. 10. 2021.³⁰ Aktu se zde vytýká zejména to, že by měl obsahovat specifická ustanovení ve vztahu k justici a požaduje se vyjasnění termínu *judicial authority*. Rada rovněž vystupuje proti možnosti delegovat rozhodnutí na systém umělé inteligence. Veškeré rozhodování by mělo zůstat v rukou samotných soudců, kteří za daná rozhodnutí ponесou odpovědnost. Německá advokátní komora (Deutscher Anwaltverein) návrh nařízení ve svém samostatném stanovisku³¹ kritizuje podobně a vytýká mu, že v něm mezi zakázanými systémy chybí zákaz robotického soudce. Odkazuje přitom na nemožnost naplnit požadavky čl. 47 odst. 2 Listiny základních práv EU, tedy na právo slyšení před nestranným a nezávislým soudem.

Jak je vidět, v Evropské unii je analýza problematiky využívání umělé inteligence v soudnictví poměrně daleko. V praxi se však v jiných částech světa již určité systémy umělé inteligence v soudnictví využívají. V USA například systémy UI napomáhají tamním soudcům s vyhledáváním judikatury, s hodnocením souzených osob a s určením výše trestu s ohledem na pravděpodobnost recidivy.

Nejdál je ve využívání systémů umělé inteligence v soudnictví Čína. Ta tyto technologie nasadila do provozu již v roce 2017.³² V roce 2019 Čína ohlásila, že „internetové soudy“

²⁹ Jde o několik typů systémů UI, u kterých je povinnost zajistit jejich transparentnost. Konkrétně se jedná o systémy UI určené k interakci s fyzickými osobami, systémy UI pro rozpoznávání emocí nebo biometrickou kategorizaci a systémy UI vytvářející „obrazový, zvukový nebo video obsah, který se znatelně podobá existujícím osobám, objektům, místům nebo jiným subjektům nebo událostem a který by se určité osobě mohl nepravdivě jevit jako autentický nebo pravdivý“. Podrobněji viz čl. 52 Aktu o umělé inteligenci.

³⁰ CCBE. CCBE position paper on the proposal for a regulation laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act). In: CCBE [online]. 8. 10. 2021 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Position_papers/EN_ITL_20211008_CCBE-position-paper-on-the-AIA.pdf>.

³¹ DEUTSCHER ANWALTVEREIN. Position Paper of the German Bar Association by the Committees on Labour Law, Surveillance, Intellectual Property, European Affairs, IT Law and Migration Law on the Proposal of the European Commission for a Regulation of the European Parliament and of the Council Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) and Amending Certain Union Legislative Acts, adopted on 21 April 2021 (COM (2021) 206 final). In: DAV [online]. 25. 11. 2021 [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://dav-international.eu/en/newsroom/sn-57-21-aia-proposal-by-the-commission?file=files/anwaltverein.de/downloads/newsroom/stellungnahmen/2021/dav-sn-57-2021-aia.pdf>>.

³² VASDANI, T. Robot justice: China's use of Internet courts. In: Lexisnexis [online]. [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<https://www.lexisnexis.ca/en-ca/ihc/2020-02/robot-justice-chinas-use-of-internet-courts.page>>.

rozhodují již miliony případů a tzv. *chytré soudy* (angl. *smart courts*) využívají „*non-human judges powered by artificial intelligence*“.³³ Zavedení chytrého soudnictví je podle oficiálních dokumentů založeno na pokročilých inovacích, s cílem zajistit spravedlivé soudnictví a spravedlnost prostřednictvím online inteligentních soudních služeb. Zrychlení rozhodování by pak mělo vést k dosažení spravedlnosti v obecném smyslu.³⁴ Při použití chytrých soudů totiž v Pekingu trvá soudní řízení průměrně 40 dní a 98 procent rozhodnutí je přijímáno bez odvolání.³⁵ Na druhou stranu se objevily zprávy, v nichž si soudci a právníci stěžují na technické problémy a někteří uživatelé poukazují na složitost navigování na online soudní platformě. Co se týče automatizovaného rozhodování, jsou zmiňovány problémy s transparentností a s označováním umělé inteligence jako „soudce“.³⁶

Za zajímavý případ lze zmínit i využití technologie ChatGPT, která na základě požadavků uživatele sama zformuluje text. Tato technologie je natrénována na obrovském korpusu dat a je proto schopna formulovat logický text a závěry založené na datech. Tuto technologii proto využil kolumbijský soudce Juan Manuel Padilla ve formulaci svého rozhodnutí v případě týkajícím se zdravotních náhrad pro autistického chlapce. Soudce potvrdil, že technologie případ vyhodnotila správně a pomohla mu napsat příslušný text.³⁷

Co se týče situace v České republice, již se objevilo rozhodnutí soudu, které zmiňuje rozhodování umělé inteligence. Konkrétně se jedná o rozhodnutí Krajského soudu v Ostravě – pobočka Olomouc s č. j. 72 Ad 7/2017-24 ze dne 11. 4. 2018. V daném případě šlo o žalobu proti rozhodnutí Ministerstva práce a sociálních věcí ve věci přiznání příspěvku na bydlení. Žalobce v daném případě tvrdil, že zákon o státní sociální podpoře neadekvátně provádí čl. 30 odst. 2 Listiny základních práv a svobod. Tam se praví, že „*každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek*“. Žalobce namítal, že podle zákona o státní sociální podpoře jsou osoby samostatně výdělečně činné znevýhodněny oproti zaměstnancům. Žalobce mimo jiné v dané kauze argumentoval, že „*přiznání dávek je politické rozhodnutí a soudy se na tomto politickém rozhodnutí podílejí. Ústava má tato politická rozhodnutí eliminovat, proto je v čl. 30 slovo ‚každý‘. Pokud by rozhodovala umělá inteligence, nemohla by činit politické výjimky ze slova ‚každý‘*“.³⁸ Lze taklo dodat, že se Krajský soud v Ostravě touto argumentací vůbec nezabýval a předmětnou žalobu zamítl jako nedůvodnou. Je zajímavé si povšimnout, že se v tomto případě žalobce domníval, že by systém umělé inteligence rozhodoval spravedlivěji.

Co se týče aktivit správních orgánů, považujeme za zajímavé zmínit, že v současné době probíhá v resortu justice projekt Databáze rozhodnutí nižších stupňů soudů a anonymizace rozhodnutí, který má za cíl umožnit zveřejňování všech pravomocných rozhodnutí ve všech agendách. Aplikace *Anonymizér* využívá určitou formu umělé inteligence. Automaticky navrhne k odstranění údaje podléhající anonymizaci, které stanoví konkrétní

³³ Ibidem.

³⁴ SHI, C. – SOURDIN, T. – LI, B. The Smart Court – A New Pathway to Justice in China? *International Journal for Court Administration*. 2021, roč. 12, č. 1, s. 4 an. [cit. 2022-05-17]. Dostupné z: <<http://doi.org/10.36745/ijca.367>>.

³⁵ VASDANI, T. *Robot justice: China's use of Internet courts*.

³⁶ SHI, C. – SOURDIN, T. – LI, B. *The Smart Court – A New Pathway to Justice in China?*

³⁷ TAYLOR, L. Colombian judge says he used ChatGPT in ruling. In: *The Guardian* [online]. 3. 2. 2023 [cit. 2023-02-09]. Dostupné z: <<https://www.theguardian.com/technology/2023/feb/03/colombia-judge-chatgpt-ruling>>.

³⁸ Viz bod č. 10 rozhodnutí Krajského soudu v Ostravě – pobočka Olomouc s č. j. 72 Ad 7/2017-24.

instrukce Ministerstva spravedlnosti. Aplikace využívá umělou inteligenci na principu *rule based system* k detekci údajů, které podléhají anonymizaci, a k detekci klíčových slov. Dále také vygeneruje související právní předpisy, včetně právních předpisů Evropské unie. V rámci této aplikace ale není implementován tzv. *machine learning* či *deep learning*. Jde jen o jednoduchou formu umělé inteligence založenou na předem definovaných pravidlech. V této souvislosti Ministerstvo spravedlnosti ČR upozornilo také na již několikrát zmiňovaný návrh Evropské komise ze dne 21. 4. 2021 na nařízení o umělé inteligenci, kde je pro oblast justice relevantní zejména bod 8 Přílohy č. 3.

Do budoucna se bude v souvislosti se zaváděním systémů umělé inteligence do praxe justice potýkat i s dalšími problémy. Mezi ně bude patřit například problematika důkazů pořízených ze systémů umělé inteligence anebo důkazů pořízených právě pomocí inteligentních systémů. Může jít například o analytickou práci v oblasti trestního řízení, kdy Policie využije umělou inteligenci pro automatickou identifikaci důležitých důkazů ve změní obrovských dat na discích zabavených podezřelým osobám. V současné době neexistují specifická pravidla pro uznávání takovýchto důkazů a bude tedy čistě na soudcích, aby tyto důkazy hodnotili.

Zde se pak dostáváme k otázce přijímání těchto nových technologií samotnými soudci a opět k otázce důkazní váhy, vysvětlitelnosti důkazů, dostupnosti vhodných soudních znalců a potenciálním finančním bariérám soudního řízení. Dalším kritickým bodem pak bude kybernetická bezpečnost celého procesu, který by se v budoucnu mohl vést převážně elektronickým způsobem.

Závěr

Trendy popsané v tomto článku ilustrují, že využívání umělé inteligence pro účely normotvorby a soudního rozhodování je zejména do budoucna nevyhnutelné. To s sebou samozřejmě přináší velké množství otázek, které se již objevují ve většině dokumentů zmiňovaných v tomto článku. Jednou z nich je například úvaha o tom, zda by mohly systémy umělé inteligence vykazovat určitou míru empatie, a v případě, že ne, zda je toto při výkonu soudnictví spíše výhodou, nebo nevýhodou. Konzervativní soudce by rozhodování s použitím empatie patrně jen těžko spojoval; jde přirozeně o rozhodování v konkrétní věci. Vývoj jde však dále a moderní soudce by se použití empatie neměl bránit. Je proto velmi důležité, na jakých soudních rozhodnutích se budou systémy umělé inteligence učit. Mají totiž tendenci vytvořit si svůj vlastní model světa ze všech jim dostupných informací. Je tedy otázkou, jak by nakonec výsledný model umělé inteligence rozhodoval a zda by empatii, která může být v určitých rozhodnutích vyjádřena, uplatňoval, nebo ne.

Obecně lze ale říci, že využívání umělé inteligence v soudnictví je složité a kontroverzní téma. Na jednu stranu mohou algoritmy pomoci s rychlejším a efektivnějším vyřizováním sporu, identifikací relevantních důkazů a formulováním rozhodnutí. Na druhou stranu však existuje řada obav z využití umělé inteligence v soudnictví. Tyto systémy jsou často trénovány na datových sadách, které mohou být nevyvážené a obsahovat znaky diskriminace a nevyváženosti v justici. Někdy mohou být navíc výsledky těchto systémů nepřesné nebo nedůvěryhodné. Také je třeba zvážit, zda jsou systémy schopné plně porozumět složitým právním otázkám a významu různých důkazů. Z tohoto důvodu by mělo být využití umělé inteligence v soudnictví prováděno s opatrností a pod dohledem, aby se zajistilo, že se dodržuje spravedlnost a práva účastníků řízení.

V oblasti normotvorby je zřejmé, že systémy umělé inteligence mohou pomoci zejména v oblasti zpracování přirozeného jazyka, uchování logiky textu a prevence legislativních chyb. Nicméně hodnoty nebo způsoby jejich konkrétního dodržování by umělá inteligence sama určovat neměla. V demokratické společnosti stále zůstává pravidlem, že zdrojem veškeré státní moci je lid, který ji vykonává prostřednictvím orgánů moci zákonodárné, výkonné a soudní.³⁹

Při využívání systémů umělé inteligence pro účely normotvorby, soudního rozhodování a nakonec i pro účely vynucování práva orgány veřejné moci je však třeba mít na paměti případný synergický efekt. Specializované systémy v jednotlivých odvětvích veřejné moci se totiž mohou ovlivňovat a způsobit tak nepředvídané následky pro celý právní systém. Rovněž by mohlo dojít k situaci, kdy se tyto systémy částečně stanou zároveň normotvůrcem, soudcem i vykonavatelem. To by však bylo v zásadním rozporu s ústavním principem dělby moci, na kterém je náš demokratický právní řád vybudován.

³⁹ Viz čl. 2 odst. 1. ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších zákonů.

Digitálne dôkazy z otvorených zdrojov

Michal Klenka*

Abstrakt: Cieľom článku je priblíženie problematiky použitia informácií získaných z digitálnych otvorených zdrojov, slúžiacich ako dôkazy v konaniach týkajúcich sa porušení medzinárodného trestného práva, ľudských práv a medzinárodného humanitárneho práva. Okrem poskytnutia základných definícií a právnych otázok, ktoré je potrebné zodpovedať pred ďalším použitím takto získaných dôkazov, článok kriticky analyzuje rôzne aspekty, ktoré predmetný druh dôkazov otvára (noví aktéri, sprostredkovanosť, objektivita a subjektivita). Napriek ich jednoznačným výhodám využívania, netreba opomínať ani určité s tým spojené problematické otázky, výzvy, najmä z dôvodu, že digitálny formát umožňuje pomerne jednoduchú manipuláciu a falšovanie, ktoré v niektorých prípadoch predstavuje neodstrániteľnú prekážku pri zisťovaní autenticity dôkazu a jeho pôvodu. Pozornosť je rovnako zameraná na zraniteľné miesta pri používaní informácií zo sociálnych médií (objem vytváraného obsahu, jeho moderácia platformami a otázka metadát), nakoľko obsah, ktorý sa na nich objavuje, odráža nielen povahu súčasného vedenia medzinárodného alebo vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu, ale aj dezinformácií, ktoré ovplyvňujú spoločnosť. Vzhľadom na rastúce množstvo hacknutých a uniknutých informácií vo verejnej doméne, článok sa v záverečnej časti zaoberá použiteľnosťou predmetných informácií ako dôkazov v súdnom konaní a rozoberá s tým súvisiace právno-etické otázky prípustnosti.

Kľúčové slová: medzinárodné trestné právo, digitálny dôkaz z otvorených zdrojov, sociálne média, hacknuté a uniknuté informácie, verejná doména

Úvod

Skúmanie konkrétnych prípadov Medzinárodného trestného súdu a súdnych rozhodnutí v priebehu času ilustruje meniacu sa povahu informácií z otvorených zdrojov, ktoré sú k dispozícii v prípadoch vojnových zločinov, zločinov proti ľudskosti a genocídy – od novín, rozhlasového vysielať a (mimo)vládných správ až po príspevky na sociálnych sieťach a iný digitálny obsah na internete. Zdrojmi takéhoto obsahu sú nešťatní aktéri (napr. komerčné satelitné snímky), používatelia (vrátane tých, ktorí prežili, ale aj samotní páchatelia), ktorých vytváraný obsah sa kvalitatívne aj kvantitatívne líši od analógových foriem. Vyšetrovania z otvorených zdrojov sú vyšetrovania, ktoré sa pri formálnom a systematickom vyšetrovaní údajného protiprávneho konania úplne alebo čiastočne opierajú o verejne dostupné informácie.

V období pred internetom boli otvorené zdroje obmedzené a zahŕňali predovšetkým tradičné rozhlasové a printové médiá a verejné záznamy, ktoré si na získanie prístupu vyžadovali cestu do knižnice, archívu alebo na iné fyzické miesto. S príchodom internetu a rozšírením mobilných komunikačných technológií sa rozsah otvorených zdrojov, ktoré sú k dispozícii na získavanie informácií, dramaticky rozšíril, čím vznikli nové výzvy vzhľadom na obrovský objem údajov a rýchlosť, akou sa digitálne informácie môžu zdieľať. V súčasnosti existuje aj oveľa viac možností na monitorovanie udalostí, ktoré sa odohrávajú v reálnom čase. V kontexte ich zhromažďovania si predmetné informácie vyžiadali nový pohľad na ich využívanie na nielen vojenské, politické a zahraničnopolitické účely,

* JUDr. Michal Klenka, PhD. Asistent sudkyne Najvyššieho súdu Slovenskej republiky. E-mail: michalklenka@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3210-6884>. Názory vyjadrené v tomto článku sú výhradne názormi autora a nemožno ich považovať za oficiálnu pozíciu alebo stanoviská Najvyššieho súdu Slovenskej republiky.

ale aj na podporu právnej zodpovednosti. Postupne sa obsah vytvorený v konfliktných zónach začal používať ako dôkaz v prípadoch vojnových zločinov na celom svete. Keď tento obsah začal zaplavovať internet, objavili sa nové možnosti prístupu k takýmto zdrojom a ich analýzy. S rastúcou túžbou a potrebou používať online informácie z otvorených zdrojov ako dôkazy v (medzi)národných trestných konaniach sa musí vyvíjať právo, ktoré bude riešiť zložitosť autentifikácie digitálneho obsahu. V konečnom dôsledku sú informácie získané z otvorených zdrojov nedostatočne využívaným zdrojom, ktorého význam rýchlo rastie.¹

S rozvojom technológií sa neustále zavádzajú nové nástroje, ktoré menia povahu a dostupnosť dôkazov. Rozširovanie, prepojitelnosť a možnosti zabudovaných kamier a mobilných zariadení s pripojením na internet (napr. geografické označovanie, časové značky), ktoré zaznamenávajú oveľa viac informácií o činnostiach a komunikácii ľudí ako kedykoľvek predtým, sa stávajú rozhodujúcimi pri vytváraní dôkazného základu pre medzinárodné trestné činy a menia spôsob, akým vyšetrovatelia a prokurátori zhromažďujú, hodnotia a predkladajú dôkazy súdu. Platí to najmä v medzinárodných trestných procesoch, v ktorých prokurátori musia predložiť rozsiahly a rôznorodý súbor dôkazov na preukázanie viacerých obvinení súvisiacich so zložitými konfliktmi. Úlohou prokurátora je predložiť dôkazy spôsobom, ktorý pomôže súdu posúdiť ich význam a pochopiť, ako zapadajú do širšieho príbehu.² Inovatívne prezentačné nástroje zase umožňujú rozšíriť a posilniť dôkaznú situáciu pridaním doplnujúcich údajov a vytvorením presvedčivých vizuálnych zobrazení môžu pomôcť určiť miesto činu a ukázať zmeny konkrétneho miesta v priebehu času (napr. vizualizácie pred a po bombardovaní nemocnice).

Medzinárodný trestný súd a iné medzinárodné trestné tribunály, na potvrdenie výpovedí svedkov a vyplnenie dôkazných medzier, čoraz častejšie zapájajú do svojich vyšetrovaní obsah z otvorených zdrojov. Kým ešte pred niekoľkými rokmi mala medzinárodná právna komunita problém s nedostatkom vizuálneho obsahu, dnes bude potrebné nájsť spôsob ako rozlíšiť a nájsť potrebné relevantné dôkazy v množstve vytváraného šumu. Náročným aspektom je ako spracovať objem údajov, a ktoré zároveň poskytujú dôveryhodné a užitočné informácie pre vyšetrovanie. Vzhľadom na ich objem, mnohé organizácie experimentujú s procesmi strojového učenia, ktoré pomáhajú lokalizovať, analyzovať a uchovávať mimoriadne veľké množstvo údajov. Výzvy sú však podobne objemné, od potreby dostatočného množstva trénovaných údajov (napr. na to, aby sa stroje naučili identifikovať určité druhy zbraní vo veľkých súboroch údajov videí alebo fotografií) až po vývoj algoritmov schopných nájsť užitočný obsah. Technológia by mala dostatočne využívať už

-
- 1 FREEMAN, Lindsay. Prosecuting Atrocity Crimes with Open Source Evidence. In: DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*. Oxford University Press, 19 December 2019, s. 48–49; KOENIG, Alexa – FREEMAN, Lindsay. Cutting-Edge Evidence: Strengths and Weaknesses of New Digital Investigation Methods in Litigation. *Hastings Law Journal*. 2022, Vol. 73, Iss 5, s. 1237 [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <https://repository.uchastings.edu/hastings_law_journal/vol73/iss5/4>; KOENIG, Alexa – MCMAHON, Felimon – MEHANDRU, Nikita – SILLIMAN BHATTACHARJEE, Shikha. Open Source Fact-Finding in Preliminary Examinations. In: BERGSMO, Morten – STAHN, Carsten (eds). *Quality Control in Preliminary Examination: Volume 2*. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2018, s. 682, 684, 691, 710.
 - 2 FREEMAN, Lindsay. Digital Evidence and War Crimes Prosecutions: The Impact of Digital Technologies on International Criminal Investigations and Trials. *Forham International Law Journal*. 2018, Vol. 41, Iss. 2, s. 283–284 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <<https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol41/iss2/1>>; MEHANDRU, Nikita – KOENIG, Alexa. Icts, Social Media, & the Future of Human Rights. *Duke Law & Technology Review*. 2019, Vol. 17, No. 1, s. 129 [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <<https://scholarship.law.duke.edu/dltr/vol17/iss1/5/>>.

zhromaždené informácie o vyšetrovaní a zároveň by pri vyhľadávaní a zhromažďovaní nemala odhaľovať žiadne dôverné informácie. Nájdenie rovnováhy bude kľúčom k úspechu. Vyšetrovatelia sa začínajú úspešne pohybovať v tomto novom teréne a uznávajú, že budúcnosť zodpovednosti bude prepojená s technologickým pokrokom; posilňujú siete na zdieľanie digitálneho obsahu, začleňujú do praxe nových aktérov (napr. programátorov a dátových vedcov) a vyvíjajú nové metódy na zisťovanie a overovanie informácií online.³

Od roku 2016 došlo k pozorovateľnému a výraznému nárastu používania dôkazov zo sociálnych médií na medzinárodných a vnútroštátnych súdoch. Na Medzinárodnom trestnom súde pomohli satelitné snímky, videá a geolokalizačné údaje z internetu k odsúdeniu Ahmada Al-Faqi Al-Mahdhiho⁴ za vojnový zločin ničenia kultúrneho majetku, ako sú mešity a mauzóleá v Timbuktu v Mali. V prípade Jean-Pierra Bemba Gomba⁵ a členov jeho právneho tímu za zneužitie výkonu spravodlivosti v súvislosti s manipuláciou so svedkami, obžaloba predložila fotografie z Facebooku, aby preukázala vzťahy medzi stranami údajnej korupčnej schémy. Nasledujúci rok Medzinárodný trestný súd vydal zatykač na líbyjskeho veliteľa Mahmúda Al-Werfalliho⁶ pre tridsaťtri obvinení z vojnových zločinov vraždy, a to najmä na základe videí z popráv nájdených na sociálnych sieťach. V Nemecku, Fínsku a Švédsku boli obvinení migranti, žiadatelia o azyl alebo vracajúci sa zahraniční bojovníci, ktorí sa zúčastnili na bojoch v Iraku alebo v Sýrii. V každom prípade sa obžaloba spoliehala na elektronicky zaznamenané snímky a videá šírené prostredníctvom sociálnych médií ako na dôkazy, ktoré zabezpečia odsúdenie. Argumentácia v týchto vnútroštátnych prípadoch síce nie je záväzná v prípadoch Medzinárodného trestného súdu, ale podľa Freeman môže napriek tomu zohrávať dôležitú úlohu pri formovaní toho, ako sudcovia Medzinárodného trestného súdu budú v budúcnosti vykladať právo a rozhodovať o prípustnosti a váhe, ktorú možno pripísať dôkazom zo sociálnych médií. V modernej dobe sa priame dôkazy o trestných činoch môžu práve nachádzať na sociálnych médiách a iných otvorených zdrojoch, čo vyvoláva otázku: Aký postup sa vyžaduje a aký proces je žiaduci na autentifikáciu a overenie tohto obsahu, aby sa naň sudcovia mohli spoliehať ako napr. na dôkaz preukazujúci vinu v trestnom konaní?⁷

Berkeley protokol o vyšetrovaní digitálnych otvorených zdrojov⁸ (ďalej len „Berkeley protokol“) vypracovalo Centrum pre ľudské práva Kalifornskej univerzity v Berkeley spolu

³ KOENIG, Alexa. "Half the Truth is Often a Great Lie": Deep Fakes, Open Source Information, and International Criminal Law. *American Journal of International Law. AJIL Unbound* [online]. 2019, Vol. 113, s. 251–252 [cit. 2022-05-27]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1017/aju.2019.47>>; HONG, Ilyoung. International Digital Forensic Investigation at the ICC. In: BIASIOTTI, Maria Angela – MIFSUD BONNICI, Jeanne Pia – CANNATACI, Joe – TURCHI, Fabrizio (eds). *Handling and Exchanging Electronic Evidence Across Europe*. Cham: Springer, 2018, s. 134–135.

⁴ *Prosecutor v Ahmad Al-Faqi Al-Mahdi (Judgment and Sentence)* ICC- 01/ 12- 01/ 15 (25 February 2016). Dostupné z: <<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/12-01/15-171>>.

⁵ *Prosecutor v Jean-Pierre Bemba Gombo*. Dostupné z: <<https://www.icc-cpi.int/car/Bemba-et-al>>.

⁶ *Prosecutor v Mahmoud Mustafa Busayf Al-Werfalli (Warrant for Arrest)* ICC- 01/ 11- 01/ 17 (15 August 2017). Dostupné z: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2017_05031.PDF>.

⁷ FREEMAN, Lindsay. Prosecuting Atrocity Crimes with Open Source Evidence. In: DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, s. 52–53.

⁸ OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS – HUMAN RIGHTS CENTER AT THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA, BERKELEY, SCHOOL OF LAW. *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*. Advance version. New York – Geneva, 2020. Dostupné z: <<https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/berkeley-protocol-digital-open-source>>, <<https://humanrights.berkeley.edu/berkeley-protocol-digital-open-source-investigations>>.

s Úradom vysokého komisára OSN pre ľudské práva s cieľom poskytnúť medzinárodné normy a usmernenia pre vyšetrovateľov v oblasti medzinárodnej trestnej justície a ľudských práv. Zavedenie konzistentných a merateľných noriem na podporu tejto multidisciplinárnej oblasti je prostriedkom profesionalizácie praxe predmetného vyšetrovania. V týchto zásadách sa uvádzajú minimálne právne a etické normy na vykonávanie účinného vyšetrovania z otvorených zdrojov (identifikácia, zhromažďovanie, uchovávanie, analýza a prezentácia).⁹ Aj keď normy Berkeley protokolu nemajú právne záväzný charakter, mohli by harmonizovať postupy a metodiky vyšetrovania. Správna metodika pri zhromažďovaní a uchovávaní informácií z otvorených zdrojov s väčšou pravdepodobnosťou povedie k zisteniu prípustnosti a k udeleniu dôkaznej váhy. Zabezpečenie dostatočných a presných dôkazov o spáchaní trestných činov zostáva v medzinárodnom trestnom práve výzvou. Použitie digitálnych dôkazov z otvorených zdrojov sa môže ukázať ako cenná odpoveď na patové situácie vo vyšetrovaní v mnohých prípadoch. Reagujúc na prirodzené obavy týkajúce sa digitálnych informácií z otvorených zdrojov, ako sú zaujatosť alebo skreslenie, autenticita, spoľahlivosť a dôveryhodnosť, je Berkeley protokol podľa Stavrou cenným nástrojom na podporu úsilia vyšetrovateľov a na zabezpečenie prípustnosti tohto typu dôkazov v trestnom konaní. Napriek tomu, že sa dôkazy z otvorených zdrojov zavádzajú ako spôsob posilnenia dôkaznej situácie, je potrebné ich dôkladné preskúmanie v predsúdnom a súdnom konaní, aby sa rovnako zabezpečili práva obvinených a spravodlivosť konania.¹⁰

1. Definícia dôkazov z otvorených zdrojov

Otvorené zdroje informácií zahŕňajú verejne dostupné informácie, ktoré môže každý člen verejnosti sledovať (pokiaľ sú tieto procesy prístupné všetkým používateľom v jurisdikciách, v ktorých je prístup legálny, a pri prístupe k nim alebo ich prezeraní sa neporušuje ochrana súkromia alebo bezpečnosť), zakúpiť (prostredníctvom platených služieb, ktoré sú dostupné všetkým členom verejnosti, ale nie služby, ktoré obmedzujú prístup pre určité skupiny, napr. príslušníkov orgánov činných v trestnom konaní) alebo o ne požiadať (a získať verejné informácie od štátnych orgánov na základe zákonov o slobode informácií alebo o prístupe k informáciám) bez toho, aby sa vyžadovalo osobitné právne postavenie alebo išlo o neoprávnený prístup.¹¹

⁹ *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*, s. vii, 3; MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations. *Journal of Human Rights Practice*. 2022, Vol. 14, Iss 2, s. 2 [cit. 2022-06-01]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1093/jhuman/huab059>>; UN HUMAN RIGHTS OFFICE. *Berkeley Protocol gives guidance on using public digital info to fight for human rights*. 1. December 2020 [cit. 2023-01-29]. Dostupné z: <<https://www.ohchr.org/en/stories/2020/12/berkeley-protocol-gives-guidance-using-public-digital-info-fight-human-rights>>.

¹⁰ HUBLEY, Hillary. Bad Speech, Good Evidence: Content Moderation in the Context of Open-Source Investigations. *International Criminal Law Review*. 2022, Vol. 22, Iss 5–6, s. 15 [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1163/15718123-bja10124>>; STAVROU, Konstantina. Open-Source Digital Evidence in International Criminal Cases: A Way Forward in Ensuring Accountability for Core Crimes? In: *Opinio Juris* [online]. 26. 1. 2021 [cit. 2021-12-22]. Dostupné z: <<https://opiniojuris.org/2021/01/26/open-source-digital-evidence-in-international-criminal-cases-a-way-forward-in-ensuring-accountability-for-core-crimes/>>.

¹¹ *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*, s. 3.

Digitálne informácie z otvorených zdrojov sú verejne dostupné informácie v digitálnom formáte, ktoré sa spravidla získavajú z internetu. Zahŕňajú údaje vytvorené používateľom i strojom a môžu zahŕňať napr. obsah zverejnený na sociálnych sieťach, dokumenty, obrázky, videá a zvukové záznamy na webových stránkach a platformách na zdieľanie informácií, satelitné snímky a údaje zverejnené vládou. Na internete rovnako rastie objem údajov, ktoré boli zverejnené bez súhlasu ich vlastníkov, ako sú informácie, ktoré boli hacknuté, unikli, ako následok odhalených bezpečnostných zraniteľností alebo ich zverejnila tretia strana bez náležitých povolení (napr. hackerské útoky sponzorované štátom, úniky údajov spoločností, anonymné zneužitia). Hoci sú tieto informácie verejne dostupné, preto ich teoreticky možno považovať za dôkaz z otvoreného zdroja, napriek tomu môžu existovať právne a etické obmedzenia pre určité typy ich konečného použitia. Okrem toho môžu byť digitálne informácie prístupné osobám so špecializovanými technickými zručnosťami a výcvikom, ktoré môžu získať prístup do sietí a k údajom, ktoré sú pre bežného človeka nedostupné alebo je nepravdepodobné, že by sa k nim dostal.

Spravodajské informácie z otvorených zdrojov sa vzťahujú na podkategóriu informácií z otvorených zdrojov, ktoré sa zhromažďujú a používajú na konkrétny účel podpory tvorby politiky a rozhodovania, najčastejšie vo vojenskom alebo politickom kontexte. Zatiaľ čo informácie z otvorených zdrojov zahŕňajú všetky verejne dostupné informácie, ktoré môže ktokoľvek legálne získať, spravodajské informácie z otvorených zdrojov sú podmnožinou týchto informácií, ktoré sa zhromažďujú, využívajú a včas šíria vhodnému publiku na účely riešenia konkrétnej spravodajskej požiadavky.

Dôkazy z otvorených zdrojov sú informácie z otvorených zdrojov s dôkaznou hodnotou, ktoré možno pripustiť na účely zistenia alebo overenia skutočností v súdnom konaní. Hoci využívanie informácií z otvorených zdrojov pri vyšetrovaní nie je novinkou, objem a rozmanitosť otvorených zdrojov sa rozšírili v dôsledku stále častejšieho využívania internetu a iných možností na výmenu informácií vrátane rozšírenia sociálnych médií. V súčasnosti môže každý jednotlivec s inteligentným telefónom a prístupom na internet vytvárať a šíriť digitálny obsah na celom svete, aj keď v rôznej kvalite, pravdivosti a transparentnosti. Zároveň môžu tvorcovia obsahu v súčasnosti relatívne ľahko šíriť dezinformácie a manipulovať s digitálnymi údajmi. Rastúci objem údajov a rýchlosť, akou sa tieto údaje prenášajú a zdieľajú, vytvorili nové príležitosti pre vyšetrovateľov na ich zhromažďovanie a analýzu.¹²

2. Právne otázky pri dôkazoch z otvorených zdrojov

Doposiaľ neexistuje žiadny konkrétny článok alebo ustanovenie, ktoré by bolo výslovne pre digitálne dôkazy, pod ktoré dôkazy z otvorených zdrojov zaraďujeme. To znamená, že musia spĺňať minimálny všeobecný štandard prípustnosti dôkazov, ktorý vyplýva z judikatúry Medzinárodného trestného súdu, z Rímskeho štatútu Medzinárodného trestného súdu¹³ (ďalej len „Rímsky štatút“), z Pravidiel súdneho konania a vykonávania dôkazov Medzinárodného trestného súdu,¹⁴ ako aj z Jednotného technického protokolu na posky-

¹² Ibidem, s. 3–4, 6–8.

¹³ *Rome Statute of the International Criminal Court*. Dostupné z: <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>>.

¹⁴ *Rules of Procedure and Evidence*. Dostupné z: <<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>>.

tovanie dôkazov, informácií o svedkoch a obetiach v elektronickej podobe:¹⁵ i) relevantnosť (dôkazy sú *prima facie* relevantné pre konanie); ii) dôkazná hodnota samotného dôkazu; iii) absencia potenciálneho škodlivého účinku (ak je to relevantné, je potrebné zvážiť dôkazovú hodnotu voči akémukoľvek potenciálnemu škodlivému účinku dôkazu pre konanie).¹⁶

V praxi sa väčšina dôkazov pripúšťa a otázky ohľadom dôkazov sa týkajú skôr ich dôkaznej váhy než ich prípustnosti, keďže väčšina relevantných informácií bude prijatá. Na jednej strane flexibilný dôkazný štandard Medzinárodného trestného súdu umožňuje prijať holistický prístup k hodnoteniu dôkazov. Na druhej strane má táto flexibilita za následok zakrytie tohto štandardu, nakoľko prebieha v hlavách sudcov, nie v písomnom rozhodnutí.¹⁷ Medzinárodný trestný súd vyžaduje, aby boli ku všetkým predloženým dokumentom pripojené metadáta, ako aj dokumentácia preukazujúca históriu držby, totožnosť zdroja, pôvodného autora a informácie o prijemcovi, prípadne príslušnej organizácii autora a prijemcu, aby bolo možné preukázať ich pôvod a integritu (napr. že neboli upravené). Kvôli poddajnosti a pomínutelnosti digitálneho materiálu sú však takéto dôkazy obzvlášť citlivé na spochybňovanie pravosti, dokazovanie ktorej komplikujú anonymné a pseudonymné zdroje, chýbajúci pôvod a rozšírené dezinformácie, ktoré zahŕňajú všetko od skreslených obrázkov až po zavádzajúce správy. Od znalcov sa často vyžaduje, aby sa vyjadrili, aké informácie dôkaz poskytuje, v porovnaní s tým, čo je len vecou špekulácie. Súdny však majú diskrečnú právomoc vylúčiť dôkazy, ktoré sú získané nezákonne, v rozpore s právami obvineného alebo inými procesnými právami (napr. podvodom, nezákonným sledovaním, krádežou alebo mučením). Dôkazy z otvorených zdrojov môžu v tejto oblasti vyvolávať značné obavy, najmä ak sú podkladové informácie zostavené takým spôsobom, že sa zdajú byť pre prípad rozhodujúce; úpravy môžu mať podstatný vplyv na zjavnú vinu spôsobom, ktorý je problematický, pretože sa môže odchyľovať od objektívnej pravdy, ktorá je základom konkrétnej udalosti. Okrem toho, keďže predmetné vyšetrovanie pozostáva z relatívne nových metód, obhajoba (a súdy) nemusia mať potrebné odborné znalosti na to, aby primerane preskúmali, ako profesionálne a/alebo nestranné boli tieto metódy použité.¹⁸ V záujme optimalizácie potenciálneho využitia informácií z otvorených zdrojov ako dôkazov je nevyhnutné, aby sa zhromažďovali systematicky, aby sa od začiatku vyšetrovania zvažovali dôkazné a procesné otázky a aby vyšetrovatelia prijali dodatočné opatrenia na zabezpečenie ich spoľahlivosti, nakoľko digitálne dôkazy vo všeobecnosti otvárajú množstvo otázok týkajúcich sa zhromažďovania, spracovania, uchovávaní a forenznej analýzy.

V niektorých prípadoch môže byť dôkaz tzv. „samooverovací“ (*self-authenticating*), napr. overený dokument alebo záznam s oficiálnym (obchodným) logom. V iných prípa-

¹⁵ *Unified Technical protocol (“E-court Protocol”) for the provision of evidence, witness and victims information in electronic form.* Dostupné z: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2019_00267.PDF>.

¹⁶ KLENKA, Michal. Digitálne dôkazy v medzinárodnom trestnom práve. *Právnik*. 2022, roč. 161, č. 9, s. 869–877.

¹⁷ HIATT, Keith. Open Source Evidence on Trial. In: *The Yale Law Journal Forum*, 2015–2016, Vol. 125, s. 327–329 [online]. 3. 3. 2016 [cit. 2021-12-22]. Dostupné z: <<http://www.yalelawjournal.org/forum/open-source-evidence-on-trial>>.

¹⁸ MEHANDRU, Nikita – KOENIG, Alexa. Open Source Evidence and the International Criminal Court. *Harvard Human Rights Journal* [online]. 15. 4. 2019 [cit. 2021-12-27]. Dostupné z: <<https://harvardhrj.com/2019/04/open-source-evidence-and-the-international-criminal-court/>>; *Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source and Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law*, s. v; KOENIG, Alexa – FREEMAN, Lindsay. *Cutting-Edge Evidence: Strengths and Weaknesses of New Digital Investigation Methods in Litigation*, s. 1243–1244.

doch možno overenie pravosti dosiahnuť viacerými spôsobmi, ktoré zvyčajne zahŕňajú identifikáciu pôvodu dôkazu. Pokiaľ ide o digitálne dôkazy, autenticitu od momentu zhromaždenia až po predloženie na súde možno zabezpečiť pridelením *hash hodnoty*, ktorá preukazuje, že položka je jedinečná a nebolo s ňou manipulované. Tento postup však nezohľadňuje možnosť manipulácie medzi časom vytvorenia a časom zhromažďovania vyšetrovateľom. Digitálny obsah sa dá ľahko sfaľšovať a sociálne médiá uľahčili rozsiahle šírenie dezinformácií, nesprávne priradených informácií, falzifikátov a podvrhov. Vyšetrovatelia preto musia pochopiť, ako a prečo ľudia komunikujú prostredníctvom rôznych platforiem, aké sú možnosti falšovania, botov a manipulácie, a ako sa môže líšiť pokrytie v závislosti od faktorov, ako sú napr. geografia, sociálny status a vek používateľa. V súčasnosti musia byť vyšetrovatelia viac ako kedykoľvek predtým skeptickí a opatrní, pokiaľ ide o to, na čo sa spoliehajú a aké závery vyvodzujú z verejne dostupných informácií. Ak sa zistí, že údaj je autentický, súd posúdi dôveryhodnosť zdroja a spoľahlivosť informácií alebo tvrdení v ňom uvedených. Overovanie teda často zahŕňa dvojstupňový proces: najprv sa hodnotí zdroj informácií a potom sa overuje ich obsah.¹⁹

3. Aspekty používania dôkazov z otvorených zdrojov

Odborníci identifikovali niekoľko kľúčových výhod používania digitálnych informácií z otvorených zdrojov pri vyšetrovaní. Hiatt dokonca vyjadril nádej, že nové technológie by mohli priniesť lepšie, lacnejšie a bezpečnejšie trestné konanie.²⁰ Avšak, je potrebné poukázať na názor McDermott, Koenig a Murray, ktorí uznávajú potenciálne významné výhody spojené s využívaním informácií z otvorených zdrojov a domnievajú sa, že táto forma získavania informácií a dôkazov by mala zohrávať kľúčovú úlohu v budúcich vyšetrovaniach. V ich článku zaznieva varovanie pred prehliadaním viacerých obmedzení, skreslení a slepých miest, ktoré môžu brániť užitočnosti takto získavaných informácií pri vyšetrovaní medzinárodných zločinov. Hoci je pravda, že tieto informácie možno použiť na poukázanie na potenciálne spáchanie medzinárodných trestných činov alebo na preukázanie prepojenia medzi kľúčovými aktérmi, na preukázanie viny vedúcich predstaviteľov a/alebo existencie plánu alebo politiky. Je potrebné poznamenať, že vo väčšine prípadov budú stále potrebné svedecké výpovede (najmä tzv. *insiderov* a *whistleblowerov*²¹), ako aj triangulácia informácií získaných z viacerých zdrojov, aby sa vytvoril zrozumiteľný a komplexný obraz situácie. Informácie z otvorených zdrojov by sa nemali považovať za všeliek a neexistujú ani vo vákuu. Okrem toho, hoci predmetné informácie majú napr. jednoznačne demokratizačný potenciál, existuje riziko, že náhlenie sa za väčším prijatím výskumných metód z otvorených zdrojov pri vyšetrovaní, môže neúmyselne umlčať niektoré z najviac marginalizovaných skupín obyvateľstva. Autori tvrdia, že digitálne infor-

¹⁹ DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, s. 63–65.

²⁰ HIATT, Keith. *Open Source Evidence on Trial*, s. 324.

²¹ *Insider* je (spolupracujúca) osoba (ktorá je súčasťou určitej skupiny), v porovnaní s ostatnou verejnosťou, disponujúca rozsiahlejšími a kvalitnejšími informáciami (prostredníctvom svojich znalostí alebo vplyvu) ohľadom páchanej nezákonnej činnosti. *Whistleblower* alebo oznamovateľ kriminality alebo inej protispoločenskej činnosti je osoba (napr. súčasný alebo bývalý zamestnanec, zmluvný partner alebo dodávateľ súkromnej alebo verejnej organizácie), ktorá odhalí a v dobrej viere bez oprávnenia zdieľa (napr. novinárom) alebo oznámi (príslušnému orgánu) súkromné alebo utajované informácie súvisiace s činnosťou organizácie, ktorá sa považuje za nezákonnú, nemorálnu, nebezpečnú, podvodnú, alebo je v rozpore s verejným záujmom, alebo ide o pochybenia a nedbanlivosť ohrozujúcu verejnosť.

mácie z otvorených zdrojov môžu byť rovnako zraniteľné voči skresleniam ako akákoľvek iná forma dôkazov.²² Cieľom kritického pohľadu nie je brániť rastúcemu využívaniu digitálnych informácií z otvorených zdrojov, ale skôr zabezpečiť, aby sa takéto informácie používali zodpovedne a efektívne. Znižovanie latky len preto, aby sa do prípadov zaviedli chybné zistenia a vyniesli zlé rozsudky, môže výrazne poškodiť dlhodobú dôveryhodnosť týchto techník a legitimitu právneho systému.²³ V nasledujúcej časti priblížime a kriticky zanalyzujeme rôzne aspekty, ktoré vyvstávajú používaním dôkazov z otvorených zdrojov.

3.1 Demokratizačný potenciál

Veľkou uznávanou výhodou je demokratizačný potenciál digitálnych dôkazov z otvorených zdrojov, keďže umožňujú prístup k oveľa širšiemu okruhu zdrojov a hlasov, než by sa za normálnych okolností získavali tradičnými metódami zhromažďovania informácií pre medzinárodné trestné vyšetrovanie. Ako poznamenali Dyer a Ivens, vyšetrovania „*môžu sústrediť skúsenosti skupín, ktorých hlasy sú príliš často silne sprostredkované, marginalizované alebo vylúčené z bežného spravodajstva*“.²⁴ Okrem toho, dokumentácia občanov o porušovaní ľudských práv zohráva dôležitú úlohu v súčasných procesoch zisťovania faktov, môže tiež pomôcť čeliť dezinformáciám a tzv. „popieračskej“ propagande všetkých aktérov zapojených do konfliktu vrátane mocností.²⁵

Ako je vyššie uvedené, používanie dôkazov z otvorených zdrojov môže tiež umožniť vypočúť si viac perspektív a potenciálne posilniť inak marginalizované hlasy. Vlastnosťou, ktorá sa považuje za obzvlášť užitočnú, je, že môže presunúť kontrolu nad rozprávaním z rúk ľudskoprávnych odborníkov, investigatívnych novinárov alebo iných osôb a presunúť ju do rúk tých, ktorých sa porušovanie priamo dotýka. Ako poznamenala Hamilton, „*používateľmi vytvárané dôkazy by mohli „demokratizovať“ zhromažďovanie dôkazov presunutím rovnováhy kontroly z vonkajších odborníkov na miestnych ľudí*“.²⁶ Land poukazuje na to, že to môže znamenať, že „*tí, ktorí boli predtým „subjektmi“ vyšetrovania ľudských práv, majú teraz potenciál byť samostatnými aktérmi*“.²⁷ Informácie z otvorených zdrojov znamenajú, že počujete nielen to, čo hovoria ľudskoprávne organizácie, ale máte prístup k hlasom, ktoré by ste inak nepočuli. Napriek tomuto demokratizačnému účinku však môže vzniknúť alebo už existuje nová kategória tzv. „digitálnych elit“, ktoré majú neprimeraný vplyv na sociálnych médiách, najmä na medzinárodné publikum.²⁸

²² MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh. Open Source Information's Blind Spot: Human and Machine Bias in International Criminal Investigations. *Journal of International Criminal Justice*. 2021, Vol. 19, Iss. 1, s. 4 [cit. 2021-07-23]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1093/jicj/mqab006>>.

²³ KOENIG, Alexa – FREEMAN, Lindsay. *Cutting-Edge Evidence: Strengths and Weaknesses of New Digital Investigation Methods in Litigation*, s. 1238–1241.

²⁴ DYER, Sophie – IVENS, Gabriela. What would a feminist open source investigation look like? *Digi War*. 2020, Vol. 1, Iss. 1–3, s. 5–17. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1057/s42984-020-00008-9>>.

²⁵ MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh. *Open Source Information's Blind Spot: Human and Machine Bias in International Criminal Investigations*, s. 1–3.

²⁶ HAMILTON, Rebecca. User-Generated Evidence. *Columbia Journal of Transnational Law*. 2018, Vol. 57, Iss. 1, s. 1–61. Dostupné z: <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3124409>>.

²⁷ LAND, Molly. Democratizing Human Rights Fact-Finding. In: ALSTON, Philip – KNUCKEY, Sarah (eds). *The Transformation of Human Rights Fact-Finding*. Oxford University Press, 2016.

²⁸ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 9.

3.2 Sprostredkovaný prístup

Digitálne dôkazy z otvorených zdrojov poskytujú určitý prístup do konfliktných zón, do ktorých nie je možné sa fyzicky dostať z bezpečnostných, diplomatických alebo logistických dôvodov. Vyšetrovatelia nemusia cestovať a na prácu im postačia zariadenia pripojené na internet, mimo fyzických prekážok a nebezpečenstiev. Skutočnosť, že tento materiál možno získať na diaľku, do určitej miery rovnako pomáha chrániť svedkov, ktorí nemusia podstupovať riziko výpovede, nakoľko skutočnosti napr. o vzťahu medzi údajnými páchatelmi alebo o zničení kultúrneho majetku alebo o údajnom spáchaní trestných činov možno preukázať prostredníctvom overiteľných verejne dostupných informácií, ktoré sú čoraz častejšie k dispozícii bez nákladov alebo s nízkymi nákladmi.²⁹

Keď tí, ktorí sú na mieste činu počas páchania zločinov alebo krátko po ňom, zaznamenávajú to, čo vidia, a dôkazy, ktoré by sa inak mohli stratiť alebo zničiť, sa naopak prostredníctvom ich digitalizácie zachovávajú. Ich zapojenie sa do dokumentovania krutostí prostredníctvom videí a fotografií sa môže ukázať ako dvojsečná zbraň, keďže používaním tohto obsahu môžu vyšetrovatelia upútať neželanú pozornosť na očitých svedkov a ľudí, ktorí získavajú informácie z prvej ruky (napr. používateľ, ktorý nahral usvedčujúce video alebo náhodní svedkovia na fotografii), a tým ohroziť ich rodiny, prípadne celé komunity. Preto je rozhodujúce prijať opatrenia na zabezpečenie primeranej ochrany jednotlivcov a potenciálne riziká spojené s ukladaním a zverejňovaním tohto obsahu sa musia starostlivo určiť, aby sa predišlo odhaleniu totožnosti svedka alebo tretej strany. Dôležitá dilema pri spracúvaní údajov, ktoré sa zhromažďujú pri vyšetrovaniach z otvorených zdrojov, sa týka uchovávaní veľkých súborov údajov, ktoré obsahujú množstvo digitálnych osobných informácií. Tento vývoj viedol k značným obavám o súkromie a ochranu údajov, ako aj o právo na spravodlivý proces.³⁰ Predmetné zhromažďovanie a spracúvanie na účely cieľenej prevencie a vyšetrovania trestných činov predstavuje zákonnú výnimku z noriem ochrany údajov. Hromadné alebo necielené zhromažďovanie osobných údajov však nie, požiadavky nevyhnutnosti a primeranosti platia vždy.³¹ Medzi ohrozené práva v súvislosti s takouto formou vyšetrovania patria: právo na súkromie, právo na život a slobodu pred mučením, neludským alebo ponižujúcim zaobchádzaním, právo na slobodu a bezpečnosť, a samozrejme práva detí, ktoré si vyžadujú osobitnú náležitú starostlivosť.³² Riziká sú nielen na strane svedkov, ale aj pri samotných tvorcach obsahu, ako aj vyšetrovateľoch, všetky tieto osoby môžu byť terčom útokov, odplaty zo strany (ne)štátnych subjektov, rôznej formy kyberšikany (napr. *doxxingu* alebo *trollovanía*) zo strany podporovateľov páchatelov.

²⁹ MEHANDRU, Nikita – KOENIG, Alexa. *Icts, Social Media, & the Future of Human Rights*, s. 133; MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh. *Open Source Information's Blind Spot: Human and Machine Bias in International Criminal Investigations*, s. 324–325.

³⁰ ELJKMAN, Quirine – WEGGEMANS, Daan. Open source intelligence and privacy dilemmas: Is it time to reassess state accountability? *Security and Human Rights*. 2013, Vol. 23, Iss. 4, s. 291 [cit. 2022-08-03]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1163/18750230-99900033>>.

³¹ DE BUSSEER, Els. Open Source Data and Criminal Investigations: Anything You Publish Can and Will Be Used Against You. *Groningen Journal of International Law*. 2014, Vol. 2, No. 2, s. 113 [cit. 2022-03-18]. Dostupné z: <<https://ugp.rug.nl/GROJIL/article/view/31124/28431>>.

³² DUBBERLEY, Sam – IVENS, Gabriela. *Outlining a Human-Rights Based Approach to Digital Open Source Investigations: A guide for human rights organisations and open source researchers*. Project Report. University of Essex, Human Rights, Big Data and Technology Project, 2022, s. 15–22 [cit. 2022-06-01]. Dostupné z: <<http://repository.essex.ac.uk/32642/1/Outlining%20a%20Human-Rights%20Based%20Approach%20to%20Digital%20Open%20Source%20Investigations.pdf>>.

Okrem toho je pravdepodobnosť získania a potenciálneho použitia dezinformácií nájdených online pomerne vysoká, preto je overenie tohto obsahu kľúčové. Medzi najčastejšie nástrahy informácií z otvorených zdrojov patrí nesprávne priradenie, inscenovanie a technická manipulácia. Nesprávna atribúcia sa vyskytuje často a zahŕňa úmyselnú alebo neúmyselnú recykláciu online obsahu s nesprávnym dátumom, časom alebo miestom. Vzhľadom na obrovské množstvo spôsobov, ako možno digitálny obsah pozmeniť, treba s informáciami pochádzajúcimi z otvorených zdrojov zaobchádzať opatrne, najmä ak sa používajú na preukázanie „pravdy“ o tom, čo sa odohralo. „Pozemné overovanie pravdivosti“ (*ground truthing*) teda potvrdenie presnosti analýzy otvorených zdrojov osobami priamo v konfliktnnej zóne, a zapojenie sa do overovacích procesov, ktoré sa zameriavajú na analýzu zdrojov aj obsahu, zostáva kritickou zložkou zabezpečenia pravdivosti obsahu z otvorených zdrojov.³³ Podľa viacerých autorov vyšetrowanie z otvorených zdrojov nemôže nikdy poskytnúť úplný obraz o porušovaní ľudských práv na konkrétnom mieste a vyšetrowatelia musia mať na pamäti slepé miesta tohto vyšetrowania.³⁴ Predmetná skutočnosť predstavuje obmedzenosť a neúplnosť sprostredkovaných informácií.

3.3 Objektivita a skreslenosť obsahu

Ďalšou identifikovanou výhodou využívania digitálnych informácií z otvorených zdrojov pri vyšetrowaní medzinárodných trestných činov je ich relatívna objektivita, napr. na rozdiel od svedka (a napriek technickým obmedzeniam) satelitný snímok nemôže zabudnúť na významné skutočnosti, nesprávne si zapamätať kľúčové detaily alebo byť motivovaný vlastnými záujmami či lojalitou k určitej skupine.³⁵ Súčasne rastúca všadeprítomnosť takýchto informácií môže formovať a ovplyvňovať rozprávanie a vnímanie svedkov, ktoré sa objavuje, niekedy spôsobom, ktorý sa výrazne odchyľuje od prežitých skúseností.³⁶

Najdôležitejšie informácie sa na prvý pohľad nemusia týkať samotných trestných činov, napr. kľúčovým dôkazom nemusí byť video zabíjania, ale satelitný snímok holého miesta, ktorý naznačuje masový hrob, alebo snímka dvoch fajčiacich ľudí, ktorá spája veliteľa s páchatelom na fronte. Použitie geopriestorových údajov na lokalizáciu udalostí v priestore a čase môže tiež zohrávať dôležitú úlohu pri potvrdzovaní alebo vyvracaní výpovedí svedkov. Na preukázanie existencie konkrétnych prvkov môžu napr. satelitné snímky z otvorených zdrojov ukázať pohyb obyvateľstva, umiestnenie vojsk, masové hroby alebo zničené dediny. Informácie o pohybe obyvateľstva možno použiť na podporu obvinenia z násilného presunu alebo deportácie, zatiaľ čo sledovanie umiestnenia a pohybu vojsk môže pomôcť preukázať, že podozrivá skupina sa nachádzala v oblasti, kde boli spáchané zločiny. Snímky možno taktiež použiť na zobrazenie príslušných štruktúr, osôb, uniforiem, vozidiel a zbraní, pričom všetky tieto údaje možno použiť ako identifikačné dôkazy

³³ MEHANDRU, Nikita – KOENIG, Alexa. *Icets, Social Media, & the Future of Human Rights*, s. 134–135.

³⁴ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 11–13.

³⁵ MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh. *Open Source Information's Blind Spot: Human and Machine Bias in International Criminal Investigations*, s. 3–4.

³⁶ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 13–14.

na preukázanie príslušnosti priamych páchatelov k určitej vojenskej skupine.³⁷ Podobne ich aktuálnosť môže poskytnúť úroveň prehľadu a podrobnosti, ktorá by inak nebola možná. Preskúmaním časových značiek príslušných príspevkov na sociálnych médiách môžu vyšetrovatelia zaradiť informácie do hrubého chronologického poradia a posúdiť, či výpoveď svedka potvrdzuje informácie o incidente, ktoré možno získať z digitálnych otvorených zdrojov. Videozáznamy z rôznych uhlov môžu zachytiť rôzne perspektívy v priebehu určitého časového obdobia a tiež môžu prekonať problémy s neúplnými alebo nepresnými spomienkami svedkov.³⁸ Častokrát poskytujú pohľad na okolnosti udalosti a miesto, ktoré môže niekomu uniknúť.

Osobitne dôležité pri používaní predmetných dôkazov je zvážiť tri kategórie skreslení. Prístupové skreslenie (*access bias*), ktoré súvisí s tým, kto má prístup k digitálnym nástrojom a kto nie, a teda či perspektívy a skúsenosti sú a nie sú zastúpené online. Druhou je algoritmické skreslenie (*algorithmic bias*), ktoré sa týka programovania vyhľadávачa a spôsobu, akým určuje, ktoré výsledky vyhľadávania sa majú používateľom zobrazovať. Vyšetrovatelia preto musia prijať proaktívne opatrenia na maximalizáciu neutrality výsledkov vyhľadávania. Konkrétne kľúčové slová a jazyky, ktoré používajú spolu s booleovskými operátormi nasadenými na prepojenie zdrojov a kľúčových slov, môžu tiež radikálne ovplyvniť výsledky. Tretiu kategóriu tvoria kognitívne skreslenia (*cognitive biases*) vyšetrovateľa, ktoré môžu ovplyvniť nielen to, ako a kde vyšetrovateľ vyhľadáva informácie, ale aj to, ako interpretuje výsledky, čo sa rozhodne zhromažďovať a uchovávať a čo neberie do úvahy.³⁹

4. Zraniteľnosti pri používaní dôkazov zo sociálnych médií

Sociálne médiá – pojem vzťahujúci sa na webové stránky a aplikácie navrhnuté tak, aby umožnili ľuďom rýchlo, účinne a v reálnom čase zdieľať obsah. Ich hlavným zmyslom je tvorba digitálneho obsahu používateľmi, slogan YouTube znie „Vysielajte sami“ (*Broadcast Yourself*), výzvu prijali ľudia na celom svete vrátane ľudí, ktorých životy sa odohrávajú v konfliktných zónach, medzi ktorých patria aj samotní páchatelia, nielen teroristi, ktorí svoje zločiny vysielajú na propagandistické a náborové účely. Obsah vytváraný používateľmi postupom času získava na význame, keďže sa stal aj veľmi silným nástrojom na informovanie o tom, čo sa deje na mieste. Výsledkom je nepretržitý prúd videí, ktoré dokumentujú páchané zločiny na miestach (napr. Ukrajina a Sýria). V dôsledku toho sa informácie z otvorených zdrojov pochádzajúce zo sociálnych médií stávajú čoraz dôležitejšími pri medzinárodných vyšetrovaniach trestných činov a so sebou prinášajú významné právne dôsledky a nútia vyšetrovateľov rozvíjať nové technické zručnosti a právnikov prehodnotiť procesné pravidlá, ktorými sa riadia vyšetrovacie činnosti.⁴⁰

³⁷ FREEMAN, Lindsay. Prosecuting Atrocity Crimes with Open Source Evidence. In: DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, s. 59, 61, 63.

³⁸ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 7, 9, 11.

³⁹ KOENIG, Alexa – FREEMAN, Lindsay. *Cutting-Edge Evidence: Strengths and Weaknesses of New Digital Investigation Methods in Litigation*, s. 1241–1242.

⁴⁰ FREEMAN, Lindsay. Prosecuting Atrocity Crimes with Open Source Evidence. In: DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documenta-*

Na jednej strane dôležitým aspektom sociálnych médií je skutočnosť, že predstavujú celosvetovo dostupnú platformu a s miliónmi tvorcov obsahu online sa exponenciálne zvýšil počet digitálnych informácií (každú minútu sa na YouTube nahrá viac ako 500 hodín obsahu⁴¹), pričom ich spoľahlivosť sa zároveň stala neistejšou. Na druhej strane je zrejmé, že sociálne médiá boli, sú a budú inštrumentálne využívané ich používateľmi aj na nenávistnú propagandu a dezinformácie, prostredníctvom zdieľania poburujúcich príspevkov, falošných správ a nenávisti, čo viedlo k praktike rozsiahleho vymývania mozgov a indoktrinácií obyvateľstva, až k ich prejavom v reálnom živote. V súlade s tým vytvárajú atmosféru nenávisti a nepriateľstva a neustále ju živia, aby mohli sledovať svoje politické ciele na úkor medzinárodného mieru a bezpečnosti.⁴²

Dobre známe problémy dezinformácií, manipulácie s obsahom a s tým súvisiaca nedôvera v digitálne informácie, najmä k obsahu sociálnych médií, predstavujú riziko, že budú brániť užitočnosti dôkazov z otvorených zdrojov, a to tak pre vyšetrovania, ako aj pre procesy zodpovednosti, ktoré môžu z týchto vyšetrovaní vyplynúť.⁴³ Jednou z výziev je, že takto získaný obsah môže vyvolávať otázky týkajúce sa pravdivosti, keďže metadáta sú často odstránené, preto sa nedajú použiť na potvrdenie dôležitých informácií o autorovi videa a nahrávajúcim, ako aj o čase, dátume a mieste natáčania. Nedostatok štandardizovaných formátov súborov alebo schém metadát v záznamových zariadeniach, platformách digitálnych médií a operačných systémoch znamená, že rovnaké pozorovanie údajov nahraných na dve rôzne platformy môže mať úplne odlišné metadáta.⁴⁴ Preto je nevyhnutné stanoviť normy týkajúce sa potvrdzovania a overovania, ktoré pomôžu maximalizovať dôkaznú váhu informácií získaných z otvorených zdrojov. Dôležité je uviesť, že opakované zdieľanie obsahu bráni možnosti identifikovať pravdivosť incidentu tým, že potenciálne zakrýva jeho zdroj.⁴⁵ Hoci je potrebné vyriešiť otázky spoľahlivosti, informácie sa považujú za cenné, najmä v počiatočnej fáze skúmania pri nasmerovaní vyšetrovania.

Platformy sociálnych médií odstraňovaním digitálneho obsahu sa snažia moderovať svoj priestor. Nie je prekvapením, že najväčšie riziko odstránenia hrozí obsahu s potenciálnou dôkaznou hodnotou, ktorý je skutočne škodlivý a deštruktívny, ale mohol by slúžiť ako cenný dôkaz v trestnom konaní. Odstraňovanie obsahu je jednou z foriem moderovania obsahu, na ktorú sa platformy často spoliehajú, najmä pokiaľ ide o extrémistický, násilný alebo explicitný obsah. Po odstránení tohto škodlivého obsahu, pokiaľ sa nezá-

tion, and Accountability, s. 49–52; BELHADJ ALI, Chiraz. International Crimes in the Digital Age: Challenges and Opportunities Shaped by Social Media. *Groningen Journal of International Law*. 2021, Vol. 9, No. 1, s. 46 [cit. 2022-03-18]. Dostupné z: <<https://ugp.rug.nl/GROJIL/article/view/37950/35540>>.

⁴¹ Dostupné z: <<https://blog.youtube/press/>>.

⁴² BELHADJ ALI, Chiraz. *International Crimes in the Digital Age: Challenges and Opportunities Shaped by Social Media*, s. 43–44.

⁴³ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 16–17.

⁴⁴ DEUTCH, Jeff – HABAL, Hadi. The Syrian Archive: A Methodological Case Study of Open-Source Investigation of State Crime Using Video Evidence from Social Media Platforms. *State Crime Journal*. 2018, Vol. 7, No. 1, s. 50 [cit. 2022-03-18]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.13169/statecrime.7.1.0046>>.

⁴⁵ MEHANDRU, Nikita – KOENIG, Alexa. *Open Source Evidence and the International Criminal Court*; KOENIG, Alexa – MCMAHON, Felimon – MEHANDRU, Nikita – SILLIMAN BHATTACHARJEE, Shikha. Open Source Fact-Finding in Preliminary Examinations. In: BERGSMO, Morten – STAHN, Carsten (eds). *Quality Control in Preliminary Examination: Volume 2*, s. 693–695.

visle nezachová alebo úspešne ho neobnoví žiadna zo strán, nemôže byť použitý v súdnom konaní. Moderovanie obsahu ovplyvňuje mnohé aspekty vyšetrovania vrátane toho, či sú k dispozícii dôkazy s potenciálnou dôkaznou hodnotou a ako dlho. Keďže súdy začínajú prijímať poznatky z týchto vyšetrovaní ako dôkazy, všetky zainteresované strany by si mali byť vedomé možnosti ich zmiznutia bez možnosti obnovy a svojich vlastných obmedzení pri zapojení sa do tohto problému bez jeho riešenia. Problémom pri odstraňovaní obsahu je však ohrozenie jeho potenciálnej dôkaznej hodnoty. Žiaľ ako uviedla Hubley, „spoločnosti pôsobiace v oblasti sociálnych médií môžu odstraňovať obsah a aj ho odstraňujú, pričom neberú ohľad na jeho dôkaznú hodnotu. V skutočnosti si platformy dobre uvedomujú, čo robia, ale „pre niekoho extrémistická propaganda je pre iného dôkazom vojnového zločinu.“⁴⁶ Rozsiahla a dynamická povaha internetu a značný objem informácií, ktoré sa na ňom nachádzajú, spôsobujú, že digitálne vyšetrovanie je citlivé na viaceré výzvy týkajúce sa rozhodovacieho procesu vyšetrovateľa, najmä jeho určenia toho, čo je a čo nie je relevantné a čo sa rozhodne preskúmať a zhromaždiť. To sa stáva obzvlášť kritickým v prípadoch, keď boli relevantné informácie z internetu odstránené medzi časom udalosti a začiatkom vyšetrovania, napr. z dôvodu moderovania obsahu sociálnych médií alebo keď používateľ olútoval svoj príspevok a vymazal ho.⁴⁷

Existuje ďalší aspekt, ktorému sa venuje menej pozornosti, hoci jeho dôsledky sú rovnako významné pre budúcnosť nielen medzinárodného vyšetrovania. Konkrétne, digitálne dôkazy neprinášajú do systému len novú formu dôkazov, ale ako už bolo vyššie uvedené aj množstvo nových aktérov. Patria k nim aj technologické spoločnosti, ako napr. Google (dcérska spoločnosť Alphabet Inc.), ktorý vlastní YouTube alebo súkromné osoby (Elo-novi Muskovi patriaci Twitter⁴⁸), tieto platformy sa stali dôležitými úložiskami dôkazov nielen o vojnových zločinoch, pričom medzinárodné trestné vyšetrovanie nie je niečo, čo by niekedy zamýšľali alebo predpokladali, že sa do neho zapoja.⁴⁹ Vzhľadom na závažnosť a dôležitý charakter takýchto informácií sa možno len zamyslieť nad z toho vyplývajúcimi právnymi dôsledkami. Vynárajú sa úvahy o možnej zodpovednosti vedenia alebo vlastníkov za napomáhanie alebo uľahčovanie spáchania trestného činu podľa čl. 25 ods. 3 písm. c) Rímskeho štatútu. Iní môžu argumentovať, že sú vinní z nečinnosti, keďže nevykonávali žiadne monitorovanie alebo filtrovanie obsahu zobrazovaného na ich platformách. Je však zrejmé, že zavinenie na takýto postup je zložité preukázať vzhľadom na to, že v praxi je ťažké dokázať súvislosť medzi trestným činom a platformou sociálnych médií. Napriek tomu ide o aktuálnu tému, ktorou by sa medzinárodné spoločenstvo malo zaoberať.⁵⁰

⁴⁶ HUBLEY, Hillary. *Bad Speech, Good Evidence: Content Moderation in the Context of Open-Source Investigations*, s. 2–4, 16.

⁴⁷ KOENIG, Alexa – STOVER, Eric – CRITTENDEN, Camille – CODY, Stephen. *Digital Fingerprints: Using Electronic Evidence to Advance Prosecutions at the International Criminal Court*. Human Rights Center UC Berkeley School of Law, 2014, s. 6. Dostupné z: <<https://humanrights.berkeley.edu/sites/default/files/publications/digital-fingerprints.pdf>>.

⁴⁸ CONGER, Kate – HIRSCH, Lauren. Elon Musk Completes \$44 Billion Deal to Own Twitter. In: *The New York Times* [online]. 27. 10. 2022 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2022/10/27/technology/elon-musk-twitter-deal-complete.html>>.

⁴⁹ HAMILTON, Rebecca. Social Media Platforms in International Criminal Investigations. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2020, Vol. 52, Iss. 1, s. 213–223 [cit. 2021-07-23]. Dostupné z: <<https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol52/iss1/12>>.

⁵⁰ BELHADJ ALI, Chiraz. *International Crimes in the Digital Age: Challenges and Opportunities Shaped by Social Media*, s. 55–59.

Vyššie uvedené možno ukázať na prípade občianskej vojny v Sýrii, ktorá začala v roku 2011 a o ktorej je viac hodín digitálneho obsahu vytvoreného používateľmi, ako bolo hodín samotného konfliktu.⁵¹ Keďže však zábery sú často explicitné, algoritmus môže omylom označiť obsah týkajúci sa porušovania ľudských práv ako porušujúci pravidla YouTube. Spoločnosť Google odstraňuje obrovské množstvo online videí, odkedy v júni 2017 oznámila, že bude používať strojové učenie na odhaľovanie extrémistického obsahu. Sýrsky archív⁵² môže zachovať odstránené videá z YouTube, ak sa k nim dostane ako prvý a zálohuje ich do svojej databázy.⁵³ Rozsah dokumentácie sýrskeho konfliktu (zo strany Sýrskeho archívu) znamená, že anotovanie a overovanie skutočností a vytváranie zodpovednosti založenej na dôkazoch bude pokračovať aj roky po skončení konfliktu.⁵⁴ Na doplnenie možno uviesť, že model Sýrskeho archívu sa rozšíril aj na ďalšie konfliktné zóny, keďže jeho materská spoločnosť Mnemonic (založená v roku 2017) začala viesť archivačné iniciatívy aj pre Sudán, Jemen a Ukrajinu.⁵⁵ Ako píše Hamilton a Freeman, „*prípady by bol jedným z prvých a určite najvýznamnejších príkladov spoliehania sa obžaloby na dôkazy vytvorené používateľmi počas súdneho procesu, kde súd vyžaduje dôkaz bez dôvodných pochybností (podstatne vyšší štandard ako štandard tzv. „rozumných dôvodov domnievať sa“, ktorý sa vyžaduje na vydanie zatykača)*“.⁵⁶ Nie je to prvýkrát, čo sa Ukrajina stala testovacím priestorom pre používanie online príspevkov ako dôkazov o vojenských zločinoch. Spoločnosť Bellingcat,⁵⁷ ktorá je priekopníkom a popularizovala verejné využívanie spravodajských informácií z otvorených zdrojov, sa do popredia dostala vďaka vyšetrovaniu letu Malaysia Airlines MH17 z Amsterdamu do Kuala Lumpur, ktorý bol zostrelený nad Ukrajinou v roku 2014.⁵⁸

Čoraz väčšie spoliehanie sa na digitálne dôkazy zo strany súdov posúva iniciatívu občianskej spoločnosti nad rámec iba pomenovania a dáva účinok jej snahám o verejné odsúdenie. Skutočnosť, že odhalenie na sociálnych sieťach má právne dôsledky, pomaly, ale isto udeľuje týmto dôkazom status „nevyhnutnej súčasť“, nakoľko orgány prišli do bodu, v ktorom je ignorovanie takýchto digitálnych dôkazov z pohľadu spoločnosti kontroverzné. Spoločnosť by totiž mohla vnímať vylúčenie týchto dôkazov ako nespravodlivé a ako nesprávny výkon spravodlivosti. V súlade s tým je ich používanie v tomto digitálnom kontexte nevyhnutné, a dokonca nutné na vyrovnanie sa s novou realitou. Napriek

⁵¹ GREENBERG, Andy. Google's New YouTube Analysis App Crowdsources War Reporting. In: *WIRED* [online]. 20. 4. 2016 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.wired.com/2016/04/googles-youtube-montage-crowdsources-war-reporting/>>.

⁵² *Syrian Archive*. Dostupné z: <<https://syrianarchive.org/>>.

⁵³ O'FLAHERTY, Kate. YouTube keeps deleting evidence of Syrian chemical weapon attacks. In: *WIRED* [online]. 26. 6. 2018 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.wired.co.uk/article/chemical-weapons-in-syria-youtube-algorithm-delete-video>>.

⁵⁴ DEUTCH, Jeff – HABAL, Hadi. *The Syrian Archive: A Methodological Case Study of Open-Source Investigation of State Crime Using Video Evidence from Social Media Platforms*, s. 49–50, 73; HUBLEY, Hillary. *Bad Speech, Good Evidence: Content Moderation in the Context of Open-Source Investigations*, s. 24.

⁵⁵ *Mnemonic*. Dostupné z: <<https://mnemonic.org/>>.

⁵⁶ HAMILTON, Rebecca – FREEMAN, Lindsay. The Int'l Criminal Court's Ukraine Investigation: A Test Case for User-Generated Evidence. In: *JUST SECURITY* [online]. 2. 3. 2022 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.justsecurity.org/80404/the-intl-criminal-courts-ukraine-investigation-a-test-case-for-user-generated-evidence/>>; KINSTLER, Linda. What Russia Is Doing to Ukraine Must Be Preserved—Not Just Seen. In: *WIRED* [online]. 3. 3. 2022 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.wired.com/story/russia-ukraine-war-crimes-evidence-digital-media/>>.

⁵⁷ *Bellingcat*. Dostupné z: <<https://www.bellingcat.com/>>.

⁵⁸ SIMONITE, Tom. The Race to Archive Social Posts That May Prove Russian War Crimes. In: *WIRED* [online]. 11. 4. 2022 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.wired.com/story/open-source-russia-war-crimes-ukraine/>>.

tomu je dôležité zdôrazniť, že aj keď sa dôkazy vytvorené používateľmi zdajú byť riešením veľkých procesných problémov, vyžadujú si prísnu reguláciu vzhľadom na riziká, ktoré prinášajú. Medzinárodný trestný súd napríklad prijal elektronický protokol, v ktorom špecifikuje opatrenia, ktoré prijíma „na zabezpečenie autenticity, presnosti, dôvernosti a uchovávanía záznamov o konaní“. Okrem toho stanovuje požiadavky na formátovanie, obrazové a dátové štandardy a osobitný režim číslovania. Rovnako dôkazy získané zo sociálnych médií musia prejsť autentifikáciou s maximálnou opatrnosťou, aby sa zabezpečila legitímnosť údajov. Ak sa teda dôkladne regulujú a dôrazne zohľadňujú, dôkazy vytvárané používateľmi zmierňujú dôkazné bremeno. Navyše právo obvinených na spravodlivý proces je ďalším dôležitým bodom v jadre výkonu spravodlivosti, ktorý stojí za diskusiu. Ochrana tohto práva sa v digitálnej ére stáva zložitejšou, najmä vo vzťahu k rovnosti zbraní. Keďže pri zhromažďovaní týchto dôkazov sa pozornosť sústreďuje skôr na usvedčujúce než na ospravedlňujúce dôkazy. V súlade s tým vo väčšine prípadov slúžia tieto dôkazy výlučne obžalobe, čo vytvára jasný nepomer medzi oboma protistranami.⁵⁹ Okrem toho dôkazy vytvárané používateľmi môžu vytvárať prirodzené kognitívne skreslenia sudcov a prokurátorov, pretože grafický materiál môže byť veľmi presvedčivý a môže niesť ťažké dôsledky týkajúce sa ich úsudku.

5. Použitelnosť hacknutých a uniknutých digitálnych dokumentov

Hoci definícia informácií z otvorených zdrojov je jednoduchá, existuje niekoľko kategórií informácií, ktoré patria do šedej zóny medzi súkromnými a verejnými – najmä rastúce množstvo nelegálne hacknutých a uniknutých informácií na internete. Na objasnenie, hacknuté informácie sú informácie získané cudzou osobou, ktorá k nim získa neoprávnený prístup, zatiaľ čo uniknuté informácie sú informácie získané osobou, ktorá má k nim oprávnený prístup, ale zdieľa ich neoprávneným spôsobom. Úniky informácií online, či už sú výsledkom hackerského útoku alebo whistleblowingu, zodpovedajú definícii informácií z otvorených zdrojov. Napriek tomu je vo svojej podstate niečo iné, ak ide o informácie vo verejnej doméne, ktoré neboli určené na zverejnenie. Na jednej strane by sa nemal odmeňovať nezákonný spôsob ich získania a zároveň by nezákonné činy, ktoré sú v dokumentoch odhalené, nemali zostať nepotrestané. Verejný záujem môže byť obojstranný.⁶⁰

Pokrok v informačných technológiách a možnosť prístupu k údajom, či už legálne alebo nelegálne spôsobujú, že bude nevyhnutné, aby súdy hodnotili nezákonne získané dôkazy. Žiaľ, otázka, ako by mali súdy rozhodovať, keď budú čeliť takýmto otázkam, nie je ani zďaleka jasná. Zdá sa, že prístup všeobecnej prípustnosti takýchto dôkazov nezniesol ani kontrolu v minulosti, ani neobstojí v dnešnom tempe kybernetických útokov, únikov informácií a iných zásahov do suverénnych sfér. S rozšírením WikiLeaks a podobných webových stránok došlo k výraznému nárastu počtu strán, ktoré sa snažia predložiť dôkazy, ktoré boli získané nezákonným spôsobom. Tento problém však nie je nový, keďže

⁵⁹ BELHADJ ALI, Chiraz. *International Crimes in the Digital Age: Challenges and Opportunities Shaped by Social Media*, s. 48–50.

⁶⁰ FREEMAN, Lindsay. Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*. 2021, Vol. 25, Iss. 2, s. 45–47 [cit. 2022-03-18]. Dostupné z: <<https://escholarship.org/uc/item/5b87861x>>.

prvým príkladom medzinárodného súdu zaoberajúceho sa nezákonne získanými dôkazmi je prípad Korfský prieply. Z predmetného rozhodnutia možno vyvodit' záver, že aj keď sa dôkazy získajú nezákonne, v rozpore s medzinárodným právom, takéto dôkazy sa nebudú automaticky považovať za neprípustné a súd sa o ne môže opierať.⁶¹ Medzinárodný súdny dvor sa v predmetnom prípade nezaoberal prípustnosťou takýchto dôkazov, nestanovil ani všeobecné pravidlo o neprípustnosti. Okrem toho, hoci Medzinárodný súdny dvor mohol vo veci Diplomatický a konzulárny personál USA v Teheráne⁶² naznačiť, že dôkazy získané nezákonným spôsobom by nemali byť prípustné, nikdy nevyjadril, že by sa to malo považovať za pravidlo. Medzinárodný súdny dvor sa konkrétne nezaoberal (ne)prípustnosťou dokumentov, ktoré by pravdepodobne mali byť dôkazom údajného protiprávneho konania USA vo vnútroštátnych záležitostiach Iránu, ktorý sa ich nesnažil použiť, keďže sa na súdnom konaní nezúčastnil. Zo znenia rozhodnutia však vyplýva, že súd by nepripustil dôkazy získané v rozpore s mnohými medzinárodnými dohovormi.⁶³

Senát Špeciálneho tribunálu pre Libanon vo veci *Ayyash a i.*⁶⁴ priamo analyzoval otázku nezákonne získaných dôkazov. Čl. 162 Pravidiel súdneho konania a vykonávania dôkazov libanonského tribunálu výslovne povoľuje vylúčenie dôkazov získaných metódami, ktoré môžu spochybniť ich spoľahlivosť alebo poškodiť integritu konania: „*žiadny dôkaz nie je prípustný, ak bol získaný metódami, ktoré podstatne spochybňujú jeho spoľahlivosť, alebo ak by jeho prijatie bolo v rozpore s integritou konania a vážne by ju poškodilo*“, a dodáva, že najmä sa vylúčia dôkazy, ak boli získané v rozpore s medzinárodnými normami v oblasti ľudských práv vrátane zákazu mučenia (čl. 15 Dohovoru proti mučeniu). K ďalším relevantným ustanoveniam patrí čl. 149 (C), podľa ktorého môže senát prijať dôkazy, „*o ktorých sa domnieva, že majú dôkaznú hodnotu*“, čl. 149 (D), ktorý umožňuje vylúčiť dôkazy, ak „*ich dôkazná hodnota je podstatne prevážená potrebou zabezpečiť spravodlivý proces*“, a čl. 149 (E), podľa ktorého môže senát „*požiadať o overenie pravosti dôkazov získaných mimo súdu*“. Senát dospel k záveru, že dokumenty WikiLeaks „*nemajú potrebné prima facie znaky spoľahlivosti (konkrétne pravosť a presnosť) na prijatie ako dôkaz*“. Vylúčenie únikov na základe ich (nedostatočnej) dôkaznej hodnoty súdom odhaľuje potenciálnu alternatívu k vylúčeniu na základe nezákonnosti.⁶⁵

⁶¹ *Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)*. Dostupné z: <<https://www.icj-cij.org/en/case/1>>.

⁶² *United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran)*. Dostupné z: <<https://www.icj-cij.org/en/case/64>>.

⁶³ BLAIR, Cherie – VIDAK GOJKOVIĆ, Ema. *WikiLeaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evidence*. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal*. 2018, Vol. 33, Iss. 1, s. 237, 241–242 [cit. 2022-05-31]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1093/icsidreview/six030>>; ASHFORD, Peter. *The Admissibility of Illegally Obtained Evidence*. *Arbitration: The International Journal of Arbitration, Mediation and Dispute Management*. 2020, Vol. 86, Iss. 4, s. 377, 384 [cit. 2022-05-31]. Dostupné z: <<https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Arbitration:+The+International+Journal+of+Arbitration,+Mediation+and+Dispute+Management/85.4/AMDM2019048>>; MANSOUR FALLAH, Sara. *The Admissibility of Unlawfully Obtained Evidence before International Courts and Tribunals*. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*. 2020, Vol. 19, Iss. 2, s. 148, 156–157 [cit. 2022-05-31]. Dostupné z: <<https://doi.org/10.1163/15718034-12341420>>.

⁶⁴ Decision on the Admissibility of Documents Published on the WikiLeaks Website STL-11-01/T/TC (21 May 2015).

⁶⁵ BLAIR, Cherie – VIDAK GOJKOVIĆ, Ema. *WikiLeaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evid*, s. 242–243; MANSOUR FALLAH, Sara. *The Admissibility of Unlawfully Obtained Evidence before International Courts and Tribunals*, s. 151–154, 161–162.

Na rozdiel od libanonského tribunálu Súdny dvor Európskej únie výslovne povolil prijatie dokumentov WikiLeaks ako dôkazu, pričom zdôraznil „čisté ruky“ strany, ktorá sa na takýto dôkaz odvolávala. Rozhodol v prospech žalobcu, pričom sa odvolal na vec *Dalmine* proti Komisii, v ktorej uviedol, že „všeobecnou zásadou práva Spoločenstva je voľné hodnotenie dôkazov“, a pokračoval, že „jediným rozhodujúcim kritériom pri tomto hodnotení dôkazov je ich vierohodnosť“. ⁶⁶ Okrem toho „predmetné dôkazy boli relatívne dôveryhodné, keďže ich pravosť vláda Spojených štátov [amerických] nespochybnila“. ⁶⁷ Hoci Európsky súd pre ľudské práva výslovne nerozhodol o prípustnosti príslušných dokumentov WikiLeaks, ale ani nenaznačil, že by sa takéto dôkazy mali považovať za neprípustné. ⁶⁸ Napriek tomu, že ich judikatúra nie je záväzná, možno sa na ňu odvolávať v rozsudkoch Medzinárodného trestného súdu podľa čl. 21 ods. 1 písm. b) Rímskeho štatútu. ⁶⁹

V mnohých prípadoch boli informácie obsiahnuté v uniknutých dokumentoch použité v rôznych vyšetrovaniach. Najmä uniknuté informácie od vládných predstaviteľov zohrali ústrednú úlohu pri objasňovaní skutočnosti a vyvodzovaní zodpovednosti za zneužívanie moci a porušovanie zákona, ktoré by inak zostali nepotrešané. Vládne a vojenské dokumenty tradične zohrávajú kľúčovú úlohu pri zisťovaní fažky dokázateľných prvkov trestných činov, ako sú znalosť alebo úmysel páchatela (napr. pri dokazovaní spojenia medzi vysokopostaveným vojenským veliteľom a činmi jeho jednotiek v teréne zohráva kľúčovú úlohu súkromná vojenská komunikácia). Interné komunikácie sú často jediným priamym dôkazom organizačného „plánu alebo politiky“, čo je kontextový prvok zločinov proti ľudskosti, ktorý môže byť náročné dokázať bez dôvodných pochybností len na základe nepriamych dôkazov. Uniknuté vojnové denníky z Iraku a Afganistanu nielenže odhalili porušenia zákona (napr. neoprávnené zabíjanie civilistov príslušníkmi armády), ale odhalili aj to, že osoby na najvyšších miestach velenia o týchto porušení vedeli. Obsahovali dôkazy o zločinoch a dôkazy o ich krytí, sú stále dostupné na WikiLeaks a určite budú relevantné pre prípady Medzinárodného trestného súdu. Očakáva sa však, že ak sa prípad dostane pred súd, prípustnosť dôkazov z WikiLeaks bude dôrazne spochybnená.

Hoci existuje precedens, keď sa uniknuté dokumenty od whistleblowerov používajú ako dôkaz o nesprávnom postupe vlády, situácia je komplikovanejšia, keď sú fakty opačné. Hacky sponzorované štátom (pri ktorých sa súkromným subjektom ukradnú emaily a iné údaje a zverejnia sa online), úniky firemných údajov (pri ktorých sa zverejnia online osobné údaje používateľov, ktoré má tretia strana) a anonymné zneužitia (politicky alebo spoločensky motivované hacky, ktoré sa zameriavajú na konkrétne subjekty a zverejňujú ich informácie online) sa nemusia zdať bezprostredne relevantné pre medzinárodné trestné vyšetrovanie, ale určite by sa za určitých okolností mohli ukázať ako relevantné, keďže vojnoví zločinci a skorumpovaní vládni predstavitelia využívajú aj tieto služby. Obsah súborov NSA (informácie zhromaždené v rámci programov masového sledovania) alebo

⁶⁶ *Dalmine SpA proti Komisii Európskych spoločenstiev*. Vec T-50/00 *Dalmine/Komisija*. Rozsudok Súdu prvého stupňa (druhá komora) z 8. júla 2004, bod 72. ECLI:EU:T:2004:220 [online] [cit. 2022-11-25].

⁶⁷ *Persia International Bank plc proti Rade Európskej únie*. Vec T-493/10 *Persia International Bank/Rada*. Rozsudok Všeobecného súdu (štvrtá komora) zo 6. septembra 2013, bod 95. ECLI:EU:T:2013:398 [online] [cit. 2022-11-25].

⁶⁸ Bližšie napr. rozsudky Európskeho súdu pre ľudské práva vo veci *El-Masri proti Severnému Macedónsku* z 13. decembra 2012 (č. 39630/09), a vo veci *Al Nashiri proti Poľsku* z 24. júla 2014 (č. 28761/11).

⁶⁹ BLAIR, Cherie – VIDAK GOJKOVIĆ, Ema. *WikiLeaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evid*, s. 243–246; FREEMAN, Lindsay. *Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases*, s. 55–57.

Panama Papers (interná komunikácia, obchodné záznamy, zmluvy) a ďalšie môžu byť tiež relevantnými údajmi, ktoré majú vyšetrovaciu alebo dôkaznú hodnotu v medzinárodných trestných veciach vrátane tých, ktoré patria do právomoci Medzinárodného trestného súdu. Tieto uvedené príklady poukazujú aj na etické dilemy týkajúce sa toho, či a ako možno tieto informácie použiť. Uniknuté dokumenty z hackerských útokov autoritárskych vlád a spoločností, s ktorými obchodujú, môžu obsahovať užitočné informácie. Ich použitie ako dôkazov na súde by však mohlo vytvoriť zlý precedens pre použitie iných hacknutých údajov, napr. osobných údajov súkromných osôb.⁷⁰

Dôležitou koncepčnou otázkou, ktorá sa objavuje v niektorých prípadoch, je, či je relevantné, kto získal dôkaz nezákonne a kto ho používa na súde. Prvou situáciou by bola situácia, keď informácie získala nezákonne tretia nezainterosovaná osoba („*ktorá nie je účastníkom konania a nemá z jeho výsledku žiadny prospech ani stratu*“),⁷¹ dostali sa na verejnosť, sú verejne dostupné pred konaním a následne ich v konaní použila strana; bolo by možné argumentovať, že takýto dôkaz by sa mal považovať za *prima facie* prípustný, aj keď bol pôvodne získaný nezákonným konaním. Druhou situáciou relevantnou pre takýto druh vyšetrovania by bola situácia, keď dôkaz síce nebol verejne dostupný, ale napriek tomu ho získal niekto iný ako strana, ktorá ho použila. Umožniť účastníkovi konania opierať sa o dôkaz, ktorý tento účastník získal nezákonným spôsobom, by bolo v rozpore so zásadou *ex turpi causa non oritur actio* (právo nemôže vyplývať z protiprávneho konania).⁷²

Digitálny dokument sa dá relatívne ľahko zmeniť a takéto zmeny je často ťažké odhaliť. Preto je v prípade uniknutých digitálnych dokumentov stanovenie ich pravosti náročné, keďže neexistuje jasný systém kontroly pôvodu od zdroja dokumentov až po ich zverejnenie na internete, čím vzniká priestor, počas ktorého by mohli byť zmenené. Okrem toho by uniknuté digitálne dokumenty mohli byť úplne sfalšované. Táto výzva sa so zavedením syntetických médií (digitálny obsah generovaný pomocou umelej inteligencie) len zvýši, pretože bude rýchlejšie, jednoduchšie a lacnejšie vytvárať presvedčivé falzifikáty. Pre každý digitálny dôkaz získaný z internetu, a nie z priameho zdroja, sa musí vytvoriť základ pravosti, pretože anonymita internetu a poddajnosť digitálneho média ho robia obzvlášť náchylným na falšovanie. To platí pre všetky typy digitálnych informácií z otvorených zdrojov a únikov, ktoré nemajú pôvod alebo jasný systém kontroly pôvodu. Hoci je často nemožné s absolútnou istotou určiť pravosť dokumentov bez originálov, možno použiť rôzne informácie na preukázanie neautentičnosti dokumentov alebo na spochybnenie pravosti dokumentov. Napríklad predložením ďalších dôkazov na overenie pravosti dokumentov, ako sú výpovede svedkov s priamou znalosťou alebo získanie originálnych verzií dokumentov priamo zo zdroja. Ak to nie je možné, musia sa pred ich prijatím prijať dodatočné opatrenia na získanie potvrdzujúcich informácií na určenie pravosti (napr. znalec vykonávajúci forenznú analýzu). Ďalším problémom je, keď sa v procese získavania

⁷⁰ FREEMAN, Lindsay. *Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases*, s. 49–50, 53–70.

⁷¹ Case Concerning Military and Paramilitary Activities In and Against Nicaragua (*Nicaragua v United States of America*) (Merits) [1986] ICJ Rep 392 para 69.

⁷² MANSOUR FALLAH, Sara. *The Admissibility of Unlawfully Obtained Evidence before International Courts and Tribunals*, s. 163, 176; BLAIR, Cherie – VIDAK GOJKOVIĆ, Ema. *WikiLeaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evid.*, s. 256–258.

dôkazov poruší právo na súkromie, pričom do takéhoto práva možno zasiahnuť len „v súlade so zákonom“ a súd musí posúdiť, aký vplyv má porušenie súkromia na spoľahlivosť dôkazov alebo spravodlivosť konania.⁷³

Keď hovoríme o uniknutých dokumentoch, ktoré obsahujú utajované alebo citlivé informácie, ktoré by mohli ohroziť národné bezpečnostné záujmy štátu, nemôžeme vynechať čl. 72 ods. 4 Rímskeho štatútu, podľa ktorého „*ak sa štát dozvie, že v niektorom štádiu konania sa pravdepodobne zverejnia alebo mohli by sa zverejniť informácie alebo dokumenty štátu a ich zverejnenie by podľa jeho názoru ohrozilo jeho národné bezpečnostné záujmy, tento štát má právo zasiahnuť s cieľom vyriešiť danú vec v súlade s týmto článkom*“. Uvedené znamená, že takýto riadne podaný zásah bude mať za následok zastavenie ďalšieho zverejňovania informácií, kým senát nedospeje ku konečnému rozhodnutiu vo veci.⁷⁴ Nie je však jasné, či sa štát môže dovoľávať záujmu národnej bezpečnosti v prípade dokumentov, ktoré sú už teoreticky verejne dostupné. Aj keď sú hacknuté alebo uniknuté dokumenty utajované a obsahujú citlivé informácie, záujem národnej bezpečnosti vyplýva z ich zverejnenia, nie z ich použitia ako dôkazov alebo poskytnutia obhajobe, keďže obhajoba už má k informáciám prístup. V takomto prípade by štát mohol tvrdiť, že to, čo je verejné, nie je autentické a že nemôže poskytnúť skutočné dokumenty z dôvodu národnej bezpečnosti napriek svojej povinnosti spolupracovať s obžalobou (čl. 86 Rímskeho štatútu⁷⁵).⁷⁶

Záver

Digitálne informácie z otvorených zdrojov sa stávajú dôležitým nástrojom vyšetrovateľov, ktorí si postupne osvojujú technológiu umožňujúcu zhromažďovať dôkazy. Medzinárodné trestné sudy a tribunály sú ideálnymi platformami, ktoré môžu objasňujúcim spôsobom využívať a prezentovať pokrok v oblasti digitálnych technológií. Hoci medzinárodné spoločenstvo čoraz viac využíva potenciál digitálnych informácií z otvorených zdrojov na posilnenie zisťovania a overovania faktov, je dôležité zároveň priznať slabé miesta takýchto procesov a možnosť zaujatosti alebo skreslenia, ktorá môže ovplyvniť zber a analýzu takto získaných informácií.⁷⁷

Ako bolo vyššie uvedené, digitálne informácie z otvorených zdrojov môžu zohrávať významnú úlohu pri vyšetrovaniach, a to nielen pri poskytovaní hlavných dôkazov a potvrdzovaní iných dôkazov, ale aj samotné poskytovanie priamych dôkazov o porušovaní, čo sa v praxi čoraz viac uznáva. Týmto spôsobom môžu pomôcť prekonať niektoré prekážky prístupu, ktoré bránili vyšetrovaniam, a majú potenciál poskytnúť hlas širšiemu okruhu ľudí a perspektív, než by sa inak mohli brať do úvahy. Digitálny priestor je to, čo dnes

⁷³ FREEMAN, Lindsay. *Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases*, s. 80–84.

⁷⁴ TRIFFTERER, Otto – AMBOS, Kai (eds). *Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. 3rd ed. München – Oxford – Baden Baden: C. H. Beck – Hart – Nomos, 2016, s. 1797.

⁷⁵ „Štáty, zmluvné strany, v súlade s ustanoveniami tohto štatútu plne spolupracujú so Súdom pri vyšetrowaní a trestnom stíhaní činov v jeho jurisdikcii.“

⁷⁶ FREEMAN, Lindsay. *Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases*, s. 86–88.

⁷⁷ MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh. *Open Source Information's Blind Spot: Human and Machine Bias in International Criminal Investigations*, s. 21.

využíva mnoho ľudí, preto sa práve v ňom často nachádzajú dôkazy, prílev ktorých má významný vplyv na ich zhromažďovanie. Význam dôkazov vytváraných používateľmi na sociálnych médiách viedol k pozitívnym aj negatívnym dôsledkom, je zrejmé, že tento typ dôkazov je dvojsečná zbraň. Napriek tomu tento vývoj so sebou prináša aj jedinečné právne výzvy, ktoré súvisia s otázkami spoľahlivosti, presnosti, dôveryhodnosti, autenticity a spravodlivého procesu, nakoľko existuje väčšia nespoľahlivosť a neistota v dôsledku jednoduchosti falšovania a manipulácie s digitálnym obsahom. Okrem toho má aj značné negatíva, pokiaľ ide o bezpečnosť nielen používateľov a ochranu ich práv. Prijatím prístupu založeného na dodržiavaní ľudských práv a vykonaním náležitej starostlivosti pred vyšetrovaním a počas neho, ako aj po ňom, sa vyšetrovatelia povzbudzujú k tomu, aby pochopili súvisiace riziká nielen pre seba, ale aj pre všetky osoby zapojené do procesu.

Už v minulosti boli médiá nápomocné a súčasne zneužívané na podnecovanie páchania medzinárodných zločinov. Preto zosilnenie tohto javu v dnešnom kontexte nie je prekvapením, vzhľadom na rýchly rozvoj online platforiem a ich široké využívanie. Bez ohľadu na to, ktorý typ médií sa využíva, či rozhlas alebo sociálne médiá, používatelia sledujú zreteľný model šírenia nenávisť, ktorý sa zhmotňuje v hroznej brutalite mimo internetu. Dôležitým prvým krokom v tomto smere je uznanie skutočnosti, že informácie z otvorených zdrojov môžu byť rovnako otvorené skresleniam, medzerám a zraniteľnostiam ako akákoľvek iná forma informácií a môžu udržiavať marginalizáciu určitých skupín a komunit. Najlepším spôsobom, ako zabezpečiť premyslený, koherentný a starostlivý prístup k vyšetrovaniu s využitím otvorených zdrojov, je dôkladné plánovanie a investovanie do odbornej prípravy, personálu a zdrojov potrebných na úplné začlenenie metód s využitím otvorených zdrojov do vyšetrovacích tímov.⁷⁸ Vyšetrovatelia by zatiaľ mali k informáciám z otvorených zdrojov na internete pristupovať kriticky a používať systematické metódy vyšetrovania, aby sa zabezpečilo, že sa na ne bude možné spoľahnúť v súdnom konaní.

Odstraňovanie obsahu predstavuje riziko pre ľudskoprávných aktivistov, právnikov, novinárov a všetkých, ktorí majú záujem na zachovaní kolektívnej pamäte o zverstvách. Viac obsahu znamená viac umelej inteligencie a rastúci regulačný tlak spôsobí, že platformy budú preventívne a radikálne odstraňovať obsah. Vyšetrovatelia si musia tento jav uvedomiť a uznať, že platformy, na ktoré sa spoliehajú pri zhromažďovaní dôkazov, sú dynamickí aktéri s vlastným záujmom. Ako výstižne uviedla Hamilton, „*spoliehať sa na digitálne dôkazy znamená spoliehať sa aj na platformy, ktoré ich hostia*“.⁷⁹ Ako platformy opakovane uviedli, obsahu je príliš veľa na to, aby ho bolo možné starostlivo moderovať. V skutočnosti môžu platformy ľahko obrátiť argument o slobode prejavu – neodstraňovanie obsahu je ich spôsobom podpora slobody prejavu a odstraňovanie (alebo moderovanie) obsahu je spôsob zlepšovania prejavu a uľahčovania otvorenej výmeny názorov.⁸⁰

⁷⁸ MURRAY, Daragh – MCDERMOTT, Yvonne – KOENIG, Alexa. *Mapping the Use of Open Source Research in UN Human Rights Investigations*, s. 22; DUBBERLEY, Sam – IVENS, Gabriela. *Outlining a Human-Rights Based Approach to Digital Open Source Investigations: A guide for human rights organisations and open source researchers*, s. 35–36; BELHADJ ALI, Chiraz. *International Crimes in the Digital Age: Challenges and Opportunities Shaped by Social Media*, s. 59–60.

⁷⁹ HAMILTON, Rebecca. *Social Media Platforms in International Criminal Investigations*, s. 223.

⁸⁰ HUBLEY, Hillary. *Bad Speech, Good Evidence: Content Moderation in the Context of Open-Source Investigations*, s. 26–27.

Dokumenty, ktoré boli získané nezákonným spôsobom, vrátane dokumentov získaných zo zdrojov ako je WikiLeaks, sa stále môžu považovať za dokumenty s obmedzenou dôkaznou hodnotou, ak je ich pravosť sporná. Libanonský tribunál nakoniec odmietol uznať dokumenty WikiLeaks ako dôkaz z dôvodu vnímanej nedostatočnej spoľahlivosti a autenticity. Na to, aby boli prípustné, musí strana, od ktorej boli dokumenty získané, uznať ich pravosť alebo ich presnosť alebo pravosť musia potvrdiť iné dôkazy.⁸¹ Úniky informácií online, či už sú výsledkom legitímneho informovania, neoprávneného úniku alebo nezákonného hackingu, zodpovedajú definícii informácií z otvorených zdrojov, a predsa je niečo iné, keď sú informácie vo verejnej doméne, ktoré neboli určené na zverejnenie. Hacknuté a uniknuté dokumenty stiahnuté priamo z internetu by sa nemali pripustiť bez ďalšieho vyšetrovania a dodatočného overovania. Ak je možné získať dokumenty z ich pôvodného zdroja, tento krok by sa mal urobiť vždy, keď je to možné. Pokiaľ ide o predloženie uniknutých dokumentov, navrhujúca strana nesie bremeno vysvetlenia ich pôvodu a spoľahlivosti. Na overenie hacknutých a uniknutých digitálnych dokumentov by mal znalec analyzovať obsah dokumentov, zdroj dokumentov a technické aspekty dokumentu, ako je typ súboru a metadáta. Podľa Koenig a Freeman,⁸² s ktorými súhlasíme, by sa digitálne informácie z otvorených zdrojov mali, podľa možnosti, podporiť fyzickými, svedeckými alebo inými listinnými dôkazmi. Výpovede svedkov a znalcov by preto mali zohrávať dôležitú úlohu pri interpretácii a overovaní pravosti uniknutých dokumentov. Preto sa odporúča, aby sudcovia uprednostňovali predkladanie tohto typu materiálov prostredníctvom svedka s jeho vysvetlením. Ak sa vyšetrovanie z otvorených zdrojov vykonáva starostlivo a profesionálne, môže mať obrovskú hodnotu pre súdne konanie. Hoci je objasnenie trestných činov pre medzinárodné súdne procesy prvoradá, rovnako dôležité je, aby tieto inštitúcie rešpektovali a chránili ľudské práva. Pripustenie uniknutých dokumentov by mohlo poškodiť práva obvinených viacerými rôznymi spôsobmi vrátane práva na konfrontáciu so svedkami obžaloby, práva na verejný proces a práva na kvalifikovanú obhajobu. Ak uniknuté dokumenty nie sú riadne overené, ich prijatie by tiež mohlo poškodiť spravodlivosť a legitímnosť súdneho konania. Prípadne by vylúčenie uniknutých dokumentov mohlo poškodiť obžalobu a odoprieť obetiam spravodlivosť.⁸³

Podľa nášho názoru medzi pravdepodobne najväčšie prekážky prípustnosti a vhodnosti použitia dôkazov z otvorených zdrojov ako dôkazov v (medzi)národných trestných konaniach bude rozhodujúca schopnosť preukázať ich relevantnosť v konaní, dôkaznú hodnotu (spoľahlivosť, autentickosť a presnosť) a nevynímajúc absenciu akéhokoľvek škodlivého účinku na konanie.

V ére dezinformácií, falošných správ a alternatívnych faktov, ktorú niektorí označujú ako „éru postpravdy“, je súdne konanie poslednou možnosťou na objasnenie trestných činov. Súčasný nedostatok dôvery v politické a novinárske inštitúcie sa nemôže rozšíriť na súdne inštitúcie bez toho, aby došlo ku katastrofálnemu zlyhaniu právneho štátu. Napokon sú to podľa Freeman práve súdy, ktoré musia bojovať proti súčasnej kríze dôvery tým,

⁸¹ BLAIR, Cherie – VIDAK GOJKOVIĆ, Ema. *WikiLeaks and Beyond: Discerning an International Standard for the Admissibility of Illegally Obtained Evid.*, s. 259.

⁸² KOENIG, Alexa – FREEMAN, Lindsay. *Cutting-Edge Evidence: Strengths and Weaknesses of New Digital Investigation Methods in Litigation*, s. 1254.

⁸³ FREEMAN, Lindsay. *Hacked and Leaked: Legal Issues Arising from the Use of Unlawfully Obtained Digital Evidence in International Criminal Cases*, s. 88–92.

že usilovne, rázne a dôsledne zabezpečia, aby súdne siene nikdy neboli „postpravdivé“.⁸⁴ Ako uviedol Snyder, „*ak stratíme inštitúcie, ktoré vytvárajú fakty, ktoré sú pre nás relevantné, potom máme tendenciu utápať sa v príťažlivých abstrakciách a fikciách. [...] Postpravda oslabuje právny štát a pozýva na režim mýtov*“.⁸⁵ Zabezpečenie riadneho zhromažďovania a uchovávanía digitálnych dôkazov je účinným spôsobom ako ukázať, že páchatelia budú braní na zodpovednosť. Internet umožňuje spochybňovanie faktov a šírenie lží, ale ich aj odhaľuje. Technológia nie je ničím iným ako rozšírením a znásobením ľudských chýb a vlastností.

⁸⁴ FREEMAN, Lindsay. Prosecuting Atrocity Crimes with Open Source Evidence. In: DUBBERLEY, Sam – KOENIG, Alexa – MURRAY, Daragh (eds). *Digital Witness. Using Open Source Information for Human Rights Investigation, Documentation, and Accountability*, s. 66–67.

⁸⁵ SNYDER, Timothy. The American Abyss. In: *New York Times Magazine* [online]. 9. 1. 2021, aktualizované 28. 12. 2021 [cit. 2022-11-14]. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2021/01/09/magazine/trump-coup.html>>.

Problém komercializace dárcovství pohlavních buněk v České republice

Jakub Valc*

Abstrakt: Využívání pohlavních buněk od dárců se již stalo neodmyslitelnou součástí asistované reprodukce. Stále jsou však diskutovány eticko-právní problémy, které jsou s tímto způsobem zapojování třetích osob do procesu reprodukce spojovány. Jedním z nich jsou tendence ke komercializaci celého procesu, když jsou dárčům pohlavních buněk vedle dalších benefitů poskytovány vysoké finanční částky na principu odměny. Mým záměrem bude ukázat, že stejná situace panuje také v České republice, kde jsou právní pravidla pro poskytování náhrad výdajů spojených s darováním vajíček a spermií nastavena zcela vágním způsobem, což vede k jejich samovolnému dotváření prostřednictvím praxe reprodukčních klinik, a to jak v rozporu s lidskou důstojností, tak všeobecně uznávaným a legislativně zakotveným požadavkem solidarity a altruismu.

Klíčová slova: lidské tělo, části těla, pohlavní buňky, dárcé, darování, náhrada výdajů, kompenzace, odměna

Úvod

V souvislosti s rozvojem moderních technologií můžeme pozorovat významné pokroky rovněž v těch oblastech medicíny, které jsou za účelem uplatňování různých terapeutických a léčebných postupů založeny na darování částí lidského těla, popř. jeho přirozených produktů. Aniž bych chtěl zpochybňovat přínosnost těchto medicínských procedur jak pro jednotlivé pacienty, tak pro společnost jako takovou, nelze zapomínat na související rizika, která jsou s touto specifickou formou darování spojena. V běžném slova smyslu si každý z nás spojuje slovo darování s něčím, co má altruistický či neziskový charakter. Jinými slovy, primárním záměrem dárcé by z povahy věci nemělo být získat od obdarovaného ekvivalentní finanční či jiné protiplnění, neboť by se jednalo o jiný druh společenského a právního vztahu. Tím spíše lze daným způsobem argumentovat v případě darování částí lidského těla, neboť je zde kromě ohrožení lidské důstojnosti zesílen rovněž aspekt solidarity vůči jiným a dárči často neznámým osobám, které se potýkají se zdravotními obtížemi. Kromě toho nelze opomíjet etickou stránku věci a praktické problémy spojené s případnou komercializací darování v dané oblasti, ať už k němu dochází na první pohled právně konformním způsobem nebo přímo cestou nezákonného obchodování.

Ve svém článku ukážu, že je někdy velmi těžké najít pomyslnou hranici mezi tím, kdy lze hovořit o darování v pravém slova smyslu, a kdy se naopak jedná o cestu k získání finančního prospěchu či jiné formy odměny. V této souvislosti zaměřím pozornost na problematiku poskytování zákonem předvídaných kompenzací za darování gamet, tedy vajíček a spermií. Nejprve stručně charakterizuji rozdílné právně-filozofické přístupy k obecnému pojetí těla člověka a jeho částí, včetně důsledků přijetí diskutované možnosti jejich hodnocení jako vlastnictví osoby, se kterým lze volně nakládat. Mým záměrem

* JUDr. Mgr. Jakub Valc, Ph.D. Odborný asistent na katedře právní teorie Právnické fakulty Masarykovy univerzity. E-mail: 380851@mail.muni.cz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4080-2679>. Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantového projektu č. 23-04883S *Etické a právní aspekty dárcovství pohlavních buněk*.

bude poukázat především na objektivní překážku v podobě lidské důstojnosti, která jakoukoliv formu komodifikace a s tím spojené komercializace těla člověka nebo jeho částí znemožňuje. Následně se již na podkladě mezinárodních a evropských závazků zaměřím na rozbor ustanovení českého právního řádu stanovujícího mechanismus a podmínky pro poskytování náhrad výdajů a dalších forem kompenzací za darování pohlavních buněk. Ukážu, že zákonodárce postupuje poněkud schizofrenním způsobem, když stanovuje pravidla vágně, což v rozporu s hlavním účelem dané právní úpravy vede k jejich dotváření ze strany samotných adresátů norem, a to doslova na „tržním“ principu. Abych doložil nejen nelogičnost, ale také nesystematičnost takového legislativního přístupu, srovnám dotčené právní předpisy s právní úpravou v oblasti poskytování kompenzací za darování orgánů a krve, která je sice autonomní, ale stojí na stejných hodnotových základech, přičemž konkrétní mechanismy výpočtu náhrad výdajů či jejich „zastropování“ výslovně zakotvuje.

1. Lidské tělo jako majetek nebo komodita svého druhu?

V současné době je možné konstatovat, že neexistuje žádná část živého nebo mrtvého těla člověka, která by neměla potenciál praktického využití, ať už v oblasti medicíny, vědy, osvěty nebo kosmetického průmyslu. Orgány a tkáně jsou běžně transplantovány, krev je používána při transfúzích, lidské buňky jsou součástí provádění nejrůznějších výzkumů a medicínských procedur, placenta je využívána při výrobě kosmetických produktů a mrtvé tělo může být vcelku nebo po částech preparováno, zkoumáno nebo prezentováno na veřejně dostupných výstavách. Samozřejmě bych mohl pokračovat dále, tedy vyjmenovat další a další způsoby využitelnosti tělesné integrity člověka. Vystává však otázka, zda a za jakých podmínek je takové nakládání s lidským tělem nebo jeho částmi eticky a právně přípustné, a to zejména za předpokladu, pokud by mělo být založeno na komerčním principu ve smyslu poskytování finančního nebo jiného protiplnění.¹

Odpověď na výše položenou otázku se pak předně odvíjí od pojetí vztahu člověka k jeho tělu, respektive od toho, zda lze tezi o možnosti volné dispozice s vlastním tělem a jeho částmi legitimně zdůvodnit. Ve své podstatě se jedná o problematiku, která má nejen (pozitivně) právní nebo etický, ale také filozofický rozměr. V tomto ohledu se můžeme v odborném diskurzu setkat s různými přístupy či názorovými pozicemi. Na jednu stranu jsou ve prospěch dispozice s vlastním tělem a jeho částmi používány argumenty odkazující na koncept založený na prosazování teze o tzv. sebevlastnictví (*Self-Ownership*), jehož podstata spočívá v tom, že každý je oprávněn svobodně rozhodovat o svém vlastním životě a těle. Jinými slovy, každý je vlastníkem sebe samotného a je tak pouze na něm, jak, ve prospěch koho a za jakých podmínek bude se svým tělem nebo částmi těla nakládat. Ve svém základu můžeme tuto názorovou pozici spojovat především s již tradičními myšlenkami liberalismu,² včetně souvisejícího prosazování autonomie vůle, svobody

¹ TAUPITZ, J. Das Verbot der Kommerzialisierung des menschlichen Körpers und seiner Teile: Lässt es sich rational begründen? In: TAUPITZ, J. (ed.). *Kommerzialisierung des menschlichen Körpers*. Berlin: Springer Verlag, 2007, s. 1.

² Z teologického pohledu, podle kterého je Bůh tvůrcem všeho, tedy rovněž duše a těla člověka, lze naopak argumentaci založenou na vlastnictví sebe sama a související volnosti dispozice se svým tělem hodnotově zpochybňovat. Viz FRÖHLICH, A. *Die Kommerzialisierung von menschlichem Gewebe: eine Untersuchung des Gewebegesetzes und der verfassungs- und europarechtlichen Rahmenbedingungen*. Münster: LIT Verlag Münster, 2012, s. 152.

a vlastnického práva jednotlivce, které v tomto pojetí dosahuje stejné síly nebo intenzity jako právo ke své tělesné integritě.³

Vztažení institutu vlastnictví a související ochrany na lidské tělo a jeho části má ovšem nejen teoretické či hodnotové, ale také normativní a praktické důsledky. Předně do určité míry nabourává jednoznačné rozlišování mezi osobami (subjekty) a věcmi v právním slova smyslu. Je totiž nutné zohlednit specifickou povahu lidského těla a jeho částí, které přirozeně náleží ke člověku, respektive jsou za života bezprostředním projevem jeho fyzické existence či bytí ve světě.⁴ V případech částí těla lze samozřejmě dále uvažovat o zohlednění jejich povahy ve vazbě na skutečnost, zda jsou stále součástí jednoho celku, respektive živého lidského organismu, anebo zda již byly od těla odděleny či odejmuty. V prvním případě je lze podle mého názoru od subjektu a jeho statusu stěží odlišit, a to bez ohledu na zamýšlený účel jejich prvotního odejmutí či oddělení. Pokud se naopak jedná o již odejmuté nebo oddělené části těla, které se fakticky stávají samostatně disponovatelným objektem, je jejich pojetí jako předmětu majetkových práv sice lépe představitelné, ale eticky a právně problematické, jak bude níže rozvedeno. Za předpokladu, že by se všechny nebo některé z nich (ve vazbě na vybrané atributy)⁵ staly v podstatě soukromým majetkem svého druhu, mělo by to dopady do způsobu právní ochrany, která by se neomezovala na osobnost člověka, ale spočívala by mimo jiné v uplatňování nároků na náhradu škody, pakliže by byla dotčena část lidského těla poškozena, zničena nebo neoprávněně užitá či zhodnocena (bez souhlasu). S ohledem na předpoklad volné (právní) dispozice by navíc mohla být náhrada škody nárokována nejen původcem dané části lidského těla, ale také osobou, na kterou odpovídající majetková práva v mezidobí přešla, popř. byla převedena.⁶ Kromě toho by se vytvořil prostor pro legitimaci pojmání částí lidského těla jako objektu, se kterým lze na základě rozhodnutí jejich vlastníka a na tržním principu volně obchodovat.

Lze však určitou formu komercializace lidského těla s odkazem na výše uvedená (právně-filozofická) východiska opravdu legitimně zdůvodnit? V odborné diskuzi je tento závěr zpochybňován zejména s odkazem na skutečnost, že by byl v přímém rozporu s všeobecně uznávaným a v lidskoprávních dokumentech výslovně zakotveným požadavkem

³ Současně je v tomto kontextu hodnotově odkazováno na koncepci minimálního státu, který může legitimně zasáhnout pouze v případě, že se dané právo jednotlivce stalo objektem neoprávněného nebo násilného zásahu. Viz WOLFF, J. *Robert Nozick: Property, Justice and Minimal State*. Cambridge: Polity Press, 1996, s. 6–10.

⁴ Jinými slovy, člověk nemůže být subjektem a zároveň vnímat sebe samotného jako věc, protože se jedná o dvě navzájem neslučitelné kategorie. Viz QUIGLEY, M. *Self-Ownership, Property Rights, and the Human Body*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 226.

⁵ Roli zde může hrát nejen funkce pro fungování lidského organismu, ale také (ne)schopnost přirozeně sebeobnovy či (ne)možnost bezbolestného odebrání či odejmutí, což bude později blíže rozvedeno.

⁶ V tomto kontextu lze poukázat na vývoj v angloaustralské právní oblasti. Aniž by bylo možné hovořit o tom, že by zde byla dovozena všeobecná majetkoprávní povaha lidského těla a jeho částí, částečné závěry byly v tomto směru učiněny, a to již v průběhu dvacátého století. Nevyšší soud Austrálie totiž ve své judikatuře dovedl existenci vlastnických práv a s tím spojených nároků osoby realizující výstavu nevydat zpět dvouhlavý plod uchovaný ve speciální nádobě, který byl podle soudu prakticky přeměněn na něco jiného než tělo před pohřbením. Jednalo se o základ pro pozdější uplatňování výjimky z nepřipustného předměťování těla člověka, a to ve smyslu tzv. *Work and Skill* doktríny. Později se však v tamní judikatuře začaly řešit (ve vazbě na nejasnou právní úpravu a její výklad) rovněž případy možného uplatňování konceptu vlastnických práv a s nimi spojených nároků na biologický materiál, a to v souvislosti s prováděním biomedicínských výzkumů nebo ve vztahu k odbornému uchování pohlavních buněk pro účely reprodukce. To jen potvrzuje skutečnost, že se jedná o stále aktuálnější téma nejen teorie, ale i praxe. Viz GOOLD, I. et al. *Persons, Parts and Property: How Should we Regulate Human Tissue in the 21st Century?* Oxford: Bloomsbury Publishing, 2014, s. 3–5.

na respektování a institucionální ochranu lidské důstojnosti.⁷ Jako hodnotové východisko je zde používán zejména odkaz na myšlenky Immanuela Kanta a jeho postulát, podle kterého nelze s člověkem nikdy zacházet jako s pouhým objektem k dosažení nějakého cíle, protože má na rozdíl od věci nikoliv (penězi ocenitelnou) hodnotu, nýbrž vnitřní důstojnost, která jej činí účelem sám o sobě.⁸ Je pak úlohou státu, aby uvedený imperativ při regulaci společenských vztahů, tedy tvorbě a přijetí konkrétní právní úpravy, reflektoval. Na druhou stranu nelze opomenout, že široce pojatý koncept lidské důstojnosti by vedl k tomu, že by mohlo být zpochybňováno rovněž obecně uznávané poskytování finančních náhrad újmy spojené se zásahem do tělesné integrity, vytváření estetických či kosmetických produktů z vlasů nebo dokonce penězi ocenitelné využívání inteligence nebo těla při výkonu zaměstnání, poskytování služeb apod. Stejně tak by bylo možné argumentovat proti samotnému darování částí lidského těla ve prospěch odběrových zařízení nebo přímo konkrétní osoby, byť by k němu opravdu docházelo ryze z altruistických důvodů. Ve všech těchto případech se totiž jedná o situaci, kdy se tělo člověka nebo jeho části stávají *de facto* prostředkem k dosažení nějakého, byť (individuálně nebo společensky) prospěšného cíle.⁹ Cestou k řešení uvedeného problému může být podle mého názoru zdůraznění rozdílu ve významu pojmů objektivizace a komodifikace, protože pouze v druhém případě můžeme hovořit o tom, že se z určitého objektu stává současně penězi ocenitelné zboží jako předmět směny, a to se všemi riziky a důsledky.¹⁰

Pokud by mohlo být za komoditu považováno rovněž lidské tělo nebo jeho části, došlo by nejen k degradaci člověka na úroveň zboží jakéhokoli druhu,¹¹ ale také by se přirozeně vytvořilo tržní prostředí, které by jeho hodnotu určovalo na principu nabídky a poptávky. Jako průvodní a svojí povahou negativní jev by mohlo docházet například k nejrůznějším formám vykořisťování ekonomicky či sociálně slabších osob, které by poskytovaly své orgány, tkáň nebo buňky zejména s vidinou finančního prospěchu, tedy v rozporu se samotnou podstatou darování a často bez náležitého zohlednění svého zdravotního stavu či indispozic, včetně s tím spojeného nebezpečí pro potenciálního příjemce.¹² V současné době proto můžeme v evropském právním prostředí zásadně hovořit o konsensu ohledně potřeby uznání zákazu komercializace lidského těla a jeho částí, aby nemohlo sloužit jako zdroj finančního prospěchu. Přenechání (darování) jednotlivých částí lidského těla má být založeno mimo jiné na principu solidarity a altruismu, což ovšem nevylučuje, aby

⁷ K tomu srov. např. čl. 1 Všeobecné deklarace lidských práv, čl. 10 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, preambuli Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod nebo čl. 1 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně.

⁸ TAUPITZ, J. *Das Verbot der Kommerzialisierung des menschlichen Körpers und seiner Teile: Lässt es sich rational begründen?*, s. 3.

⁹ FRÖHLICH, A. *Die Kommerzialisierung von menschlichem Gewebe: eine Untersuchung des Gewebegesetzes und der verfassungs- und europarechtlichen Rahmenbedingungen*, s. 144.

¹⁰ PHILLIPS, A. *Our Bodies, Whose Property?* Princeton: Princeton University Press, 2013, s. 25.

¹¹ K tomu je vhodné doplnit, že v rámci diskurzu ohledně lidské důstojnosti je v souvislosti s komercializací lidského těla někdy rozlišováno mezi samotným procesem jeho přenechání (prvotním odběrem či oddělením) a až následným zpracováním nebo dalším použitím, tedy za situace, když již není bezprostředně spojen s člověkem jako nositelem důstojnosti. V tomto článku se nicméně zabývám především procesem řízeného odběru a s tím bezprostředně spojeného darování pohlavních buněk pro medicínské (terapeutické) účely.

¹² Právě v tomto ohledu lze spatřovat argument ve prospěch odlišného přístupu k různým částem lidského těla, který je ostatně legislativně běžně uplatňován, jak bude později blíže rozvedeno. Pokud bych opomenul etickou stránku věci, je z hlediska funkcí, hodnotového významu, způsobu odběru a bezpečnosti pro dárce i příjemce nepochybně rozdíl v tom, zda má být předmětem darování ledvina, živá tkáň nebo třeba pramen vlasů.

byly dárcům poskytovány náhrady reálně vzniklých či vynaložených výdajů, aby tak na svoji dobročinnost nedopláceli.¹³ V navazujícím výkladu nicméně ukážu, že navzdory poměrně jasně deklarovanému záměru zabránit komercializaci darování orgánů, tkání a buněk, může na národní úrovni docházet vlivem nejasného nastavení podmínek k obcházení zamýšleného cíle (zákazu), což se ukazuje jako problematické zejména v případech pohlavních buněk, které disponují specifickou povahou a možnostmi terapeutického využití.

2. Pohlavní buňky a právní režimy spojené s jejich nakládáním

Z biologického hlediska můžeme gamety charakterizovat jako specifický druh (zárodečných) životadárných buněk, jejichž přirozeným nebo umělým spojením dochází ke vzniku zygoty, jakožto diploidní buňky, která je na rozdíl od haploidního vajíčka a spermie nositelem jedinečné a úplné genetické informace sestávající ze 46 chromozomů. Jinými slovy, hlavní funkcí pohlavních buněk je jejich spojení za účelem reprodukce, která vede k početí nového lidského života. Ačkoliv tedy nelze samotné vajíčko či spermii ještě považovat za buňky, které by se byly přirozeně schopny vyvinout v životaschopného jedince, mají za určitých podmínek (na rozdíl od jiného druhu lidských buněk) tzv. reprodukční potenciál. Současně jsou nositelem genetické informace osoby, jejímž tělem byly přirozeně vyprodukovány.¹⁴ Z toho důvodu vyvstává řada již výše naznačených eticko-právních otázek ohledně způsobů, jak s nimi může být naloženo.

V této souvislosti musíme v českém právu rozlišovat režim soukromoprávní a veřejno-právní regulace. Pokud se nejprve zaměříme na oblast občanského práva, je třeba předně vycházet z toho, že upravuje vztahy vznikající mezi (soukromými) osobami, jejichž obsahem jsou vzájemná práva a povinnosti. Ačkoliv pak obecně nelze části lidského těla¹⁵ považovat za věc v právním slova smyslu a tedy předmět soukromoprávního vztahu, neboť z již předestřených důvodů podléhají zvýšené ochraně a kontrole ze strany státu, jsou v tomto směru stanoveny určité výjimky.¹⁶ Konkrétně je nutné reflektovat ust. § 112 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „občanský zákoník“ nebo „o. z.“), který stanovuje, že: „*Člověk může přenechat část svého těla jinému jen za podmínek stanovených jiným právním předpisem. To neplatí, jedná-li se o vlasy nebo podobné části lidského těla, které lze bezbolestně odejmout bez znečitlivění a které se přirozenou cestou obnovují; ty lze přenechat jinému i za odměnu a hledí se na ně jako na věc movitou.*“

¹³ CAPLAN, A. et al. *Trafficking in organs, tissues and cells and trafficking in human beings for the purpose of the removal of organs*. Strasbourg: Council of Europe, 2009, s. 44.

¹⁴ K biologické podstatě a průběhu oplození viz CARBONE, G. *Lidské embryo: někdo, nebo něco?* In: ČERNÝ, D. (ed.). *Lidské embryo v perspektivě bioetiky*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, s. 16–21.

¹⁵ V tomto ohledu je vhodné doplnit, že odborná literatura ve vazbě na právní úpravu nebo biologickou podstatu rozlišuje mezi pojmy lidské tělo, části lidského těla a produkty lidského těla. Zatímco lidské tělo lze považovat za jeden funkční celek tvořený orgány, tkáněmi a buňkami, jsou části lidského těla poměrně rozmanitá kategorie, kterou můžeme významově dále členit právě na orgány, tkáně a buňky, vlasy, nehty apod. Jako produkty lidského těla jsou poté s odkazem na jejich původ či funkci označovány zejména moč, hlen či jiné odpadní produkty. Někteří autoři za ně považují (v rozporu s legislativním označením či vymezením) dokonce krev či pohlavní buňky. Pro účely tohoto článku nicméně budu při vymezení souhrnných východisek a závěrů preferovat jednotné označení „části lidského těla“. K vymezení daných pojmů blíže viz ONDRUŠ, M. *Právní povaha lidského těla a jeho částí*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2016.

¹⁶ Tento závěr přímo vyplývá z § 493 občanského zákoníku, které stanovuje, že: „*Lidské tělo ani jeho části, třebaže byly od těla odděleny, nejsou věcí.*“

Z citovaného ustanovení občanského zákoníku můžeme dovodit výchozí pravidlo, že jakékoliv přenechání (byť neúplatné) části lidského těla někomu jinému může být usku- tečně pouze za podmínek stanovených v jiných právních předpisech, které mají z po- vahy věci veřejnoprávní charakter a úzce vymezený objekt právní regulace.¹⁷ Zbývající část daného ustanovení již pomocí charakteristických znaků a demonstrativního výčtu vymezuje ty části lidského těla, na které se výše uvedené omezení nevztahuje. Naopak se na ně na základě právní konstrukce (fikce) hledí jako na věci movité, se kterými lze obchodovat. S ohledem na společenskou praxi není překvapením, že zákonodárce v to- to směru použil jako jediný výslovný příklad takové části lidského těla vlasy, protože je s nimi běžně nakládáno komerčním způsobem, ať už za účelem prodlužování vlasů nebo výroby paruk apod. Na druhou stranu nelze z této regulace vylučovat ani jiné (za běž- ných okolností komerčně méně atraktivní) části lidského těla, pakliže budou mít po- dobný charakter, respektive pokud je lze bezbolestně odejmout bez znecitlivění a přiro- zenou cestou se obnovují. Výkladem lze proto pod pojem „podobné části lidského těla“ nepochybně zařadit také nehty a chlupy, popř. přirozené tělní produkty, jako jsou moč a exkrementy.¹⁸

Ve vztahu k soukromoprávnímu nakládání s jednotlivými druhy pohlavních buněk je poté nutné jejich právní povahu důsledně rozlišovat. Pokud odhlédnu od již naznače- ných hodnotových souvislostí a etických otázek (reprodukční potenciál), jsou spermie mužskými pohlavními buňkami, které se u zdravého jedince přirozenou cestou obnovu- jí. Současně mohou být bezbolestně (bez invazivního zásahu) a bez lokálního či aneste- tického znecitlivění odejmuty. Na základě toho lze konstatovat, že spermie jsou v rovině soukromého práva považovány za části lidského těla, na které se hledí jako na věci movi- té, přičemž je lze na smluvním principu jak darovat, tak přenechat jinému za úplatu.¹⁹ Stejným způsobem však nelze argumentovat ve vztahu k lidským vajíčkům, jakožto žen- ským pohlavním buňkám, protože jejich cílený odběr²⁰ je za současného stavu medicíny spojen s invazivním zásahem,²¹ byť ve většině případů nevede k závažným zdravotním komplikacím.²² Invazivní povaha daného zákroku může poté sloužit jako určující krité- rium pro nemožnost bezbolestného odejmutí, čemuž je v praxi zamezováno použitím

¹⁷ Jedná se především o právní předpisy stanovující podmínky pro poskytování zdravotních služeb, darování orgánů, krve nebo lidských tkání a buněk, které budou ve vazbě na řešené otázky rozebírány v následujících částech výkladu.

¹⁸ Jak již bylo uvedeno, moč a exkrementy jsou výkladově běžně podřazovány pod tzv. produkty lidského těla, což z hle- diska jejich podstaty koresponduje s § 111 odst. 3 občanského zákoníku, který ve vztahu k analogickému uplatnění regulace týkající se nakládání s odebranou částí lidského těla výslovně hovoří o něčem, co má původ v těle člověka.

¹⁹ Ke stejnému závěru ostatně dospívá komentářová literatura. Viz ŠVESTKA, J. et al. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I (§ 1–645, obecná část)*. Praha: Wolters Kluwer, 2020 (dostupné v ASPI).

²⁰ Záměrně používám výraz „cílený odběr“, protože v tomto směru nemám na mysli vyloučení vajíčka z pohlavních cest ženy v důsledku pravidelného menstruačního cyklu.

²¹ K postupu při odběru vajíček viz např. ŘEŽÁBEK, K. *Léčba neplodnosti*. Praha: Grada Publishing, 2008, s. 62–63.

²² Přesto může být provedení daného zákroku velmi rizikové, popřípadě může vést až k odebrání vaječníků nebo dokonce ke smrti pacientky, pokud nastane rozsáhlé vnitřní krvácení či jiné komplikace, na které není ze strany zdravotnického personálu včas a adekvátně reagováno. Důkazem toho je jeden z medializovaných případů úmrtí pacientky, ke kterému došlo na reprodukční klinice v Brně, a jehož důsledkem bylo trestní stíhání lékařů, kteří se na zákroku podíleli. Nelze navíc opomenout, že řada případů nemusí být vůbec medializovaná, pakliže budou stran případného odškodnění újmy na zdraví v souvislosti s postupy *non lege artis* řešeny neformálně, tedy cestou mimosoudního vyrovnání. Viz KOZEL- KA, P. *Žena nepřežila odběr vajíček, další bojovala o život. Lékaři osvobozeni*. In: *Novinky.cz* [online]. 19. 8. 2019 [cit. 2023-03-07]. Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/clanek/krimi-zena-neprezila-odber-vajicek-dalsi-bojovala-o-zivot-lekari-osvobozeni-40293578>>.

narkózy neboli celkové anestezie.²³ Podle mého názoru se nepochybně jedná o postup, který lze považovat za specifickou formu znecitlivění, byť tento pojem může jinak významově evokovat spíše lokální formu umrtvení. Z uvedených důvodů nelze vajíčka považovat za části lidského těla, které lze jinému přenechat za úplatu.²⁴

Doposud jsem ovšem popisoval výhradně soukromoprávní režim, který nelze bez dalšího aplikovat na úpravu obsaženou ve veřejnoprávních předpisech. Jinými slovy, výše uvedené závěry nelze vztahovat na situace, kdy mají být pohlavní buňky jednotlivcem přenechány v rámci poskytování zdravotních služeb ze strany akreditovaných subjektů. Těmito subjekty jsou odběrová zařízení nebo reprodukční kliniky, která za účelem léčby neplodnosti jako specifické zdravotní služby často využívají vajíčka a spermie získaná od dárců, tedy třetích osob, které jinak nemají být na celém procesu a následné výchově dítěte nijak zainteresovány. Ačkoliv je dárčům vajíček a spermií jejich činnost určitým způsobem rovněž kompenzována, je třeba (ne)oprávněnost takového postupu posuzovat autonomně, tedy výlučně na podkladě speciální právní úpravy, která bude v následujícím výkladu podrobněji rozebrána.

3. Mezinárodní a evropská východiska poskytování náhrad za darování pohlavních buněk

Na nadstátní úrovni se můžeme obecně setkat s tím, že uplatňování biomedicínských technologií není komplexně regulováno. Z historického pohledu můžeme dokonce hovořit o tom, že související otázky byly dlouhou dobu řešeny výhradně prostřednictvím etických standardů²⁵ či nezávazných deklarácí, byť měly více či méně autoritativní charakter.²⁶ Svým obsahem se navíc zaměřovaly spíše na individuální vztah mezi lékařem a pacientem, popř. později stanovovaly explicitní zákazy technik či zásahů, které by mohly mít

²³ Z obdobných důvodů ostatně nelze právní režim movitých věcí aplikovat ani na krev, jejíž odběr je (s výjimkou menstruačního cyklu nebo jiných případů spontánního vylučování krve z těla člověka) spojen s provedením vpichu či jiným porušením tkáně, což nelze považovat za bezbolestné. Viz ŠVESTKA, J. et al. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek I* (§ 1–645, obecná část).

²⁴ V této souvislosti ovšem zdůrazňuji, že tímto nejsou zdaleka vyřešeny problémy spojené s vymezením samotné právní povahy spermií a vajíček, natož embryí, která jsou v návaznosti na splynutí pohlavních buněk během procesu oplodnění vytvořena. Ať už mohou být gamety úplatně přenechány či nikoliv, nelze to zaměřovat s případy, kdy dojde k jejich neoprávněnému poškození. Tím se totiž dostáváme do oblasti soukromoprávních deliktů, kdy lze ve vztahu k poškození (typicky zamražených) pohlavních buněk v důsledků postupů *non lege artis* uplatňovat nároky z titulu nemajetkové újmy za zásah do reprodukční schopnosti jedince tvořící součást jeho osobnostních práv (srov. také rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 22. 6. 2006, sp. zn. 30 Cdo 2914/2005). S tím pak souvisí rovněž diskuse ohledně toho, zda by kompenzace neměla probíhat v rovině náhrady škody, a to ve vazbě na pojetí daných buněk jako vlastnictví člověka a předmět majetkových práv.

²⁵ Za zásadní lze považovat zejména vývoj po druhé světové válce, kdy byl v návaznosti na nacistické experimenty přijat tzv. Norimberský kodex (1947), který jako první formuloval obecné zásady a pravidla pro provádění lékařského výzkumu. K jeho rozpracování poté došlo zejména přijetím tzv. Helsinské deklarace (1964), která byla postupně revidována, a to v souvislosti s rozvojem medicíny a vědy. Významnou roli dále sehrála také řada dalších doporučení a výstupů z odborných konferencí, které se na danou problematiku zaměřovaly. K tomu blíže viz MÜLLER, O. – KOUYATÉ, B. *Ethics of biomedical research in developing countries*. In: BECHER, H. – KOUYATÉ, B. (eds). *Health Research in Developing Countries: A collaboration between Burkina Faso and Germany*. Heidelberg: Springer Verlag, 2005, s. 33–34.

²⁶ Kromě přijetí etických standardů či nezávislých deklarácí sehrálo zásadní roli také postupné utváření různých druhů etických komisí, jejichž smyslem bylo posuzování etické přípustnosti výzkumných záměrů. K tomu je však vhodné doplnit, že institucionální postavení těchto komisí do značné míry záviselo na situaci v jednotlivých státech, což platí také o reálných (mnohdy legislativních) dopadech, které byly s jejich činností spojovány. Viz VALC, J. *Právo na život a biomedicína*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020.

za následek nejen zásah do integrity či autonomie konkrétního pacienta, ale naopak by mohly vést vlivem manipulací s lidským genomem k ohrožení celého lidského druhu.²⁷ Ještě složitější je situace v oblasti asistované reprodukce a souvisejících postupů, protože jsou na úrovni jednotlivých států regulovány značně odlišným způsobem. Konsensus nepanuje ani v tom, zda, komu a za jakých podmínek mohou být dané zdravotní služby poskytovány. Stejně tak není sjednoceno, zda a jakým způsobem (anonymně nebo na principu zpřístupněné identity) mohou být pro tyto účely použita darovaná vajíčka i spermie.²⁸ V kontextu tohoto článku je nicméně relevantní zejména otázka, zda lze na mezinárodní či evropské úrovni nalézt nějaká konkrétní a závazná ustanovení stran (ne)možnosti poskytování finančního či jiného plnění osobám, které se pro darování svých pohlavních buněk rozhodly.

V tomto ohledu je předně vhodné poukázat na právní úpravu zakotvenou v Úmluvě na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicíně (1997). Jedná se o významný právní dokument Rady Evropy, který se od jiných deklarací v dané oblasti odlišuje zejména tím, že má právně závaznou povahu vůči členským státům, které ho ratifikovaly. Přestože kromě všeobecné ochrany práv pacienta a autonomie jeho vůle (rovněž ve vazbě na odběr orgánů či tkání) nastavuje *de facto* právní rámec pro využívání biomedicínských technologií, problematice asistované reprodukce a souvisejícímu darování pohlavních buněk se výslovně nevěnuje. Přesto nelze dospět k závěru, že na tuto problematiku vůbec nedopadá. Kromě ochrany samotného pacienta stojí za zmínku především často diskutovaný čl. 21 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně, který stanovuje, že: „*Lidské tělo a jeho části nesmí být jako takové zdrojem finančního prospěchu.*“ Jeho zakotvení úzce souvisí s jedním z hlavních východisek celého právního dokumentu, kterým je již výše naznačená ochrana důstojnosti člověka v kontextu uplatňování (bio)medicínských postupů. Vysvětlující zpráva k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně poté poukazuje na skutečnost, že pojem „části lidského těla“ je třeba vykládat extenzivně,²⁹ aniž by je bylo možné omezovat pouze na lidské končetiny nebo orgány,³⁰ byť ve vztahu k nim je riziko přeshraničního obchodování nejvíce diskutováno.^{31, 32} K tomu je vhodné doplnit, že uvedený

²⁷ V této souvislosti lze odkázat především na činnost Mezinárodní bioetické komise při OSN (UNESCO), jejímž výsledkem bylo přijetí třech právně nezávazných deklarací, a to Všeobecné deklarace o lidském genomu a lidských právech (1997), Mezinárodní deklarace o lidských genetických datech (2003) a Všeobecné deklarace o bioetice a lidských právech (2005). K utváření právního rámce v této oblasti blíže viz FRANCIONI, F. Genetic Resources, Biotechnology, and Human Rights: The International Legal Framework. In: Francioni, F. (ed.). *Biotechnologies and International Human Rights*. Portland: Hart Publishing, 2007, s. 3–7.

²⁸ CALZAH-JORGE, C. et al. Survey on ART and IUI: legislation, regulation, funding and registries in European countries: The European IVF-monitoring Consortium (EIM) for the European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE). *Human Reproduction Open* [online]. 2020, Vol. 2020, No. 1 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <<https://academic.oup.com/hropen/article/2020/1/hoz044/5715201?login=true>>.

²⁹ Vysvětlující zpráva k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně [online]. [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.lf3.cuni.cz/3LF-426-version1-umluva_o_lidskych_pravech_a_biomedicine.pdf>.

³⁰ Podle již odkazované vysvětlující zprávy se dané omezení výslovně nevztahuje na vlasy a nehty, neboť se nemají (v dostatečné míře) dotýkat lidské důstojnosti. To potvrzuje již naznačené rozlišování mezi jednotlivými druhy „částí lidského těla“ v širším slova smyslu. Současně takový výklad vyvolává otázku, zda by měla být možnost volné dispozice a komercializace vztahena také na mužské pohlavní buňky s reprodukčním potenciálem, což současná právní úprava občanského zákoníku připouští, pakliže za určující kritérium považuje pouze to, že spermie lze odejmout bez znečitlivění a přirozenou cestou se obnovují. Viz *ibidem*.

³¹ V této oblasti byla ostatně přijata Úmluva Rady Evropy proti obchodování s lidskými orgány.

³² K Úmluvě o lidských právech a biomedicíně bylo přijato několik dodatkových protokolů, včetně dodatkového protokolu

zákaz komercializace se vztahuje jak na fyzické, tak právnické osoby, včetně zdravotnických či odběrových zařízení. Určitou formu výjimky představují pouze odběry vzorků, čištění, skladování, doprava a další činnosti, které s danými substancemi bezprostředně souvisí. Stejně tak je považováno za přípustné, pakliže původce části lidského těla obdrží určitou formu kompenzace, která však nesmí mít povahu odměny, ale pouze přiměřeného odškodnění za vzniklé výdaje či ušlý výtěžek v důsledku času stráveného odběrem, popř. nezbytnou hospitalizací.³³

Podobné principy jsou uplatňovány také v rámci unijní legislativy.³⁴ Samozřejmě nelze v tomto směru opomenout supranacionální charakter Evropské unie, která kromě primárního práva využívá za účelem úpravy dílčích otázek napříč členskými státy specifické nástroje regulace, a to nařízení a směrnice. V oblasti nakládání s částmi lidského těla v širším slova smyslu se pak můžeme setkat spíše s používáním směrnic, které nejsou na rozdíl od nařízení přímo závazné a bezprostředně použitelné na národní úrovni. Naopak obsahují tzv. teleologické normy, které jsou určeny zejména členskými státy, neboť jim stanovují obecné cíle, kterých má být implementací směrnice (změnou stávající legislativy nebo jejím doplněním) v určité lhůtě dosaženo. Tendenci k preferování daného způsobu regulace lze zdůvodnit již uvedenou různorodostí národních přístupů k regulaci biomedicínských technologií a postupů. Záměrem je tak vytvořit právní rámec, aby byla dotčena právní úprava napříč Evropskou unií alespoň v základních obrysech harmonizována. V opačném případě lze totiž jen těžko zabránit jak přeshraničnímu obchodování s částmi lidského těla, tak rozvoji různých forem „dárcovské“ turistiky.^{35, 36}

K tomu je nutné doplnit, že nelze hovořit o existenci jedné směrnice, která by komplexně upravovala podmínky pro odběr a různé formy nakládání s jednotlivými částmi lidského těla. Ve vztahu k pohlavním buňkám je pak rozhodná směrnice Evropského parlamentu a Rady 2004/23/ES ze dne 31. března 2004 o stanovení jakostních a bezpečnostních norem pro darování, odběr, vyšetřování, zpracování, konzervaci, skladování a distribuci lidských tkání a buněk (dále jen „tkáňová směrnice“).³⁷ Tento právní dokument již

o transplantaci orgánů a tkání lidského původu. Ten však v úvodních ustanoveních na rozdíl od Úmluvy o lidských právech a biomedicíně výslovně vylučuje svoji aplikaci na reprodukční orgány a tkáně, embryonální orgány nebo tkáně a na krev a krevní deriváty. Současně uvádí, že veškerá ustanovení týkající se tkání, se vztahují rovněž na buňky. Ačkoliv tedy nelze daný dokument použít přímo na reprodukční orgány a tkáně (rovněž ve smyslu pohlavních buněk), dá se podle mého názoru dovodit, že za tkáně se ve smyslu Úmluvy o lidských právech a biomedicíně jinak obecně považují také buňky, včetně těch reprodukčních, vůči kterým není její působnost výslovně vyloučena.

³³ *Vysvětlující zpráva k Úmluvě o lidských právech a biomedicíně.*

³⁴ Na úrovni primárního práva lze za východisko považovat čl. 3 odst. 2 písm. c) Listiny základních práv Evropské unie, který ve vztahu k zakotvení práva na nedotknutelnost lidské osobnosti stanovuje podobně jako Úmluva o lidských právech a biomedicíně zákaz využívat lidské tělo a jeho části jako takové jako zdroj finančního prospěchu.

³⁵ PENNING, G. *The Rough Guide to insemination: reproductive tourism for insemination due to different regulations.* In: OMBELET, W. – TOURNAYE, H. *Facts, Views & Vision – Artificial insemination: an update.* Belgium: Universa Press, 2010, s. 55–60.

³⁶ Přeshraniční darování pohlavních buněk je ostatně jedno z hlavních témat, které je řešeno v kontextu chystané změny dotčené právní úpravy, a to ve vazbě na návrh nového nařízení o standardech jakosti a bezpečnosti látek lidského původu určených k použití u člověka a o zrušení směrnic 2002/98/ES a 2004/23/ES, který již byl zveřejněn a bude postupně připomínkován. Viz EUROPEAN COMMISSION. *Revision of the EU legislation on blood, tissues and cells* [online]. [cit. 2023-03-09]. Dostupné z: <https://health.ec.europa.eu/blood-tissues-cells-and-organs/overview/revision-eu-legislation-blood-tissues-and-cells_en>.

³⁷ Co se týče darování orgánů, je naopak nutné vycházet ze směrnice Evropského parlamentu a Rady 2010/53/EU ze dne 7. července 2010 o jakostních a bezpečnostních normách pro lidské orgány určené k transplantaci. Darování krve je poté rovněž upraveno samostatně, a to prostřednictvím směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/98/ES ze dne

v úvodních bodech 18. a 19. stanovuje jako jedno ze svých východisek požadavek na dobrovolné a neúplatné darování tkání a buněk, a to se zdůrazněním aspektu solidarity a altruismu mezi dárcem a příjemcem. Jak již bylo v úvodní části naznačeno, důvod je nejen (lidsko)právní a etický, ale také praktický a bezpečnostní. Primární motivace dárce spočívající v nároku na získání finanční či jiné odměny by totiž mohla vést mimo jiné ke stavu, kdy se k darování budou uchylovat osoby, které nesplňují zdravotní standardy, což může být v určitých případech obtížně zjistitelné a kontrolovatelné.³⁸ Z těchto důvodů je proto v čl. 12 bodu 1 tkáňové směrnice závazně stanoveno, že: „Členské státy se snaží zajistit dobrovolné a neplacené darování tkání a buněk. Dárci mohou obdržet náhradu, která je přísně omezena na pokrytí výdajů a nepříjemností spojených s darováním. V takovém případě členské státy definují podmínky, za nichž smí být náhrada udělena.“

Z uvedeného ustanovení tkáňové směrnice lze bez pochybností dovodit již uvedený záměr spočívající v nekomerční formě darování. Na druhou stranu je otázkou, zda zvolený způsob regulace vede k zamýšleným důsledkům. Při výkladu citovaného článku totiž narážíme na problém spojený s tím, že možnost poskytování náhrady za darování je sice omezena na výdaje a související nepříjemnosti, ale tyto pojmy nejsou v tkáňové směrnici nijak blíže definovány nebo upřesněny. Čistě na základě jazykového vyjádření proto nelze rozsah či výši náhrady za darování pohlavních buněk jakkoliv objektivizovat nebo kvantifikovat. V důsledku toho vzniká poměrně velký prostor pro implementaci členským státům, které by však měly v souladu s účelem tkáňové směrnice přijmout takovou právní úpravu, která bude obecné požadavky konkretizovat. Jinými slovy, národní právní předpisy by měly být koncipovány způsobem, který nebude vyvolávat obdobné výkladové problémy, protože v opačném případě vzniká riziko porušování či spíše obcházení východisek a pravidel, která byla za účelem ochrany důstojnosti člověka a zajištění altruismu při darování stanovena.

4. Česká právní úprava a důsledky spojené s jejím uplatňováním

Právní regulace poskytování náhrad výdajů za darování tkání a buněk je v České republice primárně zakotvena v ust. § 7 odst. 1 písm. b) zákona č. 296/2008 Sb., o zajištění jakosti a bezpečnosti lidských tkání a buněk určených k použití u člověka a o změně souvisejících zákonů (zákon o lidských tkáních a buňkách), ve znění pozdějších předpisů, podle kterého platí, že: „Odběrové zařízení zajistí opatřování tkání a buněk od dárce tak, aby darování tkání a buněk nebylo zdrojem finanční ani jiné náhrady; dárce může obdržet pouze náhradu účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů spojených s darováním.“ Je tedy zřejmé, že český zákonodárce operuje výhradně s pojmem výdajů, nikoliv nepříjemností, jejichž možná kompenzace je tkáňovou směrnicí rovněž předvídána. Jedná se nicméně o obecnou právní úpravu, která se nevztahuje výlučně na pohlavní buňky, ačkoliv je můžeme jako specifický druh lidských buněk označovat. Ve vztahu k poskytování

27. ledna 2003, kterou se stanoví standardy jakosti a bezpečnosti pro odběr, vyšetření, zpracování, skladování a distribuci lidské krve a krevních složek a kterou se mění směrnice 2001/83/ES.

³⁸ Výběr dárců totiž typicky probíhá na základě pohovoru, dotazníku a individuální lékařské anamnézy a anamnézy chování, přestože jsou prováděna také genetická vyšetření a vyšetření na vybraná (infekční či přenosná) onemocnění. Viz požadavky stanovené v příloze č. 5 vyhlášky č. 422/2008 Sb., o stanovení bližších požadavků pro zajištění jakosti a bezpečnosti lidských tkání a buněk určených k použití u člověka, ve znění pozdějších předpisů.

náhrad výdajů za darování spermií a vajíček je nutné přednostně aplikovat zvláštní právní předpis, kterým je zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o specifických zdravotních službách“). Tento zákon upravuje více medicínských postupů, včetně asistované reprodukce, která je s odběrem, uchováním a následným darováním (použitím) pohlavních buněk úzce spojena. Ve vazbě na poskytování kompenzací je poté rozhodné ust. § 11 zákona o specifických zdravotních službách, ve kterém je stanoveno, že: *„Za odběr zárodečných buněk nevzniká osobě, které byly odebrány, nárok na finanční ani jinou úhradu. Poskytovatel, který odběr provedl, hraří anonymnímu dárci na základě jeho žádosti účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložené výdaje spojené s darováním zárodečných buněk. Jejich náhradu může požadovat na příjemkyni, které má být provedeno umělé oplodnění, nebo na poskytovateli, kterému byly zárodečné buňky nebo lidská embrya k provedení asistované reprodukce předány. Poskytovatel, který převzal zárodečné buňky nebo lidská embrya k provedení asistované reprodukce a který uhradil výdaje podle věty druhé, může náhradu těchto výdajů požadovat na příjemkyni, které má být provedeno umělé oplodnění.“*

Dotčená ustanovení obou právních předpisů tedy sice dogmaticky nepřebírají způsob vymezení rozsahu náhrad poskytovaných za darování tkání a buněk zakotvený v tkáňové směrnici, ale sama na jeho jednoznačnosti či určitosti ničeho nepřidávají. Důvodem je skutečnost, že je v nich rovněž použit neurčitý právní pojem, a to v podobě *„účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů spojených s darováním“*. Prostým jazykovým výkladem totiž nelze dovodit, jaká výše finanční náhrady bude ještě považována za účelnou a hospodárnou. Řešením není ani na první pohled zdánlivě jednoznačný požadavek na průkaznost vynaložených výdajů, protože by musel být zákonem stanoven mechanismus dokladování, respektive konkretizována povinnost odběrového zařízení či poskytovatele požadovat na dárci předložení účtenek či jiných dokladů. Kromě toho nelze využít ani výklad systematický, protože dotčené právní předpisy neobsahují žádnou legální definici daného pojmu a ani ho jinak nekonkretizují. V běžných případech by se dalo uvažovat o použití analogie, protože pohlavní buňky nejsou jedinou částí lidského těla, která může být za určitých podmínek darována k medicínským či vědeckým účelům. Zde však narážíme na problém specifičnosti právní úpravy týkající se darování jednotlivých částí lidského těla, což znemožňuje, aby byla ustanovení obsažená v jiných právních předpisech nebo týkající se režimu darování jiných částí lidského těla na poskytování náhrad za darování pohlavních buněk přiměřeně aplikována.³⁹ Jaké to má praktické důsledky? Nejednoznačnost právní úpravy poskytování náhrad za darování pohlavních buněk vede paradoxně k tomu, že dotčené a svoji povahou kogentní normy obsažené v zákoně o specifických zdravotních službách jsou *de facto* dotvářeny přímo ze strany jejich adresátů, tedy odběrových zařízení a poskytovatelů v oblasti asistované reprodukce. Mnohdy se jedná o komerční subjekty, kterým vlivem tohoto legislativního přístupu vzniká prostor k tomu, aby vyšší finanční kompenzace upřesňovaly ve vazbě na tržní prostředí a vedení konkurenčního boje, tedy skrze propagaci svých služeb.

³⁹ Tento závěr ostatně vyplývá také z § 2 zákona č. 285/2002 Sb., o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (transplantační zákon), který v rámci vymezení základních pojmů pro účely dané právní regulace výslovně nepovažuje za tkáň a buňky mimo jiné krev a její složky, *pohlavní buňky*, embryonální a fetální tkáň a orgány, vlasy, nehty, placentu apod. Právní úpravu týkající se darování orgánů proto nelze na pohlavní buňky ani přiměřeně aplikovat, což se týká také podmínek pro poskytování jednotlivých forem kompenzací.

V současné době se proto můžeme například na veřejně dostupných místech, v hromadných dopravních prostředcích nebo na domovských internetových stránkách těchto zařízení setkat s různorodou a velmi sofistikovanou formou marketingu zaměřeného na poptávku po dárcích vajíček a spermii. Ačkoliv je v tomto směru zdůrazněna rovněž potřeba solidarity a altruismu vůči neplodným párům, je součástí propagačních materiálů zvýrazněná informace o možnosti obdržení finanční kompenzace, ať už jednorázově, nebo postupně (ve vazbě na více darovacích cyklů). Na podkladě prostého srovnání veřejně nabízených služeb některých tuzemských reprodukčních klinik lze poté konstatovat, že výše náhrad za darování pohlavních buněk se pohybuje v řádech tisíců či dokonce desítek tisíc korun, aniž by byla zdůvodnitelně či přezkoumatelně vyčíslena. Samozřejmě je v tomto směru rozlišováno, zda se jedná o darování spermii nebo vajíček. Zatímco v prvním případě je za jedno darování poskytována průměrně náhrada ve výši okolo 2 000 Kč,⁴⁰ dárkyně vajíček může obdržet náhradu až do výše 25 000 – 35 000 Kč.⁴¹ Uvedený rozdíl nepochybně souvisí s již popsanou složitostí odběru vajíček, který je spojen nejen s celkovou anestézií, ale také s invazivním a svojí povahou rizikovým zásahem do pohlavních orgánů ženy. V obou případech nicméně vyvstává otázka, zda jsou takto vysoké náhrady výdajů přiměřené, respektive zda je lze stále považovat za právně konformní. Přestože hranice poskytovaných náhrad není zákonem výslovně stanovena či nějakým způsobem vyčíslena, měl by být vždy zohledněn účel právní regulace, který je neodmyslitelně spojen se zamezením a postihováním přístupů, které sice operují s pojmem kompenzace či náhrady, ale ve skutečnosti spočívají v poskytování částek, které jsou v poměru s „vynaloženými výdaji“ očividně excesivní.

Současná právní úprava ostatně počítá s tím, že poskytování náhrad na principu odměny má být ze strany příslušných orgánů veřejné moci *ex officio* postihováno. Konkrétně lze poukázat na přestupek podle ust. § 25 odst. 5 písm. d) zákona o lidských tkáních a buňkách, kterého se dopustí tkáňové zařízení nebo odběrové zařízení, pokud v rozporu s ust. § 7 odst. 1 písm. b) téhož zákona nezajistí, aby darování tkání a buněk nebylo zdrojem finanční nebo jiné (nezákonné) náhrady. V případě prokázání viny lze pak uložit pokutu až do 3 000 000 Kč.⁴² Kromě toho nelze opomenout možnost souvisejícího postihu za porušení zákazu provádět reklamu podporující darování lidských tkání nebo buněk za finanční odměnu nebo jiné srovnatelné výhody podle ust. § 5c odst. 1 zákona č. 40/1995 Sb., o regulaci reklamy a o změně a doplnění zákona č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o regulaci reklamy“). V tomto směru se může dopustit přestupku jak zadavatel, tak zpracovatel neoprávněné reklamy,⁴³ přičemž je možné ukládat pokuty až do výše 2 000 000 Kč.⁴⁴ Problém

⁴⁰ V případě darování spermii lze obdržet rovněž násobně vyšší částky, ale až ve vazbě na více darovacích cyklů.

⁴¹ Některé kliniky odvíjí výši celkové částky od toho, zda dárc/dárkyně kromě samotného poskytnutí vajíčka či spermatu vyplní související dotazník. K nabídkám (poptávkám po dárcích) jednotlivých reprodukčních klinik viz např.: *IVF Clinic* [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <<https://www.ivf-zlin.cz/darovani-vajicek#a-darovani-vajicek>>; *Gennet* [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <<https://www.gennet.cz/darovanivajicek>>; *Reprogenesis* [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <<https://www.reprogenesis.cz/darovani-vajicek-spermii/darovani-spermii/>>; *Reprofit* [online]. [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <<https://www.reprofit.cz/darovani-vajicek-spermii/informace-pro-darce-spermii/>>.

⁴² § 25 odst. 12 písm. c) zákona o lidských tkáních a buňkách.

⁴³ V případě fyzické osoby se jedná o skutkové podstaty přestupků podle § 8 odst. 2 písm. b) a odst. 3 písm. d) zákona o regulaci reklamy. Právníká nebo fyzická podnikající osoba se naopak uvedeným jednáním dopouští přestupků podle § 8a odst. 2 písm. d) nebo odst. 3 písm. d) téhož zákona.

⁴⁴ § 8 odst. 5 písm. c) a § 8a odst. 6 písm. b) a odst. 7 písm. b) zákona o regulaci reklamy.

ovšem spočívá v již naznačené nejasnosti legislativního vymezení rozsahu či výše poskytovaných náhrad výdajů za darování vajíček nebo spermií. Pakliže se nacházíme v rovině správního trestání, musely by příslušné správní orgány bez důvodných pochybností prokázat, že poskytované či inzerované kompenzace nepokrývají v souladu se zákonem výhradně účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložené výdaje spojené s darováním, což je vlivem kombinace nejednoznačné legislativy a dlouhodobě uplatňované praxe v dané medicínské oblasti poměrně problematické. Tím spíše si lze v tomto směru hůře představit praktické uplatňování trestněprávní odpovědnosti, která je spojena s vyšší mírou společenské škodlivosti, popř. citelnějšími postihy.⁴⁵

Ačkoliv tedy existují různé formy postihu za porušování stanovených pravidel, jsou v praxi dárčům gamet dlouhodobě poskytovány vysoké náhrady výdajů mající spíše charakter odměny. Důvodem jsou podle mého soudu nejen výkladové problémy, ale rovněž legislativní možnost přenášení nákladů spojených s poskytováním kompenzací z jednotlivých zařízení na samotné příjemkyně, kterým má být provedeno umělé oplodnění (ust. § 11 zákona o specifických zdravotních službách). Odběrovým zařízením či následně poskytovatelům služeb v oblasti asistované reprodukce proto nemusí ve vazbě na poskytování vysokých náhrad výdajů za darování pohlavních buněk vznikat žádné vlastní náklady. Nejsou tedy ani tímto způsobem nepřímě motivováni k tomu, aby danou formu kompenzací realizovali jen v nezbytném rozsahu. Naopak mají volnou ruku v tom, aby potenciální dárce motivovali příležitostí k dosažení vedlejšího a často opakovaného výdělků.

Z neurčitého nastavení pravidel totiž svým způsobem neprofitují jen poskytovatelé či odběrová zařízení, ale zejména samotní dárce pohlavních buněk, kteří navíc kromě náhrady výdajů spojených s darováním mohou obdržet nebo využívat další plnění a benefity zakotvené v jiných právních předpisech. Konkrétně lze poukázat na specifickou formu daňového zvýhodnění v režimu zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmu, ve znění pozdějších předpisů, který v ust. § 4 odst. 1 písm. j) stanovuje, že: „*Od daně se osvobozuje příjem ve formě náhrady účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů spojených s darováním a odběrem krve a jejích složek, tkání, buněk nebo orgánů, pokud se tato náhrada poskytuje podle jiných právních předpisů.*“ Z dikce citovaného ustanovení vyplývá, že osvobození od daně se vztahuje na darování všech částí lidského těla, pohlavní buňky nevyjímaje.⁴⁶ Kromě toho je proces darování gamet zohledněn také v rámci pracovněprávních předpisů, neboť je považován za specifický druh překážky v práci na straně zaměstnance z důvodu jiného obecného zájmu ve smyslu ust. § 200 zákona č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákoník práce“). Z praktického hlediska je pro zaměstnaného dárce gamet relevantní ust. § 203 odst. 2 písm. e) téhož

⁴⁵ Konkrétně by přicházelo v úvahu naplnění skutkové podstaty trestného činu neoprávněně odebrání tkání a orgánů podle § 164 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „trestní zákoník“), popřípadě trestného činu nedovolené nakládání s tkáněmi a orgány podle § 165 téhož zákona. Uvedené skutkové podstaty totiž ve své dikci výslovně hovoří nejen o tkáních či orgánech, ale také buňkách, za které můžeme považovat rovněž vajíčka a spermie v režimu zákona o lidských tkáních a buňkách, na který je v této souvislosti komentářovou literaturou (vedle transplantačního zákona) výslovně odkazováno. Viz DRAŠTÍK, A. et al. *Trestní zákoník. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2015 (dostupné v ASPI).

⁴⁶ U některých dárčů pak bude mít zásadní dopad také skutečnost, že příjmy ve formě náhrady účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů spojených s darováním a odběrem krve a jejích složek, tkání, buněk (včetně těch pohlavních) nebo orgánů, se za určitých podmínek nepovažují za započitatelné příjmy ve smyslu § 7 odst. 2 zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů.

zákonu, protože souběžně umožňuje čerpání pracovního volna s náhradou mzdy nebo platu ve výši průměrného výdělku v souvislosti s odběrem jiného biologického materiálu za dobu, která je v rámci pracovní doby spojena s cestou k odběru, odběrem, cestou zpět a dobou potřebnou k rekonvalescenci. Ačkoliv dotčené ustanovení zákoníku práce nehovoří výslovně o pohlavních buňkách, nýbrž o biologickém materiálu, který jako neurčitý právní pojem blíže nespécifikuje, komentářová literatura za něj pohlavní buňky výslovně považuje.⁴⁷

Lze tedy shrnout, že za současného právního stavu dochází k situaci, kdy jsou dárči pohlavních buněk motivováni nejen finančními náhradami výdajů, ale také zohledněním společenské přínosnosti jejich činnosti v oblasti pracovněprávní a daňové.⁴⁸ Zásadní rozdíl však spočívá v tom, že poskytování pracovního volna a náhrady mzdy či platu je svým způsobem objektivizováno, respektive odvozeno od faktické nemožnosti vykonávat práci za účelem získání vyčíslitelného výdělku, a to výlučně za nutnou dobu, která je přímo či nepřímo spojena se samotným odběrem daného druhu biologického materiálu.⁴⁹ V případě paralelně poskytované a od daní osvobozené náhrady výdajů ze strany odběrových zařízení nebo poskytovatelů se naopak jedná o částku, která nemusí být za současných legislativních podmínek nijak vyčíslena či blíže zdůvodněna. Uvedený stav vede k tomu, že se daná částka běžně pohybuje ve výši, která na první pohled odporuje účelu právní regulace nejen na národní, ale také evropské a mezinárodní úrovni, aniž by takové jednání bylo či mohlo být efektivně postihováno.

5. Regulace finančních náhrad za darování pohlavních buněk v úvahách *de lege ferenda*

Záměrem dosavadního výkladu bylo poukázat na problémy a nežádoucí důsledky spojené s neurčitostí právních podmínek, za kterých mohou být finanční náhrady výdajů za darování vajíček a spermií (vedle jiných forem kompenzací či zvýhodnění) poskytovány. Otázkou však zůstává, jakým způsobem mohou být předestřené problémy vyřešeny. Předně je vhodné připomenout, že darované pohlavní buňky jsou primárně využívány v procesu asistované reprodukce, která má společenský přínos v tom, že umožňuje řešit stále narůstající fenomén neplodnosti a nízké porodnosti. Pokud by tedy zákonodárce poskytování jakýchkoliv náhrad výdajů spojených s odběrem vajíček a spermií bez dalšího zakázal, mohlo by to vést k demotivaci a celkovému snížení počtu dárců, jejichž účast je ve vztahu k provádění umělého oplodnění či dalších metod asistované reprodukce zapotřebí.⁵⁰

⁴⁷ Konkrétně jsou v tomto směru uváděna jako příklad biologického materiálu pouze vajíčka, nikoliv spermie. Je tedy otázkou, zda se jedná o opomenutí nebo záměr reflektující skutečnost, že darování spermií je v zásadě časově nenáročný proces, ke kterému může běžně docházet mimo pracovní dobu. Srov. PICHRT, J. et al. *Zákoník práce. Praktický komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2018 (dostupné v ASPI).

⁴⁸ V daňové oblasti se jedná o skutečnost, že obdržená částka bude od daně osvobozena, což znamená, že nebude o povinný odvod státu snížena.

⁴⁹ Primárně by navíc k odběru či darování mělo docházet mimo pracovní dobu, pakliže je to možné.

⁵⁰ Některé studie ostatně prokazují, že obdržení určité finanční kompenzace je jedním z hlavních faktorů, které ovlivňují rozhodnutí jednotlivce, zda se stane dárce pohlavních buněk či nikoliv. V případě států legislativně prosazujících altruismus na úkor tendencí ke komercializaci lze pak pozorovat jistý úbytek dárců a s tím spojené delší čekací lhůty na dotčený biologický materiál. Viz KIRKMAN-BROWN, J. et al. Good practice recommendations for information provision for those involved in reproductive donation. *Human reproduction* [online]. 2022, Vol. 1, s. 1–26 [cit. 2023-03-11]. Dostupné z: <<https://academic.oup.com/hropen/article/2022/1/hoac001/6528996>>.

Nelze poté zpochybnit, že s darováním jakékoli části těla objektivně souvisí určité výdaje, byť bude jejich rozsah odvozen od místa, povahy a způsobu odběru, popř. související potřeby hospitalizace nebo rekonvalescence. V této souvislosti je logické, že dárce, který celý proces podstupuje nepřímou ve prospěch jiných osob,⁵¹ bude mít legitimní zájem přinejmenším na tom, aby na svoji solidaritu či dobročinnost nedoplácel. Je proto třeba hledat spravedlivé řešení, které bude na jednu stranu zamezovat současnému „obchodování s gametami“, ale současně umožní pokrytí výdajů, které byly za účelem darování skutečně vynaloženy.

Ve své podstatě lze tak hovořit o potřebě nastavení určitého mechanismu výpočtu nebo prokazatelného určení výše náhrad výdajů spojených s darováním pohlavních buněk. Ačkoliv takový systém v současné právní úpravě neexistuje, můžeme se s ním poměrně nesystematicky setkat u darování krve a orgánů. Ve vztahu k darování krve je dotčená právní úprava dokonce zakotvena rovněž v zákoně o specifických zdravotních službách, který v ust. § 32 odst. 2 stanovuje, že: „*Za krev odebranou pro výrobu krevních derivátů a pro použití u člověka podle jiných právních předpisů a za její odběr nevzniká osobě, které byla krev odebrána, nárok na finanční ani jinou úhradu, s výjimkou účelně, hospodárně a prokazatelně vynaložených výdajů spojených s odběrem její krve, o které tato osoba požádá, a to celkem do maximální výše 5 % minimální mzdy.*“ V tomto případě tedy zákonodárce sice opět použil tentýž neurčitý právní pojem jako v případě náhrady výdajů za darování pohlavních buněk, ale současně využil procentuální určení k tomu, aby její výši tzv. zastropoval.⁵² To v praxi znamená, že výše náhrady bude vždy odvozena od výše minimální mzdy, která je každoročně stanovována nařízením vlády č. 567/2006 Sb., o minimální mzdě, o nejnižších úrovních zaručené mzdy, o vymezení ztíženého pracovního prostředí a o výši příplatku ke mzdě za práci ve ztíženém pracovním prostředí.⁵³ Osobně nepovažuji výše popsaný mechanismus za ideální řešení, byť vede alespoň k tomu, že výše náhrad za darování není určována zcela libovolně. Důvodem je skutečnost, že vychází z paušalizace výdajů, které však mohou být z povahy věci objektivně zjištěny a konkretizovány, přičemž se u jednotlivých dárců více či méně odlišují.⁵⁴

⁵¹ V kontextu českého právního řádu se navíc může *de iure* jednat výlučně o osoby, které nejsou dárce známí. Důvodem je skutečnost, že je zde uplatňována obligatorní anonymita dárcovství pohlavních buněk, jak výslovně vyplývá z § 10 odst. 1 a 2 zákona o specifických zdravotních službách: „*Poskytovatel, který je oprávněn provádět metody a postupy asistované reprodukce, je povinen zajistit zachování vzájemné anonymity anonymního dárce a neplodného páru a anonymity anonymního dárce a dítěte narozeného z asistované reprodukce. Poskytovatel, který provedl posouzení zdravotní způsobilosti anonymního dárce a ženy nebo muže z neplodného páru, je povinen údaje o jejich zdravotním stavu potřebné pro umělé oplodnění předat poskytovateli, který provádí umělé oplodnění; tento poskytovatel je povinen údaje o zdravotním stavu anonymního dárce uchovat po dobu 30 let od provedení umělého oplodnění a na základě písemné žádosti předat neplodnému páru nebo zletilé osobě narozené z asistované reprodukce informaci o zdravotním stavu anonymního dárce.*“

⁵² Ve třetím odstavci daného ustanovení zákona o specifických zdravotních službách jsou nicméně stanoveny dvě výjimky, při jejichž splnění může být uvedená částka přiměřeně navýšena (speciální příprava nebo výběr dárce nebo exkluzivní výroba transfuzního přípravku pro potřeby konkrétního pacienta).

⁵³ Podle aktuálního znění daného nařízení je minimální (měsíční) mzda stanovena ve výši 17 300 Kč, čemuž tedy odpovídá úhrada výdajů spojených s darováním krve do částky 865 Kč.

⁵⁴ Jsem si vědom toho, že může být za výdaj považován také čas strávený odběrem. Podle mého názoru by však měly být kryty pouze výdaje finančního či materiálního charakteru. Jde především o to, že darování gamet má mít z povahy věci altruistický charakter, který určitou formu osobní investice (volného času) či „oběti“ pro dobrou věc vyžaduje. Lze navíc jen těžko objektivizovat přiměřenost náhrady výdajů za strávený čas, který může mít v individuálních případech zcela jinou hodnotu. To nelze bez dalšího zaměňovat s poskytováním pracovního volna, včetně náhrady mzdy nebo platu, pakliže darování zasahuje do pracovní doby dárce. Zde lze totiž stanovit a legitimně zdůvodnit konkrétní

Za adekvátnější východisko proto považují právní úpravu náhrad výdajů spojených s darováním orgánů, a to v režimu již v poznámkách pod čarou odkazovaného transplantačního zákona. Podle ust. § 28b odst. 1 daného právního předpisu platí, že: „*Dárci orgánu náleží náhrada účelně a prokazatelně vynaložených výdajů (dále jen ‚náhrada výdajů‘) a rozdíl mezi ušlým výdělkem a obdrženou náhradou mzdy, platu nebo odměny a obdrženým nemocenským z nemocenského pojištění, který mu vznikl dočasnou pracovní neschopností v souvislosti s odběrem orgánu a poskytováním zdravotních služeb, které si tento odběr vyžádal (dále jen ‚ušlý výdělek‘).*“ Na první pohled by se mohlo zdát, že daná právní úprava se od regulace náhrad za darování pohlavních buněk příliš neodlišuje, a to vyjma dorovnání mzdy či platu vlivem obdržení nižších částek v režimu dočasné pracovní neschopnosti, která je s darováním orgánů neodmyslitelně spojena.⁵⁵ Opak je však pravdou, protože nelze opomenout ust. § 28b odst. 5 téhož zákona, ve kterém je stanoveno, že: „*Dárci se uhradí náhrada výdajů a ušlý výdělek v prokázané výši, nejvýše však ve výši dvojnásobku průměrné mzdy v národním hospodářství vyhlášené a zveřejněné Ministerstvem práce a sociálních věcí ve Sbírce zákonů pro účely zaměstnanosti*²³⁾. *Do náhrady výdajů se nezapočítává náhrada cestovních výdajů dárce hrazená podle zákona upravujícího veřejné zdravotní pojištění.*“ Z tohoto ustanovení vyplývá, že výdaje lze dárci hradit pouze v prokazatelné výši, která nesmí překročit hranici určenou skrze dvojnásobek průměrné mzdy.⁵⁶ Na rozdíl od zákona o specifických zdravotních službách poté dotčená právní úprava obsažená v transplantačním zákoně počítá s podáním oficiální žádosti o náhradu výdajů a ušlého výdělku, která musí jako jednu z taxativně stanovených náležitostí⁵⁷ obsahovat přiložené doklady osvědčující výši účelně a prokazatelně vynaložených výdajů a výši ušlého výdělku, popřípadě jejich ověřenou kopii.⁵⁸ Na základě toho lze dospět k závěru, že dárci orgánů může kromě dorovnání ušlého výdělku v zásadě obdržet pouze náhradu takových výdajů, které byly z jeho strany reálně vynaloženy a řádně doloženy. Do těchto výdajů pak nejsou zahrnuty cestovní výdaje, neboť ty jsou na základě výslovného legislativního odkazu kryty samostatně, a to ze systému veřejného zdravotního pojištění.⁵⁹

Nevidím jediný důvod, proč by podobný mechanismus nemohl být změnou legislativy uplatňován také ve vztahu k poskytování náhrad výdajů za darování pohlavních buněk. Co se týče dorovnání ušlého výdělku, lze si takový postup představit jen v krajních případech. Typicky by se muselo jednat o nepředvídatelný vznik zdravotních komplikací

finanční částku (odměnu za práci), o kterou by dárci jako zaměstnanec jinak přišel. Pokud se jedná o podnikatele (živnostníky), lze pro *future* uvažovat o poskytování náhrad odvozených od průměrné mzdy apod., protože nemají pracovní dobu a hodnota jejich času může být ve vazbě na druh, rozsah a způsob podnikání velmi proměnlivá.

⁵⁵ Ve vztahu ke stanovení ušlého výdělku v důsledku dočasné pracovní neschopnosti je nutné vycházet z § 192 an. zákona práce (určování výše náhrady mzdy nebo platu), popřípadě z § 29 zákona č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění, ve znění pozdějších předpisů (výše nemocenského po uplynutí prvních 14 kalendářních dnů dočasné pracovní neschopnosti).

⁵⁶ Průměrná měsíční mzda je pro rok 2023 stanovena ve výši 40 324 Kč.

⁵⁷ Samozřejmě musí být současně splněny obecné náležitosti podání podle § 37 odst. 2 zákona č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.

⁵⁸ § 28b odst. 2 písm. c) transplantačního zákona.

⁵⁹ V tomto ohledu je pak rozhodné ustanovení § 35a zákona č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, ve kterém je uvedeno, že: „*Odběr tkání, buněk a orgánů od žijícího nebo zemřelého dárce, vyšetření potenciálních dárců nezbytná pro posouzení vhodnosti pro konkrétního příjemce, nezbytné nakládání s odebranými tkáněmi, buňkami a orgány a dopravu žijícího dárce nebo náhradu jeho cestovních nákladů a dopravu zemřelého dárce hradí zdravotní pojišťovna příjemce.*“

spojených s odběrem, což je myslitelné pouze v případě odběru vajíček, nikoliv spermií, u kterých není zapotřebí zákroku invazivního charakteru. Naopak považují za vhodné ponechat v platnosti stávající povinnost zaměstnavatele poskytovat zaměstnanému dárci pracovní volno s náhradou mzdy nebo platu, pokud odběr zasahuje do pracovní doby pouze v nezbytném rozsahu. Není totiž důvod k tomu, aby byl dárci krácen na svém výdělku v době, kdy vykonává v souladu se zákonem činnost v obecném zájmu, tedy ve prospěch řešení celospolečenského problému neplodnosti. Kromě toho však dárčům vajíček a spermií běžně vznikají také výdaje spojené s cestou k odběru a zpět, což nelze s ušlým výdělkem v zaměstnání zaměňovat. Je však otázkou, zda by měly být cestovní výdaje již za současného stavu kryty samostatně z veřejného zdravotního pojištění nebo jako součást finančních částek, které jsou dárčům poskytovány ze strany odběrových zařízení nebo poskytovatelů. Na rozdíl od transplantačního zákona totiž zákon o specifických zdravotních službách separátní krytí cestovních výdajů podle ust. § 35a zákona o veřejném zdravotním pojištění výslovně nestanovuje. Dané ustanovení pak sice hovoří o odběru orgánů, tkání a buněk, ale jedná se o pojmy, které lze interpretovat různým způsobem. Jak již bylo uvedeno, transplantační zákon pojem tkání a buněk rovněž používá, ale pro účely vlastní regulace za ně nepovažuje pohlavní buňky, které podléhají režimu zákona o lidských tkáních a buňkách. Pokud bychom ovšem dané označení v zákoně o veřejném zdravotním pojištění pojímali extenzivně, tedy ve prospěch zahrnutí pohlavních buněk, je otázkou, za jaké druhy (necestovních) výdajů jsou v dnešní době ze strany odběrových zařízení nebo poskytovatelů vypláceny náhrady ve výši několika tisíc či desítek tisíc korun.⁶⁰ Jinými slovy, v důsledku takového výkladu a aplikace je ještě zesílena excesivní povaha částek, které jsou ve vazbě na darování vajíček a spermií aktuálně poskytovány.

V každém případě považují za nezbytné, aby byl rovněž v případě darování pohlavních buněk legislativně nastaven podobný mechanismus dokladování, jako je tomu v případě darování orgánů. To se týká všech možných výdajů, včetně těch, které jsou spojeny s cestou k odběru a zpět. V tomto směru není podstatné, zda mají být takové druhy výdajů nahrazeny přímo ze strany příslušných zařízení nebo zdravotní pojišťovny. V obou případech by měla být jejich výše objektivně doložena. Současně by měl být stále kladen důraz na jejich účelnost a hospodárnost. Pokud není odběrové zařízení v docházkové vzdálenosti, lze se do místa typicky dopravit veřejnými dopravními prostředky. V takovém případě může být vznik a konkrétní výše výdajů řádně doložena prostřednictvím zakoupených jízdenek. Je pak otázkou, zda by mělo být běžně akceptováno využívání osobního automobilu, který je spojen s vyššími provozními náklady. Pokud bychom vyšli ze zákona o veřejném zdravotním pojištění, ten v ust. § 37 umožňuje poskytování náhrady výdajů za použití soukromého vozidla pouze za podmínky schválení ošetřujícím lékařem, a to v případech, kdy to vyžaduje zdravotní stav pacienta a ten by měl jinak nárok na přepravu vozidly zdravotnické dopravní služby podle ust. 36 téhož zákona.⁶¹ V této souvislosti

⁶⁰ Prostý (byť běžně používaný) argument spočívající v kompenzaci času stráveného odběrem nepovažují za relevantní, jak již bylo výše předestřeno.

⁶¹ Podle sdělení jedné z ústředních pojišťoven může být přeprava soukromým vozidlem ošetřujícím lékařem či specialistou indikována například u pacientů s onkologickou léčbou vyvolávající nežádoucí účinky, s chronickým onemocněním ledvin podstupujících hemodialýzu nebo s diagnózami výrazně omezujícími jejich mobilitu. Viz *Vyúčtování náhrady cestovních nákladů soukromým vozidlem (tzv. cestovné pacientů)* [online]. [cit. 2023-03-12]. Dostupné z: <<https://www.vzp.cz/poskytovatele/informace-pro-praxi/poradna/vyuctovani-nahrady-cestovnich-nakladu-soukromym-vozidlem-tzv-cestovne-pacientu>>.

lze nicméně hradit vzniklé cestovní náklady pouze za předpokladu, že samotný pacient nebyl řidičem soukromého vozidla, a to jen do výše odpovídající vzdálenosti nejbližšího smluvního poskytovatele, který je schopen požadované zdravotní služby poskytnout.⁶² Naopak zákon o veřejném zdravotním pojištění nepředvídá bez dalšího možnost analogické náhrady výdajů za použití soukromého vozidla z důvodu odběru orgánů, tkání nebo buněk ve smyslu ust. § 35a téhož zákona. Ani v opačném případě by ostatně nebylo možné hradit takto vzniklé cestovní výdaje zcela libovolně, protože musí být obecně spojeny pouze s dopravou do místa nejbližšího odběrového zařízení nebo poskytovatele, kterých se ve větších městech typicky vyskytuje hned několik. Odlišná situace může panovat u dárců, kteří pocházejí z menších obcí, ve kterých nemusí být takové činnosti provozovány, přičemž dárci musí za tímto účelem cestovat do větší vzdálenosti. Také v tomto případě lze nicméně využít meziměstskou dopravu, neboť není dáno bezprostřední ohrožení zdraví či života dané osoby, což by jinak vyžadovalo její neprodlenou přepravu do zdravotnického zařízení.⁶³

Závěr

Cílem tohoto článku bylo provést kritický rozbor české právní úpravy stanovující podmínky pro poskytování finanční náhrady výdajů a jiných forem kompenzací dárcům pohlavních buněk. V této souvislosti jsem se zabýval nejen tím, jakým způsobem je v současné době poskytování daných náhrad a kompenzací legislativně upraveno, ale také otázkou, zda dosavadní přístup zákonodárce vyvolává účinky, které byly nastavením jednotlivých pravidel skutečně zamýšleny.

Za tímto účelem jsem nejprve poukázal na filozoficko-právní východiska povahy lidského těla a jeho částí, a to zejména se zaměřením na široce uplatňovaný požadavek na respektování lidské důstojnosti. Následně jsem již rozebral specifickou povahu pohlavních buněk, což se odráží v jejich různém pojetí jako předmětu soukromoprávního vztahu a objektu veřejnoprávní regulace. Ačkoliv jsem připustil, že v rovině občanského práva lze přinejmenším v případě spermií uvažovat o jejich přenechání jinému za úplatu (na základě formálních kritérií – při nezohlednění jejich reprodukčního potenciálu), nelze takový postup aplikovat při darování pohlavních buněk pro účely asistované reprodukce, neboť takový postup podléhá režimu zvláštních právních předpisů. Poté jsem se již zabýval dotčenou mezinárodní a evropskou právní úpravou, která zejména znemožňuje, aby bylo darování částí lidského těla (včetně pohlavních buněk) v kontextu poskytování zdravotních služeb prováděno za úplatu, tedy na komerčním principu. Současně jsem zdůraznil, že se jedná pouze o výchozí právní rámec, který by měl být při zachování účelu daného zákazu konkretizován na úrovni jednotlivých států.

⁶² Konkrétní výše náhrady za užití soukromého vozidla se poté vypočítá podle vyhlášky Ministerstva zdravotnictví č. 134/1998 Sb., kterou se vydává seznam zdravotních výkonů s bodovými hodnotami, ve znění pozdějších předpisů, a to na základě aktuální sazby za km v okamžiku uskutečnění cesty do zdravotnického zařízení.

⁶³ Podle mého názoru by bylo možné uvažovat také o náhradě cestovních nákladů vzniklých v důsledku použití soukromého vozidla, avšak pouze do výše, která by jinak odpovídala standardní ceně jízdenek z místa bydliště či pracoviště dárce do místa odběru, a to podle toho, odkud bude cesta realizována. Taková cena jízdenek je běžně zjištělná pomocí oficiální nabídky jednotlivých dopravců. Jedná se ostatně o postup, který je běžně uplatňován například také v rámci poskytování náhrady cestovních nákladů spojených s účastí u soudu, a to za situace, kdy není doprava soukromých vozidlem vyhodnocena jako hospodárná a účelná.

V další části výkladu jsem se již zaměřil přímo na právní úpravu v České republice, a to jak ve vztahu k poskytování finanční náhrady výdajů spojených s odběrem a darováním vajíčků a spermií, tak ve vazbě na jiné formy kompenzací či zvýhodnění, které mohou být ze strany dárců uplatněny a nárokovány. V této souvislosti jsem ukázal, že současné legislativní podmínky pro poskytování finančních kompenzací jsou stanoveny vágním způsobem. Důsledkem toho je stav, kdy jsou ze strany odběrových zařízení či poskytovatelů propagovány a fakticky vypláceny v podstatě libovolné částky, jejichž výše má charakter odměny. Přestože takový postup je v přímém rozporu s účelem dotčené právní úpravy a jejím prostřednictvím realizovanou ochranou lidské důstojnosti ze strany státní moci, brání nejednoznačnost stanovených pravidel tomu, aby bylo jejich porušování předvídatelným způsobem postihováno. Příslib finanční kompenzace poté slouží spolu s dalšími benefity v oblasti pracovněprávní a daňové k cílené motivaci dárců nikoliv s odkazem na altruismus a solidaritu, ale zejména ve vazbě na možnost specifické formy jednorázového či opakovaného výdělků.

V závěrečné části výkladu jsem usiloval o předestření alternativního legislativního přístupu, který by sice zachoval dosavadní režim zvýhodnění dárců v oblasti pracovní a daňové,⁶⁴ ale současně by po vzoru příbuzné právní regulace zakotvil určitý mechanismus vyčíslení finanční náhrady výdajů, které mohou být v souvislosti s darováním pohlavních buněk poskytovány. Za tímto účelem jsem vycházel zejména z právní úpravy obsažené v transplantačním zákoně, který vedle dorovnání ušlého výdělků vlivem dočasné pracovní neschopnosti dárce orgánu umožňuje, aby mu byly kryty výlučně takové výdaje, které budou z jeho strany dokladovány, tedy řádně doloženy. V této souvislosti jsem doplnil, že se bude v praxi typicky jednat o výdaje spojené s cestou k odběru a zpět, což by mělo být s ohledem na požadavek hospodárnosti a účelovosti primárně realizováno pomocí hromadných dopravních prostředků, aby se tak co nejvíce zamezilo způsobu dopravy zneužívajícímu institut náhrady cestovních výdajů k jiným (osobním) účelům.

⁶⁴ V případě daňové regulace se sice jedná rovněž o určitou formu zvýhodnění či motivace (oproti jiným zdanitelným příjmům), ale nikoliv ve smyslu přímého oceňování hodnoty darovaných gamet konkrétní finanční částkou, tedy na principu komodifikace. Pokud by se navíc v budoucnu skutečně jednalo o finanční kompenzaci výlučně účelně a hospodárně vzniklých a řádně doložených výdajů, mělo by jejich zdanění za následek, že dárce by na celý proces darování sám doplácel, což není záměrem.

DISKUSE

Umelá inteligencia, jej využívanie a trestnoprávna zodpovednosť – výzvy, problémy a možné riešenia

František Vojtuš* – Marek Kordík** – Petra Dražová***

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá problémami spojenými s právnym definovaním umelej inteligencie a zároveň otázkami spojenými s vyvodzovaním trestnej zodpovednosti pri konaniach, na ktorých sa v rôznej miere podieľa umelá inteligencia alebo systémy ju obsahujúce. Umelá inteligencia je pri tom kľúčovým prvkom na príklad v rámci smerovania vývoja autonómnych vozidiel.

Kľúčové slová: umelá inteligencia, trestná zodpovednosť, zavinenie

Úvod

V súčasnosti umelá inteligencia, či už vo forme software alebo jej začlenením v rámci rôznych systémov v najširšom ponímaní (stroje, výrobky a pod.), púta čím ďalej väčší a väčší záujem v rôznych spoločenských oblastiach, a to vrátane práva.¹ Veľký záujem pútajú aj prípadne kroky alebo úkony umelej inteligencie, respektíve systémov ju využívajúcich, ktoré môžu viesť k následkom, ktoré označujeme ako protiprávne. To, že nejde iba o sci-fi dokumentujú aj príklady z praxe, kedy stroj riadený umelou inteligenciou strčil do pracovníka na výrobnnej linke nakoľko ho detekoval ako hrozbu vo vzťahu k svojej činnosti, čo viedlo k tomu, že uvedený pracovník padol do stroja, kde bol usmrtený.² V inom prípade umelá inteligencia – program Alex od spoločnosti Amazon „navádzal“ dieťa na strčenie kovového predmetu do elektrickej zástrčky, nakoľko takúto „zábavku“ registrovala

* Mgr. Ing. František Vojtuš, PhD., národná kriminálna agentúra Prezídia PZ, externý spolupracovník katedry trestného práva, kriminológie a kriminalistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. E-mail: vojtus1@uniba.sk. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1912-4666>. Autorský podiel 60 %. Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0346 *Právne a technické aspekty zavádzania autonómnych vozidiel*.

** Doc. JUDr. Marek Kordík, PhD., katedra trestného práva, kriminológie a kriminalistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. E-mail: marek.kordik@flaw.uniba.sk. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4290-8354>. Autorský podiel 20 %.

*** Mgr. Petra Dražová, PhD., Ústav práva informačných technológií a práva duševného vlastníctva, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. E-mail: petra.drazova@flaw.uniba.sk. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9370-4848>. Autorský podiel 20 %.

1 K nárastu článkov ohľadne umelej inteligencie v oblasti práva pozri napr. ROSCA, C. – COVRIG, B. et al. Return of the AI: An Analysis of Legal Research on Artificial Intelligence Using Topic Modeling. In: ALETRAS, N. – ANDROUTSOPOULOS, I. – BARRETT, L. – MEYERS, A. – PREOUIUC-PIETRO, D. (eds). *Proceedings of the Natural Legal Language Processing Workshop 2020*. CEUR-WS.org, s. 3–10. Dostupné na: <<http://ceur-ws.org/Vol-2645/paper1.pdf>> [cit. 2022-09-07].

2 HALLEVY, G. The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control. *Akron Intellectual Property Journal*. 2010, Vol. 4, Iss. 2, Article 1, s. 171–172. Dostupné na: <<https://ideaexchange.uakron.edu/akronintellectualproperty/vol4/iss2/1>> [cit. 2022-08-14].

na TikToku.³ Obdobne sú známe prípady, kedy vozidlá riadené, respektíve obsahujúce umelú inteligenciu boli účastníkom dopravnej nehody, respektíve incidentov, kedy došlo dokonca k usmrteniu osoby.⁴ Na druhej strane bola umelá inteligencia schopná predpovedať úroveň kriminality v rôznych mestských lokalitách (jej ohniská),⁵ a dokonca umelá inteligencia napísala aj text, ktorý má štruktúru vedeckého článku.⁶

Prudký rozvoj umelej inteligencie nezostal vo svete bez povšimnutia ani zo strany právnych teoretikov, ako aj právnej praxe a samotného zákonodarcu. Aj v našom právnom prostredí (Slovenská a Česká republika) sa aj v oblasti práva čím ďalej viac a viac stáva umelá inteligencia predmetom právneho výskumu, a to najmä z hľadiska možnosti aplikovania súčasnej úpravy (*de lege lata*) na právne vzťahy spojené s jej využívaním a používaním, ale aj na otázky riešenia samotnej budúcnosti právnej úpravy vrátane zodpovednostných vzťahov. Tento rozmach záujmu prebieha zrejme naprieč všetkými pozitívno-právnymi disciplínami, od správneho práva,⁷ cez občianske a obchodné právo,⁸ pracovné právo⁹ až po trestné právo¹⁰ a medzinárodné právo.¹¹

Náš príspevok je systematicky rozdelený do dvoch častí, kde v prvej sa venujeme rozboru toho, čo to umelá inteligencia je, ako a na akých princípoch funguje, respektíve aké sú možné prístupy k jej definovaniu a problémy s tým spojené. Cieľom je prezentovať súčasný stav vývoja umelej inteligencie a rozmanitosť prístupov, a to z dôvodu, že pre riešenie právnych otázok spojených s umelou inteligenciou je kardinálnou otázkou práve vyriešenie otázky, čo to umelá inteligencia vôbec je a ako funguje. Už z prezentovaného rozboru bude zrejme, že vyriešenie otázky, čo chápať pod umelou inteligenciou, je za súčasného

³ Pozri napríklad MENSATORIS, M. Umelá inteligencia Alexa od Amazonu prikázala 10-ročnému dievčatku, aby strčilo mincu do elektrickej zásuvky. In: *Interez.sk* [online]. 29. 12. 2021. Dostupné na: <<https://www.interez.sk/umela-inteligencia-alexa-od-amazonu-prikazala-10-rocnemu-dievcatku-aby-strčila-mincu-do-elektrickej-zasuvky/>>.

⁴ Pozri napríklad ZELNÁ, R. Autonomné auto po prvý raz zabilo chodca. In: *SME Tech.sk* [online]. 18. 3. 2018. Dostupné na: <<https://tech.sme.sk/c/20784757/autonomne-auto-po-prvykrat-zabilo-chodca.html>>. K nehodovosti autonómnych vozidiel pozri POKRÁVKA, M. Oficiálny rebriček nehodovosti autonómnych systémov v USA vedie Tesla Autopilot. In: *Aktuality.sk* [online]. 17. 6. 2022. Dostupné na: <<https://zive.aktuality.sk/clanok/lijNr0Ec/oficialny-rebrickek-nehodovosti-autonomnych-systemov-v-usa-vedie-tesla-autopilot/>>.

⁵ Pozri BORÚVKOVÁ, N. Umelá inteligencia umí predpovedať zločin týden predem. Má úspešnosť 90 %. In: *Dotyk.cz* [online]. 10. 7. 2022. Dostupné na: <<https://www.dotyk.cz/magazin/umela-inteligence-predikce-zlocinu-21000708.html>>.

⁶ Pozri FIKAR, J. Umelá inteligencia napsala vědecký článek. In: *Root.cz* [online]. 1. 7. 2022. Dostupné na: <<https://www.root.cz/zpravicky/umela-inteligence-napsala-vedecky-clanek/>>.

⁷ Pozri napr. VON WESTPHALEN, G. F. Otázky odpovědnosti při použití umělé inteligence. *Justičná revue*. 2019, roč. 71, č. 10, s. 1042–1051; KRIŽAN, M. Autonomné vozidlá: otázka zodpovednosti. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. 2020, t. XXXIX, č. 2, s. 136–154.

⁸ Pozri napr. ZIBNER, J. Akceptace právní osobnosti v případě umělé inteligence. *Revue pro právo a technologie*. 2018, roč. 9, č. 17, s. 19–49. Dostupné na: <<https://doi.org/10.5817/RPT2018-1-2>>. Alebo DRACHOVSKÁ, K. Umelá inteligencia jako nositelka základních práv? *Právník*. 2021, roč. 160, č. 4, s. 273–284; ČECH, P. Umelá inteligencia jako třetí subjekt práva? In: *pravni prostor.cz* [online]. 11. 9. 2019. Dostupné na: <<https://www.pravni-prostor.cz/clanky/pravo-it/umela-inteligence-jako-treti-subjekt-prava>> [cit. 2022-08-05].

⁹ Pozri napr. ŽUĽOVÁ, J. Používanie umelej inteligencie pri výbere zamestnancov z perspektívy GDPR. *Justičná revue*. 2021, roč. 73, č. 1, s. 30–39; FUNTA, R. Dešifrovanie človeka umelou inteligenciou. *Justičná revue*. 2019, roč. 71, č. 3, s. 249–261; MESARČÍK, M. – GYURÁSZ, Z. *Umelá inteligencia a právna úprava zdravotníctva v Slovenskej republike*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2020.

¹⁰ Pozri napr. FUNTA, R. Umelá inteligencia a trestná zodpovednosť? *Justičná revue*. 2019, roč. 71, č. 1, s. 73–83; SOKOL, T. – SMEJKAL, V. Trestněprávní aspekty robotiky. *Právní rozhledy*. 2018, roč. 26, č. 15–16, s. 530–540; OSMANI, N. The Complexity of Criminal Liability of AI Systems. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2020, Vol. 14, No. 1, s. 53–82. Dostupné na: <<https://doi.org/10.5817/MUJLT2020-1-3>>.

¹¹ KLUČKA, J. Medzinárodné právo, umelá inteligencia a vice versa. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2021, roč. XXIX, č. 3, s. 551–572. <<https://doi.org/10.5817/CPVP2021-3-4>>.

stavu jej vývoja náročnou úlohou, a to nie len z hľadiska právneho definovania. Druhá časť sa následne zameriava na otázky a problémy spojené s riešením otázok trestnej zodpovednosti týkajúcej sa umelej inteligencie. Vykonaný je rozbor v literatúre identifikovaných prístupov k riešeniu trestnej zodpovednosti umelej inteligencie za jej konanie. Prezentované sú návrhy na možné budúce prístupy (riešenia) úpravy trestnej zodpovednosti umelej inteligencie a ich úskalía, a to aj s ohľadom na ich možnú aplikovateľnosť za súčasného právneho stavu v Slovenskej republike, prípadne aj Českej republike. Vzhľadom na rozsiahlosť predmetnej problematiky je v tejto časti príspevok zameraný najmä na skúmanie a rozbor prístupov k riešeniu a vyvodzovaniu trestnej zodpovednosti umelej inteligencie z pohľadu trestného práva hmotného, osobitne s ohľadom na otázky skúmania zavinenia u umelej inteligencie.

1. Umelá inteligencia, jej definovanie a právne problémy s tým spojené

Umelá inteligencia (Artificial intelligence – AI) môže byť chápaná v rôznych smeroch. V súčasnosti je ponímaná najmä ako vedecká disciplína využívajúca poznatky iných vedných odborov ako matematiky, logiky, štatistiky, informatiky, a pod. V užšom význame ide o označenie určitých procesov alebo schopností, ktorými disponujú alebo ich vykonávajú počítače (v najširšom význame – PC, tablet, robot a pod.), respektíve ich software.

Okolnosti a konania spojené so získavaním potrebných údajov a nástrojov na vytvorenie umelej inteligencie, jej samotné vytváranie (kreovanie), testovanie a aplikovanie v praxi zasahujú do širokej oblasti spoločenských, ekonomických, hospodárskych, ale aj politických a iných vzťahov. Cez zasahovanie do týchto vzťahov sa umelá inteligencia dostáva do interakcie s právom, ktoré tieto oblasti reguluje. Na to, aby mohla byť umelá inteligencia predmetom právnej regulácie a zodpovednostných vzťahov, je potrebné stanoviť, čo je vlastne predmetom právnej regulácie, teda definovať, čo to vôbec umelá inteligencia je, ako funguje a čo je s jej fungovaním a využívaním spojené. Z hľadiska trestného práva je otázkou, do akých spoločenských vzťahov umelá inteligencia svojou činnosťou zasahuje, respektíve má potenciál zasiahnuť (najmä ohroziť ich) pri svojej činnosti a akým spôsobom. Pre zodpovedanie problémov týkajúcich sa vyvodzovania zodpovednosti umelej inteligencie za jej konanie, respektíve činnosť, je potrebné pochopiť aj na akých princípoch pracuje (funguje) a aké sú jej súčasné limity a obmedzenia.

Hneď prvým problémom je, že jednotne uznávaná definícia umelej inteligencie neexistuje, a to ani v oblasti samotnej umelej inteligencie ako vedeckej disciplíny a ani v oblasti právnej. Problémom pri právnej definícii umelej inteligencie nie je ani tak samotný koncept definovania a ustálenia „umelosti“, ale skôr problém definovania toho, čo je potrebné rozumieť pod pojmom inteligencia. Inak povedané, kedy je možné určitú entitu považovať za inteligentnú.¹² Jedinou entitou, ktorá je všeobecne uznávaná a považovaná za inteligentnú, respektíve obdarenú inteligenciou, sú ľudské bytosti. Teraz budeme abstrahovať od skutočnosti, že tento názor si vytvorili samotní ľudia o sebe. Definovanie inteligencie ako takej preto prevažne vychádza z vnímania a posudzovania naplnenia rôznych ľudských atribútov a charakteristík. Existuje množstvo definícii a kritérií na posudzovanie

¹² Pozri SCHERER, U. M. Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2016, Vol. 29, No. 2, s. 359; MARTINEZ, R. Artificial Intelligence: Distinguishing between types & definitions. *Nevada Law Journal*. 2019, Vol. 19, No. 3, s. 1023.

inteligencie z pohľadu rôznych vedných odborov, a to vrátane umelej inteligencie ako jedného z nich.¹³ Je preto ťažké určiť, ktoré konanie umelého výtvoru je možné považovať za prejav inteligencie, respektíve naplnenie kritérií definície inteligencie.¹⁴

To, akým problémom a výzvou je v súčasnosti samotné legislatívne definovanie umelej inteligencie, je možné ilustrovať na rôznych prístupoch k definovaniu, vymedzeniu alebo skôr ponímaniu toho, čo to umelá inteligencia vôbec je a ako funguje. Prehľad rôznych definícií umelej inteligencie možno nájsť napríklad v práci S. Legg a M. Hutter.¹⁵

V odbornej literatúre sú ako základné prezentované štyri kategórie (prístupy) k umelej inteligencii a jej definovaniu vychádzajúce z toho, na akom princípe pracuje, respektíve o čo sa umelá inteligencia snaží. Konkrétne ide o umelé inteligencie, ktoré sa snažia:

- myslieť ako ľudia (*think like humans, thinking humanly*);
- konať ako ľudia (*act like humans, acting humanly*);
- myslieť racionálne (*think rationally, thinking rationally*);
- konať racionálne (*act rationally, acting rationally*).^{16, 17}

S výraznou mierou zovšeobecnenia by sme mohli uviesť, že prvé dve skupiny prístupov (zamerané na ľudské aspekty – antropocentrické) využívajú a opierajú sa najmä o poznatky empirických, najmä humanitných vied a výsledky experimentov a druhé dve skupiny (zamerané na racionalitu) sa opierajú o prístupy a postupy matematiky, logiky a technických vied.¹⁸

Ďalším možným prístupom k členeniu prístupov k vymedzeniu umelej inteligencie je členenie umelej inteligencie vychádzajúce z postupov využitých pri jej fungovaní, a to najmä z metód a prístupov využitých pri voľbe spôsobu „učenia“ sa umelej inteligencie v rámci svojej činnosti.

Predpokladom inteligencie u ľudí, respektíve jej rozvíjania je učenie. Obdobne je tomu tak aj v prípade umelej inteligencie. Umelá inteligencia pri svojom „učení“ využíva najčastejšie dve metódy, respektíve prístupy, a to prístupy tzv. strojového učenia (*machine*

¹³ K prehľadu rôznych definícií inteligencie pozri napr. LEGG, S. – HUTTER, M. A collection of definitions of intelligence. *Frontiers in Artificial Intelligence and applications*. 2007, Vol. 157, s. 17–24.

¹⁴ John McCarthy, ktorý je všeobecne považovaný za otca umelej inteligencie, konštatoval ohľadom existencie definície inteligencie, ktorá by nezávisela od jej vzťahovania k ľudským vlastnostiam, že takáto v súčasnosti neexistuje, nakoľko problémom je, že momentálne nedokážeme vo všeobecnosti charakterizovať, ktoré výpočtové (počítačové) procedúry by sme chceli označiť za inteligentné. K tomu pozri McCARTHY, J. *What is artificial intelligence?*. 12. 11. 2007, s. 2–3. Dostupné na: <<http://www-formal.stanford.edu/jmc/whatisai.pdf>> [cit. 2022-09-03].

¹⁵ LEGG, S. – HUTTER, M. A collection of definitions of intelligence, s. 17–24; prípadne k problematike prístupu k definovaniu a hodnoteniu inteligencie pri umelej inteligencii pozri napr. VADINSKÝ, O. Přehled přístupů k vyhodnocování inteligence umělých systémů. In: *Acta informatica Pragensia*. 2018, Vol. 7, Iss. 1, s. 74–103. doi: 10.18267/j.aip.115.

¹⁶ RUSSELL, S. – NORVIG, P. *Artificial Intelligence: Modern approach*. 4th US edition. Hoboken (USA): Pearson, 2021, s. 1–4, prípadne SCHERER, U. M. *Regulating Artificial Intelligence Systems: Risks, Challenges, Competencies, and Strategies*, s. 360 an.

¹⁷ Iné delenie, čiastočne vychádzajúce z podobných kritérií je delenie v práci WANG, P. On Defining Artificial Intelligence. *Journal of Artificial General Intelligence*. 2019, Vol. 10, Iss. 2, s. 1–37. doi: 10.2478/jagi-2019-0002. Tento delí umelú inteligenciu (AI) na štruktúrované (*structure-AI* – snažiace sa o napodobňovanie procesov v ľudskom mozgu), modelujúce správanie (*behavior-AI* – asociujú inteligenciu s ľudským konaním), kapacitné (*capability-AI* – táto inteligenciu posudzuje na základe jej schopnosti (kapacity) riešenia problémov), funkcionálne (*function-AI* – tento prístup fragmentuje inteligenciu, cez riešenie kognitívnych funkcií spojovaných s inteligenciou, ako sú učenie, rozhodovanie, plánovanie a pod.) a princípové (*principle-AI* – pokúša sa nájsť základné princípy, ktoré jednotne vysvetľujú relevantné fenomény).

¹⁸ Porovnaj RUSSELL, S. – NORVIG, P. *Artificial Intelligence: Modern approach*, ref. 16, s. 2.

learning) a prístupy reprezentácie poznatkov a uvažovania (*knowledge representation and reasoning*).

Strojové učenie predstavuje podoblasť umelej inteligencie zaoberajúcu sa metódami a algoritmami, ktoré umožňujú programu (umelej inteligencii) učiť sa, a následne adekvátne reagovať na rôzne vstupné hodnoty, a to bez toho, aby bol na ne explicitne naprogramovaný. Koná teda iba na základe informácií, ktoré sa naučil. Algoritmy strojového učenia využívajú prvky matematickej štatistiky, metódy štatistickej analýzy ako aj hĺbkovú analýzu dát (*data mining*). Algoritmy môžu vykonávať tri základné problémy (úlohy), a to klasifikáciu, regresiu alebo zhľukovanie. Tieto algoritmy sa delia do troch kategórií podľa spôsobu učenia:

- učenie s učiteľom (*supervised learning*),
- učenie bez učiteľa (*unsupervised learning*),
- učenie s posilňovaním (*reinforcement learning*).¹⁹

Reprezentácia poznatkov a uvažovania predstavuje oblasť umelej inteligencie, ktorá sa zaoberá tým, ako môžu byť znalosti vyjadrené symbolicky a spracované automatizovaným spôsobom pomocou znalostných systémov (programov).²⁰

Reprezentácia poznatkov a uvažovania a jej prístupy sú založené najmä na využívaní logiky a ňou využívaných metódach a prístupoch pri formálnom zápise poznatkov v podobe spracovateľnej počítačmi. Reprezentácia poznatkov a uvažovania využíva tiež aj zistenia psychológie o tom, akým spôsobom ľudia riešia problémy a prezentujú (podávajú) poznatky (vedomosti) s cieľom navrhnúť formalizáciu, ktorá umožní ľahšie navrhovanie a tvorbu komplexných systémov. Typickým predstaviteľom umelej inteligencie využívajúcej reprezentáciu poznatkov a uvažovania sú tzv. expertné systémy, respektíve v širšom vyjadrení znalostné systémy.

Ďalšími možnými prístupmi pri „učení“ umelej inteligencie je využívanie štatistických metód, bayesovského odhadu a iné.²¹

Z hľadiska práva, aj s ohľadom na aktuálny stav možnosti aplikovania právnej úpravy *de lege lata*, má z nášho pohľadu pre právnu prax najväčší význam delenie umelej inteligencie na dve základné skupiny, a to tzv. *slabú (útku)* a tzv. *silnú (všeobecnú) umelú inteligenciu*.²² Základom tohto delenia je nazeranie na umelú inteligenciu z pohľadu jej auto-

¹⁹ K tomu pozri napr. SHALEV-SHWARTZ, S. – BEN-DAVID, S. *Understanding Machine Learning: From Theory to Algorithms*. New York: Cambridge University Press, 2014. Dostupné na: <<http://103.47.12.35/bitstream/handle/1/1069/understanding-machine-learning-theory-algorithms.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> [cit. 2022-09-07]; MACHOVÁ, K. *Strojové učenie. Princípy a Algoritmy*. Košice: Technická Univerzita Košice, 2002. Dostupné na: <<http://people.tuke.sk/kristina.machova/pdf/SU4.pdf>> [cit. 2022-09-15].

²⁰ BRACHMAN, R. J. – LEVESQUE, H. *Knowledge Representation and Reasoning*. San Francisco: Morgan Kaufmann (Elsevier), 2004, s. xvii (predhovor). Dostupné na: <<https://www.cin.ufpe.br/~mtcfa/files/in1122/Knowledge%20Representation%20and%20Reasoning.pdf>> [cit. 2022-09-02].

²¹ Aj z prílohy I k návrhu Nariadenia Európskeho parlamentu a rady, ktorým sa stanovujú harmonizované pravidlá v oblasti umelej inteligencie (akt o umelej inteligencii) a menia niektoré legislatívne akty únie v spojení s čl. 3 ods. 1 predmetného návrhu nariadenia vyplýva, že aj Európsky parlament a rada považujú vyššie uvedené tri skupiny techník a prístupov za základ vývoja systémov umelej inteligencie.

²² Niektorí autori hovoria aj o všeobecnej a špecifickej umelej inteligencii. Špecifická inteligencia je zameraná na riešenie problémov v určitej oblasti (napr. šachové programy) a pri riešení úloh z inej často neuspeje. Naopak všeobecná inteligencia je schopná riešiť širokú množinu úloh v rôznych situáciách a prostrediach. Typické pre ňu je schopnosť prenášať poznatky z riešenia jednej úlohy na riešenie inej úlohy, ktorú doteraz neriešila alebo na ňu nebola naprogramovaná.

nómie, eventuálne kontroly. *Slabá umelá inteligencia* disponuje „inteligenciou“ obmedzenou na špecifickú oblasť, v rámci ktorej je systém spôsobilý na opakované riešenie naprogramovaných úloh, prípadne len na jednu úlohu pod stálou kontrolou človeka.²³ Ide o systém, ktorý dokáže vykonávať nezávislé úsudky a rozhodovanie v rozsahu svojho dizajnu a naprogramovania, ale nemá schopnosť samostatného odvodzovania a ovládania. Predstavuje vôľu tvorcu alebo užívateľa tohto systému. *Silná umelá inteligencia* je typická schopnosťou identifikovať a ovládať. Má možnosť samostatne sa rozhodovať a robiť rozhodnutia v rámci svojho dizajnu a naprogramovania realizujúc tak vôľu tvorcu alebo užívateľa, ako aj ísť nad rámec navrhnutého a vytvoreného programu pri robení nezávislých rozhodnutí a implementácií zodpovedajúceho sa správania pri realizácii vlastnej vôľe.²⁴ Silná umelá inteligencia teda rieši problémy aj bez ľudskej intervencie (je autonómna).

Delenie umelej inteligencie na slabú a silnú je možné prakticky demonštrovať na príklade rôznych úrovni (levelov) autonómnych vozidiel podľa kategorizácie Society of Automotive Engineers (ďalej ako „SAE“). Rôzne úrovne automatizácie vozidiel podľa SAE sú:

- a) Úroveň 0 – bez automatizácie – ľudský vodič vykonáva všetky úlohy spojené s vedením vozidla.
- b) Úroveň 1 – podpora vodiča – ľudský vodič riadi vozidlo, ale niektoré jazdné úlohy riadi systém.
- c) Úroveň 2 – čiastočná automatizácia – systém alebo viac systémov dokáže ovládať riadenie a rýchlosť vozidla, zatiaľ čo vodič vozidla musí neustále sledovať dynamické jazdné úlohy a prostredie.
- d) Úroveň 3 – podmienená automatizácia – vozidlá úrovne 3 a vyššie sa považujú za vozidlá s autonómnyimi jazdnými systémami. Vozidlo monitoruje jazdné prostredie prostredníctvom systémov automatického riadenia. Ľudský vodič nemusí monitorovať dynamické jazdné úlohy, ale musí byť schopný kedykoľvek a bez predchádzajúceho upozornenia prevziať kontrolu nad vozidlom. Vozidlo sa môže samo rozhodovať.
- e) Úroveň 4 – vysoká automatizácia – za určitých podmienok (špecifické režimy jazdy) môže vozidlo vykonávať všetky jazdné úlohy.
- f) Úroveň 5 – úplná automatizácia – ľudský vodič sa nevyžaduje. Systémy automatického riadenia zvládajú všetky aspekty jazdných úloh bez toho, aby človek musel zasahovať. Vozidlo nevyžaduje žiadne pedále, volant. Systémy automatického riadenia robia nezávislé rozhodnutia.²⁵

K tomuto deleniu pozri GOERTZEL, B. Artificial general intelligence: Concept, state of the art, and future prospects. *Journal of Artificial General Intelligence*. 2014, Vol. 5, Iss. 1, s. 1–48. doi: 10.2478/jagi-2014-0001.

²³ KLUČKA, J. *Medzinárodné právo, umelá inteligencia a vice versa*, s. 556.

²⁴ WEI, L. Legal risk and criminal imputation of weak artificial intelligence. In: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. 2019, Vol. 490, Iss. 6, s. 1. <https://doi:10.1088/1757-899X/490/6/062085>.

²⁵ Definície úrovni podľa SAE. Dostupné na: <https://www.sae.org/standards/content/j3016_202104/preview/>. Citované podľa MIHÁLIK, S. – DRAŽOVÁ, P. – GYURÁSZ, Z. Právne aspekty zavádzania autonómnych vozidiel. *COMENIUS časopis* [online]. 2021, č. 2, s. 95. Dostupné na: <https://comeniuscasopis.flaw.uniba.sk/wp-content/uploads/2022/01/Comenius_2_2021.pdf> [cit. 2022-08-21]. K popisu úrovne autonómnych vozidiel pozri aj napr. ILKOVÁ, V. – ILKA, A. Legal Aspects of Autonomous Vehicles – an Overview. In: *Proceedings of the 2017 21st International Conference on Process Control (PC)*. Štrbské Pleso, Slovakia, 2017, June 6–9, s. 428–433; HODULA, M. Criminal liability of the selfdriving vehicles. In: SZAKÁCS, A. – HLINKA, T. et al. *Kybernetická kriminalita v čase krízy. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej online konferencie Bratislavské právnické fórum 2021*. Bratislava: UK Komenského, 2021, s. 8–14.

Vozidlá úrovne 1 až 3 predstavujú, respektíve využívajú systémy tzv. slabej umelej inteligencie, zatiaľ čo vozidlá úrovne 4 a vyššej pracujú, respektíve predstavujú systém silnej umelej inteligencie, ktorý prijíma informácie (vstupné dáta) a na základe nich a výsledkov svojho „učenia“ sa samostatne rozhoduje v rámci podmienok cestnej premávky.

Treba si uvedomiť, že silná umelá inteligencia zahŕňa prvky slabej umelej inteligencie, čo však naopak neplatí. Aj tu platí, že podstatným problémom je definovanie toho, kedy je možné považovať systém za slabú umelú inteligenciu a kedy ide o systém silnej umelej inteligencie. Uvedená hranica má z nášho pohľadu význam aj pre posudzovanie a vyvodzovanie zodpovednosti vo vzťahu k umelej inteligencii, respektíve jej využívaniu. V prípade slabej umelej inteligencie je možné, z nášho pohľadu, využiť do značnej miery aj súčasné koncepty alebo prístupy riešenia trestnej zodpovednosti. V prípade využívania silnej umelej inteligencie, v súčasnosti využívané prístupy k trestnoprávnej zodpovednosti majú svoje limity, respektíve len obmedzenú využiteľnosť.

Okrem už rozoberaného problému samotnej podstaty umelej inteligencie a s tým spojeného problému jej právneho definovania sú prepojeným problémom pri definovaní právneho rámca umelej inteligencie aj otázky spojené s jej autonómnosťou. Ide o otázky predvídateľnosti jej konania a samotnej kontroly umelej inteligencie. Tieto aspekty následne rovnako vyúsťujú do otázok spojených s vyvodzovaním zodpovednosti za konania uskutočnené umelou inteligenciou. V prípade problému autonómnosti konania umelej inteligencie ide z hľadiska legálneho vymedzenia a stanovenia zodpovednosti najmä o problém predvídateľnosti konania umelej inteligencie pri rôznych situáciách. Umelá inteligencia bude robiť v niektorých prípadoch rozhodnutia, ktoré nie sú pre človeka predvídateľné, a tým pádom ani kontrolovateľné.²⁶ Úprava vyvodzovania zodpovednosti, vrátane tej trestnoprávnej, vychádza v súčasnosti v právnych poriadkoch z predpokladu, že ľudia sú schopní predvídať a ovládať konanie a jeho následky a súčasne sú schopní aj racionálne posúdiť jednotlivé motívy a pohnútky tohto konania pri odvodzovaní, respektíve posudzovaní zodpovednosti a jej miery. Vývoj umelej inteligencie naopak smeruje k tomu, že táto by mala sama určovať, ktoré kroky systém vykoná, a to bez zásahu človeka, čo môže viesť (a niekedy už aj vedie) k vytváraniu riešení, ktoré vo všeobecnosti človek alebo ten ktorý konkrétny užívateľ alebo tvorca neočakával, respektíve očakával ich iné riešenie. Zrejme už v súčasnej dobe, a v budúcnosti o to viac, nebudú samotní vývojári niektorých systémov umelej inteligencie schopní, vzhľadom na zložitosť systémov, zodpovedať otázku prečo, na základe akých postupov a úvah, sa umelá inteligencia (program) rozhodla riešiť problém tak, ako sa ho rozhodla riešiť.²⁷ Prečo danú situáciu vyhodnotila tak, ako ju vyhodnotila, a čo ju k tomu viedlo. Pritom zodpovedanie týchto súvislostí má význam pre vyvodzovanie zodpovednosti. Išlo o chybu v nastavení programu vývojárom, alebo užívateľ použil systém v podmienkach, pre ktoré nebol nastavený, alebo naopak samotný systém vyhodnotil situáciu na základe z jeho pohľadu najvhodnejšieho riešenia, ktoré v prípade pochopenia jeho prístupu by sa ukázalo ako správne a najvhodnejšie?

²⁶ Príkladom môžu byť programy testované na počítačových hrách, ktoré majú zadané základné informácie a pravidlá hry a ich nasledujúce konanie je podmienené už len ich schopnosťou „učiť sa“ a vlastnými rozhodnutiami na základe získaných poznatkov („vlastnou vôľou“).

²⁷ Pozri napr. SOKOL, T. – SMEJKAL, V. *Trestněprávní aspekty robotiky*, s. 538, alebo KING, C. T. – AGGARWAL, N. – TAD-DEO, M. – FLORIDI, L. *Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions. Science and Engineering Ethics*. 2020, Vol. 26, Iss. 1, s. 95. <https://doi.org/10.1007/s11948-018-00081-0>.

Rovnako tak otázka kontroly umelej inteligencie je, ako z užívateľského tak legislatívneho hľadiska, legitímna a pochopiteľná. Ide najmä o uchopenie takých otázok ako je stanovenie v akých hraniciach (miere) bude systémom s umelou inteligenciou umožnené autonómne správanie, respektíve ako budú definované limity ich konania a kto ich bude kontrolovať. Z trestnoprávneho hľadiska pôjde zo strany umelej inteligencie o riešenie napríklad otázky rozpoznávania a poznania toho, čo (aké konanie) je trestným činom, a kedy také isté konanie naopak trestným činom nie je (napr. v prípade konania v krajnej núdzi ako okolnosti vylučujúcej protiprávnosť, a tým trestnú zodpovednosť). S tým je spojená aj otázka, kto a za akých podmienok bude vykonávať kontrolu nad umelou inteligenciou, a v prípade excesu, respektíve protiprávnosti jej konania, akú bude mať povinnosť zasiahnuť. Tým bude aj determinované riešenie otázky zodpovednosti za takéto konanie umelej inteligencie. Pri sofistikovanejšej umelej inteligencii (silného typu) je možné očakávať aj problémy s prevzatím kontroly, respektíve aj možné odmietnutie systému umožniť prevziať kontrolu na základe svojho („autonómneho“) vyhodnotenia situácie. Toto sú všetko okolnosti, s ktorými sa právo pri právnej regulácii umelej inteligencie musí vysporiadať, respektíve sa na ne pripraviť.

Z hľadiska zodpovednosti umelej inteligencie (osobitne trestnoprávnej) významnú úlohu hrajú aj filozofické, sociálne a morálno-etické otázky spojené s fungovaním a využívaním umelej inteligencie. Ide najmä o otázky spojené s uvedomovaním si následkov svojho konania zo strany umelej inteligencie. V reči trestnoprávnej teórie ide najmä o otázku vnútorného vzťahu páchatela (umelej inteligencie) k svojmu protiprávnemu konaniu, ktoré naplnia znaky konkrétneho trestného činu. Vzhľadom na rozsah a špecifickosť tejto problematiky a priestor článku sa týmito otázkami podrobne zapodievať v príspevku nebudeme.

V zásade sú možné dva základné prístupy, ako riešiť otázku definície umelej inteligencie v závislosti od toho, kedy k definovaniu umelej inteligencie pristúpime. Ide o definovanie umelej inteligencie *ex ante* a *ex post*. U prístupu *ex ante* sa snaží zákonodarca o legálnu definíciu umelej inteligencie do budúcnosti, a to na základe súčasného stavu poznania, na ktorého základe sa snaží predvídať budúci vývoj a stav. Takýto prístup je spojený s rizikom, že definícia bude nevhodná alebo nedostatočná, príliš všeobecná a nejednoznačná. Najväčším problémom môže byť, že vývoj a charakter umelej inteligencie sa vyberie iným smerom, ako predpokladal zákonodarca, a ten nedokáže dostatočne pružne reagovať na tieto zmeny. Reakciou na zmeny a súčasný existujúci stav sa prístup k definovaniu mení z *ex ante* na *ex post*, kde zákonodarca reaguje už na faktický stav. Problémom prístupu *ex post* je, že nemá preventívny charakter a nedokáže zväčša zabrániť prípadným negatívnym javom, ktoré nastanú do prijatia právnej regulácie.

Z hľadiska otvorenosti definícii, tieto môžu byť *striktné* – presne vymedzujúce definičné znaky, alebo *otvorené (flexibilné)* – zväčša odkazujúce vo vzťahu k definičným pojmom na osobitné právne predpisy alebo iné záväzne dokumenty, ktoré umožňujú flexibilnejšie zmeny (zvyčajne predpisy nižšej právnej sily – vyhlášky, prípadne technické normy). Cez zmenu týchto predpisov umožňujú pružnejšie reagovať na vývoj v danej oblasti, najmä v prípadoch, ak stav poznania v danej oblasti podlieha prudkému rozvoju. Príkladom snahy o *ex ante* flexibilnú definíciu je definícia umelej inteligencie v návrhu nariadenia Európskeho parlamentu a rady, ktorým sa stanovujú harmonizované pravidlá v oblasti umelej inteligencie (akt o umelej inteligencii) a menia niektoré legislatívne akty únie (COM(2021) 206 final).²⁸

Z hľadiska charakteru je možné rozpoznať prístupy k právnej regulácii umelej inteligencie na *produktovo-odvetvové a univerzálne (všeobecné)*. Produktovo-odvetvové (*ad hoc*) prístupy sú typické pre konkrétne dielčie právne úpravy v rámci jednotlivých oblastí (odvetví). V rámci tohto prístupu sa nedefinuje umelá inteligencia ako taká, ale objektom definície je samotný objekt využívajúci, respektíve aplikujúci umelú inteligenciu, ktorá ako jeho súčasť do značnej miery determinuje jeho činnosť a fungovanie. Výsledkom sú zväčša definície charakterizujúce produkt ako úplne alebo čiastočne autonómny, respektíve autonómne vykonávajúci činnosti. Definujú teda, respektíve opisujú v zásade výsledok použitia umelej inteligencie (autonómne správanie). Príkladom sú autonómne vozidlá a ich definície.²⁹

Definície univerzálne (systémové, všeobecné) definujú samotný pojem umelej inteligencie, jej podstatu, a nie výsledok jej použitia. Cez takúto definíciu určujú, či systém (produkt) patrí medzi systémy umelej inteligencie a vzťahuje sa naň právna regulácia umelej inteligencie. Príkladom je návrh nariadenia o umelej inteligencii a v ňom navrhnutá definícia.³⁰

Za súčasného stavu poznatkov o stave a rýchlosti vývoja umelej inteligencie a s ohľadom na jednoznačnú potrebu minimálne prípravy jej legislatívneho vymedzenia sme za zvolenie prístupu *ex ante*, cez otvorenú univerzálnu (všeobecnú) definíciu umelej inteligencie. Túto cestu si zvolil aj Európsky parlament a rada cez návrh nariadenia o umelej inteligencii. Tento prístup umožňuje flexibilnejšiu reakciu na prípadnú zmenu paradigmy vo vzťahu k prístupom k umelej inteligencii.

V nadväznosti aj na predchádzajúce úvahy v nasledujúcej časti rozoberieme podrobnejšie problematiku možného vyvodenia trestnej zodpovednosti voči umelej inteligencii, respektíve systémom ju využívajúcich. Zameriavať sa budeme na možnosti aplikovania poznatkov a prístupov súčasnej trestnoprávnej teórie v otázkach trestnej zodpovednosti,

²⁸ Ďalej aj ako „Nariadenie o umelej inteligencii“. Podľa čl. 3 bod 1. návrhu Nariadenia o umelej inteligencii sa systémom umelej inteligencie rozumie „softvér vyvinutý s jednou alebo viacerými technikami a prístupmi uvedenými v prílohe I, ktorý môže pre daný súbor cieľov vymedzených človekom vytvárať výstupy, ako je obsah, predpovede, odporúčania alebo rozhodnutia ovplyvňujúce prostredie, s ktorým sú v interakcii“. Zároveň podľa čl. 4 návrhu Nariadenia o umelej inteligencii je Komisia je splnomocnená prijímať delegované akty v súlade s článkom 73 s cieľom zmeniť zoznam techník a prístupov uvedených v prílohe I, a tak aktualizovať tento zoznam podľa trhového a technologického vývoja na základe charakteristických vlastností, ktoré sú podobné technikám a prístupom uvedeným v tejto prílohe. Cieľom takéhoto prístupu k definovaniu umelej inteligencie bolo, podľa bodu 6 návrhu nariadenia o umelej inteligencii, tento pojem jasne vymedziť, a tým zabezpečiť právnu istotu a zároveň poskytnúť flexibilitu na prispôbenie sa budúcemu technologickému vývoju. Definícia vychádza aj z predpokladu, že systémy umelej inteligencie môžu byť navrhnuté tak, aby fungovali s rôznymi úrovňami samostatnosti a mohli sa používať samostatne alebo ako komponent určitého výrobku bez ohľadu na to, či je systém do tohto výrobku fyzicky integrovaný (vstavaný) alebo či napomáha funkčnosti tohto výrobku bez toho, aby doň bol integrovaný (nevstavaný).

²⁹ K právnym definíciám autonómnych vozidiel v Európe pozri napr. čl. 3 bod 21. a 22. nariadenia Európskeho Parlamentu a Rady (EÚ) 2019/2144 z 27. novembra 2019 o požiadavkách na typové schvaľovanie motorových vozidiel a ich prípojných vozidiel a systémov, komponentov a samostatných technických jednotiek určených pre tieto vozidlá, pokiaľ ide o ich všeobecnú bezpečnosť a ochranu cestujúcich vo vozidle a zraniteľných účastníkov cestnej premávky, alebo nemeckú právnu úpravu v § 1a ods. 2 *Straßenverkehrsgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. März 2003* (BGBl. I S. 310, 919), *das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 12. Juli 2021* (BGBl. I S. 3108) *geändert worden ist* (ďalej aj ako „*Straßenverkehrsgesetz*“ alebo „StVG“), prípadne vo Veľkej Británii § 1 ods. 1 *Automated and Electric Vehicles Act 2018* (Commencement No. 1) Regulations 2021. Vo vzťahu k definíciám autonómnych vozidiel v USA pozri prácu SCHELLEKENS, M. Self-driving cars and the chilling effect of liability law. *Computer Law & Security Review*. 2015, Vol. 31, s. 507–508.

³⁰ K tomu pozri poznámku č. 28.

ako aj samotnej právnej úpravy na prípady, kde vystupuje ako možný zodpovednostný subjekt práve umelá inteligencia. V rámci toho poukážeme aj na prípadne nedostatky a úskalia niektorých prístupov riešenia tejto problematiky, ktoré sa objavili v rámci odbornej literatúry.

2. Trestná zodpovednosť vo vzťahu k umelej inteligencii a jej využívaniu – možné prístupy a ich problémy

Na umelú inteligenciu, respektíve systémy umelej inteligencie je v rámci trestného práva možné nazerať z viacerých hľadísk. Z nášho pohľadu ide o štyri základné oblasti:

- a) umelá inteligencia ako objekt ochrany trestného práva;
- b) umelá inteligencia ako nástroj trestnej činnosti;
- c) umelá inteligencia ako „páchateľ“ trestnej činnosti;
- d) umelá inteligencia ako zdroj dát o trestnej činnosti.

Okrem problematiky legálneho vymedzenia umelej inteligencie a problémov s tým spojených je v odbornej literatúre najčastejšie pertraktovanou otázkou problematika zodpovednosti umelej inteligencie za jej konanie, a to vrátane skúmania trestnoprávnej zodpovednosti. Vzhľadom na rozsah príspevku sa zameriame na prístupy k riešeniu otázky vyvodzovania trestnej zodpovednosti umelej inteligencie ako možného páchatela trestnej činnosti.

V súčasnosti existujúce modely trestnej zodpovednosti sa môžu ukázať ako neadekvátne vo vzťahu k predpokladanej budúcej roli umelej inteligencie v trestnoprávne relevantných konaniach. Limity modelov (konceptov) trestnoprávnej zodpovednosti v tomto smere môžu viesť k narušeniu princípu právnej istoty, keď umelá inteligencia alebo systém, ktorý ju obsahuje, uskutoční konanie, ktoré bude naplňovať znaky trestného činu z pohľadu objektu a objektívnej stránky, avšak bez dostatočného prepojenia tohto konania na podmienky zodpovednosti za konkrétny čin, tak aby boli naplnené všetky znaky skutkovej podstaty trestného činu.³¹

Z hľadiska pohľadu na riešenie prístupu k trestnoprávnej zodpovednosti za konania spojené s umelou inteligenciou je zrejme najcitovanejšou prácou (aj u nás) Hallevyho práca.^{32,33} V tejto práci sú prezentované tri základné modely (koncepty) prístupov k riešeniu trestnej zodpovednosti umelej inteligencie, respektíve systémov, ktoré ju využívajú. Ide o prístup (model):

³¹ Pozri KING, C. T. – AGGARWAL, N. – TADDEO, M. – FLORIDI, L. *Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions*, s. 95.

³² HALLEVY, G. *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control*, s. 171–201.

³³ K citovaniu pozri napr. KINGSTON, C. K. J. *Artificial Intelligence and Legal Liability*. In: BRAMER, M. – PETRIDIS, M. (eds). *Research and Development in Intelligent Systems XXXIII*. SGAI 2016, Cham: Springer, 2016, s. 269–279. https://doi.org/10.1007/978-3-319-47175-4_20; KING, C. T. – AGGARWAL, N. – TADDEO, M. – FLORIDI, L. *Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions*, s. 108–110; HALAS, N. *Možnosti trestnej zodpovednosti autonómnych systémov*. In: SZABOVÁ, E. – VRTÍKOVÁ, K. – MOKRÁ, I. (eds). *Ochrana základných ľudských práv prostriedkami trestného práva. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Praha: Leges, 2021, s. 228–241; OSMANI, N. *The Complexity of Criminal Liability of AI Systems*, s. 53–82; DOBRINOIU, M. *The influence of artificial intelligence on criminal liability*. *Lex ET Scientia International Journal*. 2019, No. XXVI, Vol. 1, s. 144, s. 140–147.

- 1) model spáchania prostredníctvom iného (*perpetration by another*), inak koncept tzv. nepriameho páchatelstva;
- 2) model prirodzene predvídateľných následkov (*natural probable consequence*), inak model zavinenia založený na nedbanlivosti;
- 3) model priamej zodpovednosti (*direct liability*).

Zatiaľ čo prvé dva prístupy predstavujú aplikáciu a prispôsobenie už aplikovaných a existujúcich prístupov k riešeniu a vyvodzovaniu trestnej zodpovednosti v kontinentálnych právnych poriadkoch, tretí prístup uvažujúci s priamou zodpovednosťou umelej inteligencie naráža na limity existujúcich prístupov k otázke trestnej zodpovednosti. Podľa ich autora je možné modely navzájom aj kombinovať pri riešení rôznych situácií. Pri bližšom rozbere jednotlivých modelov narazíme aj na ich určité úskalia.

Prvý model rieši zodpovednosť umelej inteligencie v prípadoch, keď je využitá alebo zneužitá ako nástroj na páchanie trestnej činnosti trestne zodpovednou osobou, najčastejšie programátorom alebo užívateľom (prevádzkovateľom) umelej inteligencie.

V prípade prvého prístupu ide v podstate o akúsi odvodeninu (analogiu) v teórii trestného práva známeho modelu nepriameho páchatelstva (využitie, respektíve použitie na spáchanie trestného činu trestne nezodpovednej osoby). V tomto prípade je touto trestne nezodpovednou osobou umelá inteligencia, respektíve systém obsahujúci umelú inteligenciu (napr. plne autonómne vozidlo). Otázne je, či tento koncept je konceptom zodpovednosti umelej inteligencie, najmä v prípadoch tzv. slabej umelej inteligencie, teda inteligencie bez plnej autonómie.³⁴ V prípade slabej umelej inteligencie pri tomto modeli sa táto javí skôr „neživým nástrojom“ než entitou, ktorá bola zneužitá, ako je tomu v prípade konceptu nepriameho páchatelstva. V tomto prípade umelá inteligencia vykonáva vôľu tretej osoby, ale nie preto, že by bola uvedená do omylu alebo nechápala zmysel svojho konania (ako v prípade fyzickej osoby), ale preto, že bola buď priamo naprogramovaná alebo preprogramovaná na spáchanie trestného činu alebo bola využitá ako „sofistikovanejší“ nástroj, ktorý len vykonáva svoju úlohu pre samotného páchatela trestného činu. Prípady využitia umelej inteligencie ako nástroja na páchanie trestnej činnosti sa budú líšiť od trestnej činnosti vykonávanej bežnými nástrojmi, a to sofistikovanejším vykonaním. Typicky pôjde o využitie umelej inteligencie na páchanie najmä ekonomickej kriminality, napr. v podobe podvodov na finančných trhoch, útokov na počítačové systémy (hacking) a iných druhov kyberkriminality. Možno vôbec v takomto prípade riešiť otázku zodpovednosti umelej inteligencie, vzhľadom na jej ponímanie ako výhradne „neživého“, aj keď sofistikovaného nástroja? V tomto prípade môžeme hovoriť a riešiť výhradne otázku trestnoprávnej zodpovednosti osoby (fyzickej, právnickej), ktorá umelú inteligenciu použila na spáchanie trestného činu. U tejto osoby sa rieši otázka zavinenia, teda aj otázka vnútorného vzťahu páchatela k spáchanému trestnému činu, cez skúmanie existencie a kvality vôľovej a vedomostnej zložky konania osoby. Tieto skutočnosti sa nebudú skúmať vôbec u umelej inteligencie, ktorá stojí v pozícii nástroja, a preto je z nášho pohľadu problematické zaradenie modelu medzi modely riešiace zodpovednosť umelej inteligencie

³⁴ Aj samotný Hallevey vo svojej práci uvádza, že tento model nie je vhodný na prípady umelej inteligencie, ktorá sa rozhodla spáchať konanie, ktoré je trestným činom na základe svojich nazhromaždených skúseností a vedomostí. Pozri HALLEVEY, G. *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control*, ref. 2, s. 181.

za konanie s trestnoprávnymi následkami (najmä v prípade slabej umelej inteligencie). Model by bol akceptovateľný iba v prípade silnej (všeobecnej) umelej inteligencie a predstavoval by modifikáciu konceptu nepriameho páchatelstva, kde by sa takáto umelá inteligencia považovala za trestne nezodpovednú. V takomto prípade je otázkou z akého dôvodu (dôvodov) by sa považovala umelá inteligencia za trestne nezodpovednú. Bude to z dôvodu toho, že umelá inteligencia nie je právnymi poriadkami považovaná za subjekt práva (respektíve právnych vzťahov), a teda nemôže niesť zodpovednosť za svoje konanie, alebo to je napríklad z dôvodu, že si ako taká neuvedomovala protiprávnosť svojho konania. Tu sa dostávame opäť k otázke riešenia vzťahu umelej inteligencie k jej konaniu, teda aj k otázke zavinenia a problémom s tým spojených v prípade umelej inteligencie.

Druhý model (prístup) k trestnej zodpovednosti umelej inteligencie vychádza z predpokladu možnosti predvídateľnosti spáchania trestného činu konkrétnou umelou inteligenciou. Model (prístup) je založený na schopnosti tvorca (programátora) alebo užívateľa predvídať potenciálnu možnosť spáchania trestného činu zo strany umelej inteligencie.³⁵ V angloamerickom právnom prostredí ide aplikáciu analógie konceptu *respondeat superior* vychádzajúcej z rímskeho práva, podľa ktorého bol majiteľ otroka zodpovedný za škodu týmto otrokom spôsobenú.³⁶ Z hľadiska vyvodenia trestnoprávnej zodpovednosti model vychádza z nedbanlivostnej formy zavinenia, teda predpokladu, že tvorca alebo užívateľ umelej inteligencie nemali úmysel (priamy alebo nepriamy) spáchať prostredníctvom umelej inteligencie trestný čin a o páchaní trestného činu nemali vedomosť, až kým nebol spáchaný. Ich trestná zodpovednosť je založená na predpokladu, že za bežných okolností mohli mať vedomosť, že spáchanie trestného činu v danej situácii je možným (prirodzene predvídateľným) výsledkom konania umelej inteligencie, ktorú vytvorili, respektíve v určitej situácii použili. Tieto osoby by boli zodpovedné za trestné činy, ktoré je možné spáchať z nedbanlivosti a ktorých objektívna stránka je predstavovaná konaním umelej inteligencie (najmä z hľadiska následku). Typickým príkladom bude použitie autonómneho vozidla úrovne 3, kedy vodič aktivuje takýto systém na ceste napriek tomu, že v danom štáte (napr. Slovenská republika) používanie takýchto asistenčných systémov využívajúcich umelú inteligenciu nie je povolené. V dôsledku použitia tohto systému, ktorý zareaguje nesprávne, dôjde k zraneniu alebo usmrteniu osoby v rámci cestnej premávky. Nehodu teda vodič priamo nezavinil, zavinil ju ním aktivovaný systém umelej inteligencie, pričom vodič mohol predpokladať, že vzhľadom na neschválenie systému na používanie k takémuto následku môže dôjsť. Bude teda trestne zodpovedný za trestný čin spáchaný z nedbanlivosti.

Pri posudzovaní a vyvodzovaní trestnej zodpovednosti, ako z hľadiska skúmania príčinnej súvislosti medzi konaním a následkom, tak aj z hľadiska formy zavinenia, bude pri tomto modeli (prístupe) dôležité skúmanie, či tvorcovi alebo užívateľovi systému umelej inteligencie bola zákonom, vyhláškou, prípadne iným podzákonným právnym predpisom, prípadne nejakým interným právnym predpisom (napr. aj návodom na použitie) uložená povinnosť určitého správania alebo postupu, kde pri jeho správnom dodržaní sa škodlivým následkom využitia umelej inteligencie dalo predísť.³⁷ Kritériom skúmania

³⁵ HALLEVY, G. *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control*, ref. 2, s. 182.

³⁶ Pozri KING, C. T. – AGGARWAL, N. – TADDEO, M. – FLORIDI, L. *Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions*, s. 110.

³⁷ Pozri SOKOL, T. – SMEJKAL, V. *Trestněprávní aspekty robotiky*, s. 534.

pre prípadne posúdenie nedbanlivostnej formy zavinenia bude z tohto pohľadu aj zachovanie určitej obvyklej miery opatrnosti, ktorá môže byť všeobecná (požadovaná od každej osoby³⁸) alebo osobitná, vyššia (napr. pri výkone určitých činnosti alebo povolání).³⁹ Pojem obvyklej miery opatrnosti je neurčitým právnym pojmom, ktorý umožňuje variabilitu výkladu. V prípadoch osobitnej (vyššej) miery opatrnosti môže táto povinnosť vyplývať najmä z bezpečnostných predpisov publikovaných v Zbierke zákonov alebo z technických noriem, respektíve predpisov, prípadne zo všeobecne uznávaných pravidiel, ktoré vyplývajú z aktuálnej úrovne poznania v určitom odbore (konanie *lege artis*).⁴⁰ Pri posudzovaní zavinenia v tejto súvislosti nebude bez významu aj skúmanie úrovne a kvality kontroly činnosti umelej inteligencie zo strany užívateľa, ako aj skúmanie prípadnej činnosti smerujúcej k zabráneniu ešte väčších trestnoprávných následkov konania umelej inteligencie.

Zároveň s určovaním a zisťovaním zavinenia vo forme nedbanlivosti vyvstávajú aj otázky spojené so samotným vývojom umelej inteligencie, ak k trestnoprávnemu následku dôjde v dôsledku nedbanlivosti zo strany tvorcu (vývojára, programátora). Ide v tomto prípade aj o otázku zistenia a preukázania príčinnej súvislosti medzi nedbanlivostným konaním tvorcu a trestnoprávne relevantným konaním umelej inteligencie, čo môže byť mimoriadne zložité.⁴¹ V súčasnosti sa totiž na vývoji umelej inteligencie podieľajú celé tímy programátorov a ďalších osôb a bude ťažké napríklad určovať, ktorý programátor napísal príslušný riadok programového kódu, ktorý viedol ku konaniu umelej inteligencie.⁴² Obdobné bude platiť aj v prípade, ak systém umelej inteligencie súčasne používa viac užívateľov, ktorí mu zadávajú úlohy a nie je úplne jasné, zadanie ktorej úlohy viedlo k protiprávnemu konaniu umelej inteligencie. Zodpovedanie týchto otázok si bude zrejme vyžadovať znalecké skúmania najmä z odvetví odboru elektrotechnika. V tomto smere by z hľadiska dokazovania zavinenia a preukazovania príčinnej súvislosti medzi konaním tvorcu, respektíve užívateľa a konaním umelej inteligencie mohla napomôcť najmä prípadná existencia akejsi „čiernej skrinky“, ktorá by zapisovala údaje a operácie, na základe ktorých sa rozhodovala umelá inteligencia.⁴³

Prezentovaný druhý model trestnej zodpovednosti založený na možnosti a schopnosti predvídať v určitej miere správanie umelej inteligencie je využiteľný najmä pre tzv. Slabú umelú inteligenciu. Model má však tiež svoje limity. Problém môže nastať ak nejaký sys-

³⁸ Napríklad podľa § 415 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník (Slovenskej republiky) každý je povinný počínať si tak, aby nedochádzalo ku škodám na zdraví, na majetku, na prírode a životnom prostredí.

³⁹ Niektorí autori navrhujú obdobný koncept, a to koncept povinnosti dohľadu nad činnosťou umelej inteligencie (*supervisor duty*) založený normami civilného práva, kde z hľadiska trestného práva by bolo postihované nespĺnenie tejto povinnosti, a to v prípadoch kde v príčinnej súvislosti s nespĺnením tejto povinnosti došlo následne ku škodlivému konaniu umelej inteligencie. Pozri CLAUSSEN-KARLSSON, M. *Artificial Intelligence and the External Element of the Crime. An Analysis of the Liability Problem*. Örebro Universitet: Final Thesis for the Law Program, Second Cycle, spring 2017, s. 42–44.

⁴⁰ Pozri SOKOL, T. – SMEJKAL, V. *Trestněprávní aspekty robotiky*, s. 535, alebo HALAS, N. *Možnosti trestnej zodpovednosti autonómnych systémov*, s. 236. V prípade technických noriem a predpisov, treba poznamenať, že obsah technických noriem treba v trestnom konaní dokazovať – pozri primerane R 28/1988.

⁴¹ Pozri SOKOL, T. – SMEJKAL, V. *Trestněprávní aspekty robotiky*, ref. 10, s. 534.

⁴² KING, C. T. – AGGARWAL, N. – TADDEO, M. – FLORIDI, L. *Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions*, s. 110.

⁴³ Zavedenie „čiernej skrinky“ požadoval Európsky parlament v bode 12. v rámci etických zásad v uznesení Európskeho parlamentu zo dňa 16. 2. 2017 s odporúčaniami pre Európsku komisiu k normám občianskeho práva v oblasti robotiky (2015/2103(INL)) publikovanom v Úradnom vestníku Európskej únie pod č. C 252/239.

tém slabej umelej inteligencie vykoná kroky, ktoré neočakával ani jeho užívateľ a ani jeho tvorca. Teda vykoná konanie inak ako sa predpokladalo, a toto jeho konanie bude mať trestnoprávne následky. Pôjde napríklad o situáciu vozidla vybaveného určitým systémom umelej inteligencie, s určitou úrovňou schopnosti učenia a riešenia zadaných problémov, ktoré zareaguje inak ako sa predpokladalo a ako by reagoval bežne človek, lebo situáciu vyhodnotí inak, a to na základe vlastných algoritmov. Následne sa zistí, že vodič vozidla, ktorý systém použil, bol na základe všetkých informácií oprávnený predpokladať, že systém zareaguje správne, a ani tvorca systému nevie zistiť, prečo systém reagoval inak, aj keď bol na riešenie takejto situácie programovaný (otázka nepredvídateľnosti konania umelej inteligencie). Otázkou je, ako takúto situáciu hodnotiť z pohľadu trestného práva. Podľa Hallevyho⁴⁴ sú dve možnosti, a to buď hodnotiť umelú inteligenciu ako systém, ktorý nemá trestnú zodpovednosť a za jej konanie zodpovedajú osoby ako podľa druhého modelu, alebo umelú inteligenciu považovať ako takú za priamo trestne zodpovednú, čo reflektuje tretí typ modelu trestnej zodpovednosti – *model priamej (trestnej) zodpovednosti*.

Blízky mi tomuto modelu sú aj prístupy vychádzajúce zo snahy o riešenie trestnej zodpovednosti umelej inteligencie na podobných princípoch, ako je riešenie trestnoprávnej zodpovednosti právnických osôb. Napríklad N. Osmani vo svojej práci prezentovala názor, že za škodlivé (protiprávne) následky konaní umelej inteligencie by mali priamo niesť (trestnoprávne) následky právnické osoby, ktoré tieto umelé inteligencie vyvíjali a uvádzajú na trh, a to najmä s ohľadom na ich ekonomickú a spoločenskú silu. Pri tom sa opiera o možné využitie modelov riešenia trestnej zodpovednosti právnických osôb, konkrétne doktríny trestných činov proti verejnému blahobytu (*public welfare offence doctrine*), ktorá pri vyvodzovaní trestnej zodpovednosti abstrahuje riešenie otázky zavinenia (*mens rea*) konkrétnej osoby. Berúc do úvahy veľký sociálno-ekonomický vplyv nadnárodných korporácií, uvedená doktrína by mohla pripraviť pôdu pre obvinenie korporácií (právnických osôb) z trestných činov za škodlivé činy umelej inteligencie. Táto doktrína totiž vynecháva kritériá zavinenia a trest môže byť uložený bez ohľadu na úmysel aktéra, takže žalobca (prokurátor) nemusí dokazovať, že žalovaný konal účelovo. Úmysel alebo zavinenie je nahradené prevzatím rizika, ktoré aktér znáša pri vykonávaní určitej činnosti.⁴⁵ Išlo by teda o zavedenie konceptu objektívnej trestnej zodpovednosti za protiprávne konanie umelej inteligencie, ktorá by bola vzťahovaná na jej tvorca alebo subjekt, ktorý ju uviedol na trh, respektíve dal do užívania, prípadne ju používa. V tomto prípade zastávame, že zvolenie takéhoto prístupu, prípadne aplikácia iných modelov trestnej zodpovednosti, ktoré sa objavili v ostatnom čase v angloamerickom právnom prostredí a ktoré sa neopierajú o skúmanie zavinenia subjektu,⁴⁶ by znamenalo zmenu paradigmy nazerania na vyvodzovanie trestnej zodpovednosti, najmä v kontinentálnom (európskom) právnom prostredí. Aplikácia takéhoto prístupu by priblížila trestné právo oblasti správneho trestania, kde princíp objektívnej zodpovednosti za protiprávne konanie je bežne aplikovaný.

Tu treba poznamenať, že pre kontinentálny právny systém je typickým model pričítateľnosti konania, ktorý, aj keď nepriamo, vychádza z idey individualizácie trestnej zod-

⁴⁴ HALLEVY, G. *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control*, ref. 2, s. 185–186.

⁴⁵ OSMANI, N. *The Complexity of Criminal Liability of AI Systems*, s. 70–74.

⁴⁶ Pozri napr. modely – doktríny agregácie (*aggregation doctrine*) a sebaurčenia (*self-identity doctrine*) v práci TURAYOVÁ, Y. – TOBIÁŠOVÁ, L. et al. *Trestná zodpovednosť právnických osôb: medzinárodné a európske aspekty, právno-teoretické východiská*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Studia Iuridica Bratislavensia Nr. 47, 2014, s. 64–71.

povednosti za zavinenie, keď podmienkou je zistenie, že fyzická osoba sa dopustila trestného činu (vrátane jeho zavinenia) a cez vzťah tejto fyzickej osoby k právnickej osoby je nepriamo odvodená trestná zodpovednosť právnickej osoby, najmä ak právnická osoba mala z takého konania prospech. Zavedenie modelov angloamerických by *de facto* narušilo princíp individuálnej subjektívnej trestnej zodpovednosti za zavinenie a znamenalo by zavedenie objektívnej trestnej zodpovednosti za trestnoprávne konanie, teda zodpovednosť za výsledok.

Najkontroverzejším a najťažšie uchopiteľným modelom trestnoprávnej zodpovednosti umelej inteligencie, z hľadiska dnešného stavu trestnoprávnej teórie, je *tretí model*, teda model jej priamej trestnej zodpovednosti. Z hľadiska riešenia zodpovednosti má tento koncept svoje uplatnenie najmä v prípade, ak vývoj dospeje na úroveň všeobecnej umelej inteligencie alebo tesne k tejto úrovni, prípadne túto úroveň presiahne.⁴⁷ Zásadným problémom je, že tento koncept v kontinentálnom právnom prostredí nemá oporu v existujúcich a v praxi aplikovaných konceptoch trestnej zodpovednosti, pričom kontinentálna európska právna kultúra dlhodobo vychádzala z konceptu individuálnej trestnej zodpovednosti fyzickej osoby.⁴⁸ V súčasnosti sú v slovenskom právnom prostredí, ako aj v okolitých krajinách využívané dva základne prístupy k trestnej zodpovednosti odlišujúce sa v tom, kto je zodpovednostným subjektom trestnej zodpovednosti a ako je táto zodpovednosť vyvodzovaná (priamo, respektíve odvodené – nepriamo). Oba tieto prístupy však vychádzajú z princípu zodpovednosti za zavinenie, ktorý je kľúčovým konceptom trestnej zodpovednosti v kontinentálnom právnom systéme.⁴⁹ Ide o konkrétne o koncepty:

- individuálnej trestnej zodpovednosti fyzickej osoby;
- odvodenej trestnej zodpovednosti právnickej osoby.

Aj v prípade odvodenej trestnej zodpovednosti právnickej osoby jej základ vychádza z pričítateľnosti protiprávneho konania konkrétnej fyzickej osobe, ktorá je v určitom vzťahu k právnickej osobe (reprezentuje ju).⁵⁰ V tomto prípade sa skúma rovnako zavinenie určitej fyzickej osoby.⁵¹ Kľúčovou otázkou je teda opäť skúmanie zavinenia. Pritom zavinenie je základným prvkom (znakom) subjektívnej stránky trestného činu.

⁴⁷ V prípade presahu úrovne všeobecnej inteligencie sa hovorí o tzv. superinteligencii, čo je hypotetický stav kedy umelá inteligencia prevýši všetku kognitívnu výkonnosť (inteligenciu) ľudí prakticky vo všetkých oblastiach záujmu. V tomto stave bude superinteligencia vykonávať zdokonaľovanie samotnej umelej inteligencie. K uvedenému pojmu a problematike pozri napr. BOSTROM, N. *Superintelligence, Paths, Dangers, Strategies*. 2014. Oxford: Oxford University Press, český preklad (J. Petříček) *Superintelligence: Až budou stroje chytřejší než lidé*. Praha: Prostor, 2018. K možnému časovému horizontu vývoja umelej inteligencie pozri napr. GREGOR, M. – GREGOR, M. *Umelá inteligencia, explózia inteligencie a technologický pokrok*. 2014, ProIN. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/280553214_Umela_inteligencia_explozia_inteligencie_a_tecnologicky_pokrok> [cit. 2022-09-08].

⁴⁸ Pozri JELÍNEK, J. *Nad koncepcí trestní odpovědnosti právnických osob v českém trestním právu*. *Kriminalistika*. 2016, roč. 49, č. 1, s. 3–4.

⁴⁹ Napr. angloamerické právne prostredie sa pracuje s konceptom *mens rea*. K tomu pozri napr. ASHWORTH, A. *Principles of Criminal Law. third edition*. New York: Oxford University Press, 1999, s. 87–95, 160–162.

⁵⁰ K modelom trestnej zodpovednosti právnických osôb pozri napr. TURAYOVÁ, Y. – TOBIÁŠOVÁ, L. et al. *Trestná zodpovednosť právnických osôb: medzinárodné a európske aspekty, právno-teoretické východiská*, s. 49–138.

⁵¹ K otázkam zavinenia pozri napr. SOLNAŘ, V. – FENYK, J. – CÍSAŘOVÁ, D. *Základy trestní odpovědnosti. podstatné přepracované a doplněné vydání*. Praha: Orac, 2004, s. 264–315; ŠÁMAL, P. et al. *Trestní zákoník*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 202–234; BURDA, E. – ČENTĚŠ, J. – KOLESÁR, J. – ZÁHORA, J. et al. *Trestný zákon. Všeobecná část. Komentár. I. díl*. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 113–131.

V našom, ako aj ďalších právnych poriadkoch je zavinenie chápané ako vnútorný psychický stav páchatela k jeho konaniu vrátane následkov tohto konania. Z tohto ponímania je zrejmé, že aplikovanie tohto konceptu naráža na problémy v prípade umelej inteligencie, a to práve pre ponímanie základnej premisy zavinenia ako psychologického (vnútorného) vzťahu subjektu (entity) k jej konaniu.

Umelá inteligencia, obdobne ako právnická osoba je, a aj zrejme bude, stále ľudským výtvorom, produktom,⁵² ktorý má vykonávať určité funkcie a činnosti, a to vrátane činnosti ktoré napodobňujú ľudskú inteligenciu. Na rozdiel od ďalšieho umelého výtvoru – právnickej osoby, výsledky činnosti umelej inteligencie nemusia byť nevyhnutne dôsledkom konania človeka, či už zavineného alebo nezavineného.⁵³ Preto je otázkou, či by prečítanie trestnej zodpovednosti samotnému konaniu umelej inteligencie nebolo popretím princípu kontinentálneho trestného práva založeného na zodpovednosti za zavinenie a zavedením objektívnej zodpovednosti do trestného práva. Umelá inteligencia (silná, všeobecná) totiž koná na základe algoritmov a svojich poznatkov, ktoré vyhodnocuje na základe schém,⁵⁴ nekoná s nejakým „úmyslom“, ktorý by predstavoval jej vnútorný vzťah k jej konaniu, ale koná len s cieľom splniť zadanú alebo ňou odvodenú úlohu na podklade objektívne (algoritmami alebo inými postupmi) vyhodnocovaných informácií. Kľúčovou otázkou je, či takéto vyhodnocovanie možno stotožniť s vnútorným vzťahom ku svojmu konaniu. Za súčasného stavu poznania vývoja umelej inteligencie sa domnievame, že nie. Otázkou v tejto súvislosti je napríklad aj to, či sa môže umelá inteligencia dopustiť úmyselného konania, ak by napríklad algoritmami mala zadefinovaný zákaz protiprávneho konania. V takomto prípade by sa mohla nanajvýš domnievať (na základe výsledkov postupov svojich algoritmov), že jej konanie nebude protiprávne, aj keby v skutočnosti bolo. Takto by sa mohla dopustiť maximálne nedbanlivostného konania. Preto je samotné zavedenie konceptu priamej trestnoprávnej zodpovednosti umelej inteligencie pri súčasnom nazeraní trestnoprávnej teórie na problematiku vyvodzovania trestnoprávnej zodpovednosti na základe zavinenia značne problematické, ak nie nemožné.

Umelá inteligencia, prípadne roboty, ktoré konajú iba v súlade so spôsobom akým boli naprogramované, nemôžu byť považované za subjekty v zmysle trestného práva. Dokonca aj umelá inteligencia, ktorá sa javí, že robí svoje vlastné rozhodnutia identifikáciou vzorov vo svojej pamäti a výberom jedného možného postupu, v súčasnosti nemá taký druh sebauvedomenia a sebareflexie, ktorý by z nej urobil možný subjekt pre vyslovenie viny. To by sa však mohlo zmeniť, ak by sa umelá inteligencia (inteligentní agenti) naučila riešiť a rozhodovať o otázkach morálky. Posledným krokom by bolo urobiť umelú inteligenciu schopnú porozumieť trestu, to znamená naučiť ju spájať určité zmeny v prostredí s nesprávnosťou jej predchádzajúcich činov. Zdá sa však, že k dosiahnutiu tejto konečnej fázy je ešte dlhá cesta.⁵⁵

Za súčasného stavu by nevyriešenie uvedených problémov pri zavedení priamej zodpovednosti umelej inteligencie muselo priniesť zrejme zmenu v paradigme základov nazerania na trestnú zodpovednosť, a to v smere akceptácie zodpovednosti za výsledok

⁵² Teraz abstrahujeme od možnosti dosiahnutia stavu tzv. superinteligencie.

⁵³ V prípade právnickej osoby totiž za ňu, respektíve v jej mene vždy „fyzicky“ koná jedná alebo viacero fyzických osôb.

⁵⁴ Uvedené tvrdenie sa opiera o prístupy využívané pri vývoji umelej inteligencie najmä z hľadiska jej učenia, tak ako boli prezentované v tejto práci.

⁵⁵ Pozri GLESS, S. – SILVERMAN, E. – WEIGEND, T. If robots cause harm, who is to blame? Self-driving cars and criminal liability. *New Criminal Law Review*. 2016, Vol. 19, No. 3, s. 424.

konania bez ohľadu na zavinenie, teda akceptácie objektívnej zodpovednosti. Táto je naopak možná a aplikovaná v oblasti správneho (administratívneho) trestania. Preto by do úvahy prichádzalo aj ponechanie riešenia zodpovednosti umelej inteligencie výhradne na oblasť správneho práva (trestania), kde by došlo k zavedeniu účinných sankcií napr. v podobe zákazu činnosti umelej inteligencie (či už dlhodobého, alebo do vyriešenia problému, ktorý viedol k vzniku protiprávneho konania umelej inteligencie)

Zavedenie priamej zodpovednosti umelej inteligencie by si ďalej vyžiadalo (okrem vyriešenia otázky, či z hľadiska trestného práva by bolo akceptovateľné za súčasného stavu poznania vyvodzovanie objektívnej zodpovednosti), aj vytvorenie konceptu umelej inteligencie ako samostatného subjektu právnych vzťahov (subjektu práva). Teda vytvorenie osobitnej právnej entity obdarenej právami a povinnosťami popri fyzických a právnických osobách. Vytvorenie takéhoto subjektu právnych vzťahov (elektronickej osoby, alebo akokoľvek ju nazveme) otvára ďalší okruh otázok nie len z hľadiska trestného práva, ale najmä súkromnoprávných disciplín.⁵⁶ Z pohľadu trestného práva by v prípade uznania umelej inteligencie ako subjektu trestného práva hmotného bolo následne potrebné riešiť a vyriešiť otázky ohľadom procesných práv takejto osoby v rámci trestného konania, jej zastupovania v konaní, obhajoby v prípade jej obvinenia, jej výsluchov, aplikovania zaisťovacích inštitútov, možnosti podávania opravných prostriedkov, doručovania, účasti na úkonoch a ďalšie.

Na druhej strane je otázkou aj to, či vôbec zaviesť trestnú zodpovednosť umelej inteligencie ako takej (najmä v prípade silnej umelej inteligencie), a neponchať najskôr riešenie týchto otázok na oblasť správneho (administratívneho) práva. Až následne, v prípade potreby praxe, riešiť otázku možného postihu prostriedkami trestného práva, a pritom zužitkovať poznatky z oblasti správneho práva. Takéto riešenie by bolo prejavom poníženia trestného práva ako prostriedku *ultima ratio*.

Záver a návrhy východísk možných riešení trestnej zodpovednosti vo vzťahu k umelej inteligencii

Neutíchajúca odborná diskusia o vzťahoch práva a umelej inteligencie zatiaľ skôr prináša viac otázok ako odpovedí. Uvedené sa vzťahuje aj k otázke riešenia trestnej zodpovednosti za konania, a najmä následky takýchto konaní, pri ktorých participovala v rôznej forme a miere umelá inteligencia. Z nášho pohľadu *conditio sine qua non* pre vyriešenie otázok trestnej zodpovednosti umelej inteligencie, najmä s ohľadom na otázku zavinenia, je ustálenie toho, čo vlastne umelá inteligencia je, čo predstavuje (subjekt alebo objekt právnych vzťahov), ako funguje, aké sú jej schopnosti najmä z hľadiska jej vlastnosti a možného postoja k svojmu konaniu. Preto sme sa v prvej časti nášho príspevku zamerali na prezentáciu rôznych prístupov k definovaniu, respektíve vymedzeniu umelej inteligencie a princípov, na ktorých funguje. Cieľom bolo takto dokladovať aktuálnu problematickosť právneho definovania umelej inteligencie ako takej. Pritom faktické právne zadefinovanie umelej inteligencie je z nášho pohľadu nevyhnutnou podmienkou riešenia ďalších otázok spojených s jej postavením a úlohou v rámci právnych vzťahov, a to osobitne v tých

⁵⁶ K tejto problematike pozri napr. ZIBNER, J. *Akceptace právní osobnosti v případě umělé inteligence*, s. 19–49 (najmä s. 37 an.), alebo DRACHOVSKÁ, K. *Umelá inteligence jako nositelka základních práv?*, s. 273–284, prípadne ČECH, P. *Umelá inteligence jako třetí subjekt práva?*.

zodpovednostných. Ak by vývoj umelej inteligencie dokázal dospieť do štádia vytvorenia všeobecnej umelej inteligencie aj s vyriešením otázky vzťahu tejto entity k jej konaniu, princípy na ktorých by takáto entita fungovala, konala a vytvárala postoje k svojmu konaniu by určili cestu, ako riešiť problém jej trestnej zodpovednosti. Za súčasného stavu vývoja umelej inteligencie a s ohľadom na nepreberné množstvo prístupov k jej vývoju je možnosť riešenia otázok jej definovania, a následne riešenia jej zodpovednosti značne komplikovaná, aspoň z nášho pohľadu.

V nasledujúcej časti práce sme sa podrobne venovali samotnej problematike riešenia otázky trestnoprávnej zodpovednosti umelej inteligencie. Analýzou odbornej literatúry, trestnoprávnej teórie a súčasného legislatívneho stavu, ako aj samotného stavu vývoja umelej inteligencie, môžeme dospieť k záveru, že v podstate existujú a v odbornej literatúre sú prezentované tri prístupy riešenia trestnej zodpovednosti týkajúce sa konaní s účasťou umelej inteligencie, a to:

- *Model zodpovednosti za konanie voči umelej inteligencii* – v tomto prípade je umelá inteligencia samotným objektom trestného činu, teda jej trestné právo ako takej poskytuje ochranu. Predmetom riešenia je trestná zodpovednosť osôb (fyzických a právnických) za konania smerujúce voči umelej inteligencii, ktoré napĺňajú znaky konkrétnych trestných činov. Umelá inteligencia bude predstavovať zväčša hmotný predmet útoku. Typicky pôjde napr. o porušovanie autorského práva (§ 283 trestného zákona – zákon č. 300/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov, ďalej „trest. z.“), počítačové trestné činy (neoprávnený zásah do počítačového systému podľa § 247a trest. z. a iné). V týchto situáciách je možné trestnú zodpovednosť riešiť už v súčasnosti, a to na základe platnej úpravy trestnej zodpovednosti vychádzajúcej z ustanovení hmotnoprávnych predpisov trestného práva a záverov trestnoprávnej teórie ohľadom zodpovednosti fyzických a právnických osôb za trestné činy. Na druhej strane nie je však v budúcnosti vylúčené, že takýto útok voči umelej inteligencii vykoná iná umelá inteligencia. Takáto situácia by si vyžiadala už riešenie zodpovednosti za trestnoprávne konanie niektorým z ďalších prístupov (modelov).
- *Model pričítateľnosti zodpovednosti za konanie umelej inteligencie* – ide o prístup počítajúci s vylúčením trestnoprávnej zodpovednosti umelej inteligencie, a to prevažne z dôvodu absencie zavinenia alebo možnosti jeho zistenia u umelej inteligencie. V podstate ide o prístup zahrňujúci prvý a druhý model prezentovaný v práci G. Hallevyho,⁵⁷ respektíve prístupy snažiace sa o aplikáciu modelov trestnej zodpovednosti právnických osôb. U tohto prístupu je trestná zodpovednosť za konania umelej inteligencie vyvodzovaná výhradne voči tvorcom alebo užívateľom umelej inteligencie, respektíve osobám, ktoré ju ovládajú alebo ktoré umelú inteligenciu zneužili na páchanie trestnej činnosti. Týmto subjektom je „pričítané“ konanie umelej inteligencie zvyčajne s poukazovaním na možnú predvídateľnosť správania umelej inteligencie alebo povinnosť kontroly nad jej činnosťou ustanovenú právnymi predpismi (napr. správneho práva). Do tejto kategórie sú zahrňované aj konania, ak niekto zneužije umelú inteligenciu na spáchanie trestného činu, napr. tým, že ju ovládne (hacking) alebo zablokuje niektoré jej ovládacie mechanizmy a pod. Pôjde zväčša o prejavy tzv. kyberkriminality.

⁵⁷ HALLEVY, G. *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – from Science Fiction to Legal Social Control*, ref. 2.

- *Model priamej trestnej zodpovednosti umelej inteligencie* – ide o prístup priznávajúci trestnoprávnu zodpovednosť aj samotnej umelej inteligencii ako takej alebo systému (produktu) ňou ovládanému (napr. robot). Tento prístup je však momentálne, vzhľadom na súčasnú úroveň umelej inteligencie a stav legislatívnej úpravy, v našom právnom prostredí a aj na úrovni Európskej únie, právne neaplikovateľný. Uvedené je dané aj s ohľadom na potrebu vyriešenia otázok spojených s postojom umelej inteligencie k svojmu konaniu a spôsobenému následku, ako aj k vnímaniu samotného účelu a významu prípadne uloženého trestu. Vyriešenie týchto problémov cez prístup spočívajúci v pričítaní zodpovednosti umelej inteligencie za následok, bez potreby skúmania zavinenia, by viedlo k popretiu základného princípu, na ktorom je kontinentálne trestné právo momentálne vystavené, a to individuálnej zodpovednosti za zavinenie, či už priamej alebo odvodenej. Takýto prístup by viedol k splývaniu trestného práva s problematikou správneho trestania.

V prípade, že by vývoj umelej inteligencie v najbližších rokoch dosiahol svoj cieľ smerujúci k všeobecnej (silnej) umelej inteligencii, treba opakovane konštatovať, že naše (slovenské, európske) legislatívne prostredie momentálne na túto situáciu nie je plne pripravené, a to aj z hľadiska vyriešenia otázky zodpovednosti umelej inteligencie za svoje konanie, či už v civilnej alebo trestnoprávnej rovine.

To neznamená, že vhodnou úpravou a aplikáciou súčasných inštitútov správneho práva, trestného práva hmotného ako aj procesného by nebolo možné do určitej miery tento problém preklenúť a vyvodzovať trestnoprávne následky aj voči samotnej umelej inteligencii, aj keď nie priamo v podobe priznania trestnej zodpovednosti.

Za súčasného stavu by sa ako najefektívnejšie a najrýchlejšie javilo prenechať „trestanie“ umelej inteligencie na jednotlivé oblasti správneho práva (správneho trestania), aj s ohľadom na nevyjasnenosť otázok spojených s riešením zavinenia (možnosť aplikácie objektívnej zodpovednosti) a ukladania trestov (ako napr. otázky vplyvu hrozby trestu na rozhodovanie umelej inteligencie – odstrašenie, otázky možnej nápravy a prevýchovy a pod.). Prístup v oblasti správneho trestania by zrejme mohol vychádzať z aplikácie postupov pri vyvodzovaní zodpovednosti právnických osôb za správne delikty. Ako už bolo uvedené, až následne, v prípade potreby praxe, by sa pristúpilo k riešeniu otázky možného postihu prostriedkami trestného práva, a to aj s ohľadom na zásadu *ultima ratio*. Pritom by bolo možné zúžitkovať poznatky získané v oblasti správneho práva.

Pokiaľ by vznikla potreba trestnoprávneho riešenia a bol by zo strany zákonodarcu alebo odbornej verejnosti akceptovaný názor, že nie je možné vyvodzovať trestnú zodpovednosť voči samotnej umelej inteligencii, je v takom prípade možné v plnej miere aplikovať súčasne inštitúty trestného práva. V prípade vyvodzovania trestnej zodpovednosti za následky spojené s činnosťou alebo účasťou umelej inteligencie by teda v prvom rade niesol trestnú zodpovednosť buď ten kto ju použil, respektíve využil alebo zneužil (v podobe úmyselného zavinenia, napr. v prípade použitia umelej inteligencie ako nástroja, alebo vo forme nedbanlivosti). Prípadne by niesla trestnú zodpovednosť osoba podieľajúca sa na jej vytvorení, a to najčastejšie vo forme nedbanlivostného zavinenia. Predpokladom by bolo preukázanie príčinnej súvislosti medzi jej konaním (vo forme zanedbania svojich povinností, prípadne nedodržania obvyklej miery opatrnosti a pod.) a konaním umelej inteligencie a spôsobeným následkom. Výsledkom by bola teda trestná nezodpovednosť umelej inteligencie bez akýchkoľvek následkov voči nej. Umelú inteligenciu, respektíve systém ju obsahujúci, by nebolo možné ani nijak inak postihnúť prostriedkami trestného práva.

Do úvahy prichádzajúcou alternatívou trestnoprávneho riešenia je aj buď analogické aplikovanie súčasného inštitútu trestného práva ohľadom možnosti posúdenia umelej inteligencie ako nepríčetnej osoby, alebo prípadne využitie posudzovania konaní ako dovoleného rizika (*lege artis*). Výsledkom by bol koncept síce trestne nezodpovednej umelej inteligencie, ale s následkami voči nej.

Podľa § 23 trest. z. (podobne aj podľa § 26 trestného zákoníku ČR – zákon č. 40/2009 Sb. v znení neskorších predpisov) sa za nepríčetnú osobu považuje ten, „*kto pre duševnú poruchu v čase spáchania činu inak trestného nemohol rozpoznať jeho protiprávnosť alebo ovládať svoje konanie, nie je za tento čin trestne zodpovedný, ak tento zákon neustanovuje inak.*“ Nepríčetnosť je popri veku jednou z okolností vylučujúcich trestnú zodpovednosť. Výkladom § 23 trest. z. *a contrario* dospejeme k záveru, že za trestný čin môže niesť trestnú zodpovednosť len osoba (subjekt), ktorá bola v čase spáchania činu príčetná, teda duševne zdravá. Duševne zdravá z hľadiska toho, že netrpela duševnou poruchou, ktorá by jej znemožňovala rozpoznať protiprávnosť jej konania alebo ovládať jej konanie. Príčetnosť páchatela je podmienená aj jeho schopnosťou uvedomovať si negatívny význam svojho konania v spoločnosti,⁵⁸ inak povedané jeho protiprávnosť. Za súčasného stavu vývoja umelej inteligencie je v tomto smere zjavné, že umelá inteligencia si nedokáže uvedomovať protiprávnosť svojho konania, najmä z hľadiska uvedomenia si takého konania ako konania negatívneho pre spoločnosť. Preto by bolo možné na umelú inteligenciu pri skúmaní jej trestnej zodpovednosti nazerať analogicky ako na nepríčetnú osobu (subjekt). Išlo by teda o subjekt, ktorý by bol trestne nezodpovedný a ako voči takej by nebolo možné voči umelej inteligencii vyvodiť trestnú zodpovednosť v podobe konštatovania viny za trestný čin. Uvedené by však nevylučovalo možnosť uplatnenia trestných sankcií voči nej v podobe vhodných ochranných opatrení. Z hľadiska úpravy *de lege ferenda* by v prípade hmotnoprávných predpisov bolo potrebné upraviť ochranné opatrenia v podobe zavedenia opatrenia, ktoré by mohlo zamedziť (dlhodobo alebo krátkodobo) činnosti umelej inteligencie, respektíve jej využívaniu, ak by bolo jej ďalšie fungovanie nebezpečné pre spoločnosť (inšpiráciou by mohol byť inštitút detencie). Ďalším do úvahy pripadajúcim ochranným opatrením vo vzťahu k umelej inteligencii by mohlo byť opatrenie podobné ochrannému dohľadu alebo výchovným opatreniam vo vzťahu k mladistvým páchatelom. Toto by spočívalo v určení dohľadu nad činnosťou umelej inteligencie s prípadnou povinnosťou obmedzenia niektorých jej funkcií do vykonania nápravy (napr. v podobe úpravy softwaru) alebo povinnosťou podrobiť sa napr. posudzovaniu „zhody“ (certifikácii) príslušnou autoritou pred opätovným umožnením používania.

Na prípadné hmotnoprávne úpravy v tomto smere by musela reagovať aj procesná úprava, kde by bolo potrebné vyriešiť otázku zastupovania umelej inteligencie v trestnom konaní ako nepríčetného páchatela. Zrejme by bolo potrebné zaviesť povinnú obhajobu umelej inteligencie v trestnom konaní, kde by podozrenie smerovalo k tomu, že trestný čin spáchala alebo sa na ňom podieľala umelá inteligencia. V takomto prípade by takýto postup bol garanciou riadneho zistenia okolností prípadu.⁵⁹ Ustanovenie obhajcu by bolo akousi analógiou k povinnej obhajobe v prípade ušlého, nakoľko ani v takomto prípade

⁵⁸ Pozri CSÓKA, S. Okolnosti vylučujúce trestnú zodpovednosť z pohľadu trestnoprávnej teórie. In: *PROJUSTICE* [online]. 19. 7. 2020. Dostupné na: <<https://www.projustice.sk/trestne-pravo/okolnosti-vylucujuce-trestnu-zodpovednost-z-pohladu-trestnopravnej-teorie>> [cit. 2022-09-19].

⁵⁹ Do úvahy prichádza aj možnosť, že by obhajcu umelej inteligencii mohol zvoliť jej tvorca, majiteľ alebo užívateľ.

obhajca nemá možnosť komunikovať s klientom (aspoň nie oficiálne), a teda nevie, čo všetko klienta ku konaniu viedlo. Napriek tomu je takýto postup akceptovaný a súladný s právnymi poriadkami väčšiny štátov Európskej únie a garantuje dodržanie zákonnosti trestného konania. Všetky úkony za klienta v takomto prípade robí jeho obhajca. V prípade umelej inteligencie by zrejme muselo byť uvedené, že úkony za ňu výhradne robí jej obhajca. Ďalšou otázkou by bolo, či a ako by sa umelej inteligencii vznášalo obvinenie. Následne po vykonaní úkonov v trestnom konaní by bolo možné podať voči umelej inteligencii na súd návrh na uloženie ochranných opatrení, obdobne ako je tomu v prípade nepríčetného páchatela (pozri ustanovenie § 236 tr. por.). Súd by následne rozhodoval o tomto návrhu. Je zrejme, že zavedenie takéhoto postupu by mohlo umelej inteligencii priznať určitú, aj keď značne oklieštenú mieru právnej subjektivity v rámci trestného konania. Bolo by však vecou procesnej úpravy, do akej miery a či vôbec by boli umelej inteligencii priznané práva v rámci trestného konania.

Toto navrhované riešenie by si vyžadovalo zjavne menšie legislatívne úpravy ako zavedenie plnej trestnej zodpovednosti umelej inteligencie. Súčasne by nenarušalo súčasný koncept trestnej zodpovednosti založený na zodpovednosti za zavinenie, nakoľko by umelá inteligencia bola považovaná od počiatku za trestne nezodpovednú.

Ak by v dohladnej dobe došlo na úrovni Európskej únie k prijatiu návrhu nariadenia o umelej inteligencii,⁶⁰ bolo by možné aplikovať na posúdenie trestnej zodpovednosti umelej inteligencie a osôb, ktoré ju vytvorili alebo na trh Európskej únie uviedli a ktoré ju užívajú, princípy posudzovania trestnej zodpovednosti, ako v prípade napríklad lekárskeho výskumu. Išlo by teda o skúmanie otázky, či nastala napr. okolnosť vylučujúca protiprávnosť spočívajúca v dovolenom riziku podľa § 27 trest. z. (§ 31 trestného zákóníku ČR). Podľa § 27 ods. 1 trest. z. *„čín inak trestný nie je trestným činom, ak niekto v súlade s dosiahnutým stavom poznania vykonáva spoločensky prospešnú činnosť v oblasti výroby a výskumu, ak spoločensky prospešný výsledok, ktorý sa od vykonávania činu očakáva, nemožno dosiahnuť bez rizika ohrozenia záujmu chráneného týmto zákonom.“* Osoba, ktorá použije alebo vyvinie umelú inteligenciu na účely jej využívania na spoločensky prospešnú činnosť (napr. pri lekárskejších operáciách, pri výskume alebo vývoji v rôznych oblastiach a pod.) by nemusela niesť trestnú zodpovednosť za trestnoprávne relevantný následok spôsobený pri aplikácii umelej inteligencie, ak táto bola vyvinutá v súlade s dosiahnutým stavom poznania a prešla procesom certifikácie v súlade s nariadením o umelej inteligencii. Takéto konanie by bolo možné posúdiť ako okolnosť vylučujúca protiprávnosť, konkrétne ako konanie v dovolenom riziku, a to za predpokladu naplnenia aj negatívnych podmienok dovoleného rizika uvedených v § 27 ods. 2 trest. z.⁶¹

⁶⁰ Pozri návrh nariadenia Európskeho parlamentu a rady, ktorým sa stanovujú harmonizované pravidlá v oblasti umelej inteligencie (akt o umelej inteligencii) a menia niektoré legislatívne akty únie (COM(2021) 206 final). Samotný návrh nariadenia o umelej inteligencii *de iure* delí umelú inteligenciu, respektíve systémy umelej inteligencie, na základe rizika spojeného s ich používaním, na 3 kategórie:

- *zakázané systémy umelej inteligencie* (čl. 5 návrhu nariadenia);
- *vysokorizikové systémy umelej inteligencie* (čl. 6–51 návrhu nariadenia) – v súlade s prístupom založeným na riziku sú tieto vysokorizikové systémy umelej inteligencie povolené na európskom trhu za predpokladu, že spĺňajú určité záväzné požiadavky a sú v súlade s posudzovaním zhody *ex ante*;
- *ostatné systémy umelej inteligencie* (nizkorizikové, respektíve s minimálnym rizikom).

⁶¹ To znamená, že by nešlo o dovolené riziko ak by výsledok, ku ktorému čin smeroval, celkom zjavne nezodpovedal miere rizika alebo vykonávanie činu odporovalo všeobecne záväznému právnemu predpisu, verejnému záujmu, zásadám ľudskosti alebo sa pričilo dobrým mravom.

V prípade, ak osoba použije umelú inteligenciu certifikovanú na používanie v rámci Európskej únie v súlade s nariadením o umelej inteligencii, táto osoba je oprávnená predpokladať, že umelá inteligencia je v stave vývoja, ktorý zaručuje, že nespôsobí škodlivý následok. Ak nedošlo k zneužitiu umelej inteligencie samotným používateľom a používateľ postupoval v súlade s návodom na používanie a z okolností prípadu nevyplývalo, že by bolo dôvodne očakávať spôsobenie škodlivého následku, konanie používateľa nebude mať trestnoprávne následky.

Ak by však právna teória, ale aj zákonodarca, dospeli k záveru, že najlepšie riešenie otázok trestnej zodpovednosti umelej inteligencie spočíva v zavedení priamej trestnej zodpovednosti umelej inteligencie, bolo by zrejme legislatívne najlepším riešením vytvorenie samostatného právneho predpisu po vzore predpisov upravujúcich trestnú zodpovednosť právnických osôb. Obsahom tohto predpisu by bola úprava podmienok trestnej zodpovednosti umelej inteligencie vrátane definovania zavinenia a jeho foriem s ohľadom na špecifiká umelej inteligencie. Zároveň by v ňom bol definovaný diapazón sankcií, ktoré by bolo možné uložiť umelej inteligencii aj s podmienkami ich ukladania, výkonu a kontroly ich výkonu. Súčasne by prípadne boli v predpise definované aj samotné trestné činy, ktorých by sa mohla dopustiť umelá inteligencia, a to buď výhradne, alebo aj s inými osobami (fyzickými, právnickými). Skutkové podstaty by vychádzali buď z úpravy trestných činov uvedených v súčasných hmotnoprávných predpisoch trestného práva, pričom by boli usporodované nastaveným podmienkam trestnej zodpovednosti umelej inteligencie (najmä s ohľadom na riešenie otázky zavinenia) alebo by išlo o nové skutkové podstaty vzťahujúce sa výhradne na možnosť spáchania trestného činu iba umelou inteligenciou (napr. ublíženie na zdraví umelou inteligenciou, všeobecné ohrozenie umelou inteligenciou a pod.). Určitou inšpiráciou môže byť v tomto smere právny predpis *The Corporate Manslaughter and Corporate Homicide Act* z Anglicka,⁶² upravujúci trestný čin tzv. korporátneho zabitia, ktorého sa môže dopustiť výhradne právnická osoba (organizácia). Druhá časť predpisu by mala obsahovať prípadné odchýlky od úpravy trestného konania, a to s ohľadom na špecifiká umelej inteligencie. Tieto odchýlky by mali zakotviť najmä práva a povinnosti umelej inteligencie v rámci trestného konania. Zároveň by zakotvoval odchýlky alebo priamo upravoval osobitný postup trestného konania pre prípady, keď sa objaví v trestnom konaní ako „obvinená“ umelá inteligencia.

Problematika riešenia trestnej zodpovednosti umelej inteligencie je takým komplexným problémom, že jeho podrobné vyriešenie a prípadne návrhy v tomto smere ďaleko presahujú rozsah príspevku. Z tohto dôvodu sme sa v práci pri navrhovaní prípadných východísk a riešení zamerali len na vyhľadanie odpovedí na kľúčové otázky a predstavenie riešení na úrovni základných východísk bez snahy o formulovanie konkrétnych legislatívnych úprav. Snaha o prípadne formulovanie konkrétnych legislatívnych návrhov by si vyžiadala nepomerne rozsiahlejšiu prácu, ak nie priamo výskumnú úlohu alebo projekt.

⁶² Predpis dostupný na: <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/19/contents>> [cit. 2022-08-19].

MORS VENIT VELOCITER

Za Jarmilou Pokornou

Několik málo týdnů před svými šedesátými osmými narozeninami zemřela navečer ve čtvrtek 11. května *profesorka JUDr. Jarmila Pokorná, CSc.* Zesnulá byla dlouhá léta členkou akademické obce Masarykovy univerzity a její právnické fakulty a je ve zdejší právnické obci známa svým přínosem k rozvoji nauky obchodního práva.

Zatímco se v neděli 26. června 1955 na řadě míst zeměkoule připomínalo desáté výročí přijetí Charty Spojených národů, v Brně se u *Baxantových* radovali z narození dcery *Jarmily*. Nadané děvče se posléze stalo studentkou právnické fakulty brněnské univerzity, nesoucí tehdy název po J. E. Purkyňovi. Jak zaznamenal v roce 1978 čtvrtý sešit revue této vysoké školy *Universitas*, zúčastnila se studentka 4. ročníku *Jarmila Baxantová* na Právnické fakultě UJEP studentské vědecké konference konané 12. a 13. 4. 1978 a v sekci hospodářského práva obsadila s prací *Právní služba a realizace hospodářského práva* první místo. Název studentské práce jasně naznačuje, kdo ji inspiroval. O necelý měsíc později získala se stejným spisem také první cenu v sekci hospodářského práva i na celostátní vědecké studentské konferenci. V obsáhlé zprávě o konferenci na stránkách *Právníka* (1978, CXVII, s. 861 a násl.) referoval *Karel Schelle* mj. i o obsahu uvedené práce.

Po absolutoriu právnických studií nastoupila *Baxantová* hned v roce 1978 jako právnička do národního podniku Vlněna Brno uchováajícího tradice brněnského textilního průmyslu, sídlícího v Přízově ulici. Z někdejší slávy podniku, kde *JUDr. Baxantová* strávila pět let, dnes mnoho nezbylo; po demolicích z roku 2016 již jen Bochnerův palác. Už jako podniková právnička byla publikačně činná. K jejím nejstarším výstupům v odborném tisku patří články v *Arbitrážní praxi*, např. příspěvek nazvaný *Funkce právní služby a jejich zachycení v organizačních rádech* (1980, roč. 20, č. 2, s. 52 a násl.) nebo *Několik poznámek k informačnímu využití majetkových sankcí* (1981, roč. 21, č. 6, s. 222 a násl.). Již na těchto literárních počátcích *Baxantové* je dobře vidět schopnost analyticky myslet, dobře strukturovat výklad a srozumitelně jej podat dobrou češtinou, což byla zcela jistě také zásluha její maminky, která, sama učitelka, dceru vedla k lásce k mateřštině.

Ani při zapojení do podnikové praxe *Baxantová* nepřerušila své kontakty s *alma mater*. Ostatně to z rodného domku v Žabovřeskách, kde bydlela celý život, měla na Veveří tramvají pár minut. Už v roce 1982 byla na právnické fakultě jmenována členkou komise pro státní závěrečné zkoušky, následujícího roku absolvovala na katedře vedené *profesorem Hajnem* studijní stáž a od 1. září 1983 se zde stala odbornou asistentkou. Pod *Hajnovým* školitelským vedením absolvovala *Baxantová* vědeckou aspiranturu ukončenou 21. června 1988 v budově právnické fakulty Univerzity Karlovy obhajobou disertační práce nazvané *Hospodářskoprávní regulace jakosti výrobků a předpoklady její realizace*. O obhajobě přinesl *Právník* podrobnou zprávu (1988, roč. CXXVII, s. 1044 a násl.). Již v době aspirantury *Baxantová* absolvovala několik studijních stáží v Německu (Výmar, Berlín, Halle). Po roce 1989 své zahraniční aktivity rozšířila. Jsouc výbornou němčinářkou, s přednostní orientací na země z německé jazykové oblasti. Měla velkou zásluhu na úspěšném projektu *Österreichische Rechtsschule in Brünn* zřízeném Masarykovou univerzitou ve spolupráci s vídeňskou *Wirtschaftsuniversität*.

V té době se *Jarmila Pokorná* již plně zaměřila na oblast práva obchodního a specializovala se především na právo obchodních společností. Tématy z tohoto okruhu se zabývala řada jejích novějších prací, počínaje útlým spisem *K některým otázkám obchodních společností* (1991) přes obsáhlé dílo *Právní úprava obchodních společností v evropském a českém právu* (2010) až po spoluautorský podíl na druhém vydání publikace *Obchodní společnosti a družstva* (2022), jejímiž hlavními autory byli kromě *Jarmily Pokorné* také *Jan Lasák* a *Josef Kotásek*, jež *Pokorná* druhy vedla jako své doktorandy – podobně jako, kromě řady dalších, třeba *Tomáše Richtra* z členů redakční rady našeho časopisu. *Pokorná* se také spoluautorsky podílela na učebnicích hospodářského a obchodního práva i na komentářích k zákonům ze svého oboru. Celkem je knižních publikací vzniklých s jejím autorským přičiněním na tři desítky. Při specializaci na obchodní právo se *Jarmila Pokorná* v roce 1996 úspěšně habilitovala a v roce 2010 byla 30. dubna jmenována profesorkou.

S Masarykovou univerzitou a její právnickou fakultou byla *Jarmila Pokorná* spjata jako aktivní pedagožka čtyřicet let. Garantovala pro univerzitu předměty bakalářského, magisterského i doktorského studia Obchodní právo, Právo obchodních společností i Školu rakouského práva. I po roce 2017, kdy odešla do starobního důchodu a ukončila garancie předmětů i svoji účast na univerzitních výzkumných projektech, pokračovala v pedagogické činnosti na fakultě v pracovním poměru se zkrácenou pracovní dobou. *Pokorná* měla nesporný pedagogický talent; proslula jako náročná, ale korektní učitelka se sklonem studenty podporovat a chránit. Není divu, že ji studentstvo mělo rádo. Metodický přístup *Pokorné* se osvědčil i při jejím více než dvacetiletém zastupování vedoucího katedry obchodního práva.

Profil *Jarmily Pokorné* přirozeně nelze zužovat jen pod optikou její právnické kariéry. Byla aktivní sportovkyně, měla ráda turistiku i běh na lyžích. Byla také nadšená horolezkyň; znala hory a štítů v leckterých pohořích nazpaměť. Její lásku k horolezectví nepodlomil ani ošklivý úraz, který jednou utrpěla při pádu ze skály. Ráda cestovala, s manželem toho po Evropě s karavánem hodně najezdila. Při péči o dům se zahradou byla stejně důkladná a metodická jako při práci na fakultě; rychle se stala zkušenou zahrádkářkou a ovocnářkou.

Víme již, že poprvé byla osobnost *Jarmily Baxantové – Pokorné* zmíněna na stránkách *Právníka* již v roce 1978. O šest let později se v našem časopisu uvádí její vystoupení o informační funkci majetkových sankcí na celostátním semináři ve Štrbském Plese díky příspěvku *Maureryové* (1984, roč. CXXIII, s. 656). Téhož roku přispěla *Baxantová* do *Právníka* i sama statí *Kontrolní funkce hospodářského práva a pojištění* (s. 540 a násl.). V roce 1985 pak zprávu o celostátním semináři k právní úpravě vyšších dodavatelských forem (roč. CXXIV, s. 297). Následujícího roku společně s *Josefem Bejčkem* pojednáním o časové působnosti podzákoných předpisů (roč. CXXV, s. 109 a násl.) a v roce 1987 pak statí o právním pojetí kvality výrobků (roč. CXXVI, s. 437 a násl.). Zásadní význam mělo a má pojednání *Pokorné* nazvané *K vymezení pojmu obchodní podíl*, které – jsouc dodnes citováno – významně ovlivnilo komercialistickou nauku i praxi (*Právník*, 1995, roč. CXXXIV, s. 872 a násl.). Posledním příspěvkem *Pokorné* do našeho časopisu je zpráva o sympoziu k transformaci hospodářského systému v zemích střední a východní Evropy (1997, CXXXVI, s. 195 a násl.). Další své texty uveřejňovala v jiných periodikách, často ve fakultním *Časopisu pro právní vědu s praxí*, který otiskl i její poslední časopisecký příspěvek nazvaný příznačně *Vzpomínka na hospodářské právo* (2020, roč. 27, s. 107 a násl.). Leč *Jarmila Pokorná* ani ze stránek *Právníka* nezmizela. Nejen proto, že jsou její díla v příspěvcích zaměřených na obchodní právo citována, ale také se její aktivity odrážejí v naší

rubrice z vědeckého života. Např. v roce 2012 jsme otiskli obsáhlou zprávu o konferenci zabývající se vlivem rekonstrukce soukromého práva na výuku obchodního práva (roč. CLI, s. 1255 a násl.), kde je mj. zaznamenán obsah vystoupení *Pokorné* k pojetí podnikatele v občanském zákoníku.

Poslední rozloučení s paní profesorkou se uskutečnilo před polednem v pondělí 22. května v obřadní síni krematoria města Brna. Ztrátou *Jarmily Pokorné* přišla naše komunita civilistů a komercialistů předčasně o pracovitou a důkladnou vědkyni a především o dobrého člověka.

RECENZE

Ondřej Jan. Vybrané otázky práva mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení. Praha: Wolters Kluwer, 2021, 244 s.

Monografie profesora Jana Ondřeje s názvem *Vybrané otázky práva mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení* má podle obsahu dvě části, pojmenované I. *Základní otázky práva mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení* a II. *Vývoj práva mezinárodní bezpečnosti*. Již ze samotného názvu publikace je patrné, že se jedná o aktuální problémy, které se dotýkají života celého mezinárodního společenství. Autor si neklade za cíl pojednat o problémech mezinárodní bezpečnosti komplexně, neboť si zvolil ke svému pojednání pouze „základní otázky práva mezinárodní bezpečnosti“.¹ Před 33 lety jsem sám publikoval monografii na téma *Právo mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení* vedle studie na stejné téma uveřejněné v *German Yearbook of International Law*.² Je proto pochopitelné, že mám o toto téma stále zájem a mohu se k vlastnímu tématu i vyjádřit. Autor věnuje pozornost především zákazu hrozby a použití síly spolu s otázkami mezinárodní bezpečnosti. V úvodní kapitole autor hovoří o změně bezpečnostních hrozeb „v důsledku zániku bipolárního světa“. Zároveň zmiňuje „nové bezpečnostní hrozby a rizika“. Tvrzení, že nebezpečí ozbrojeného mezistátního ozbrojeného konfliktu ve světovém měřítku přestává být aktuální, je vzhledem k současné mezinárodní situaci poněkud optimistické. Hrozby zmíněné ve zprávě expertů nelze považovat za zcela nové (s. 3–4). Mezinárodní bezpečnost autor vymezil stručně jako „stav mezinárodních vztahů, kdy nejsou ohroženy zájmy bezpečnosti jednotlivých států, a není ohrožován mezinárodní mír“. Existují ovšem různé definice míru (mír mezinárodní, světový, negativní, ozbrojený atp. – viz *Peace – research*).

Různé formy se vztahují i k pojmu *mezinárodní bezpečnosti*. Zmiňují se např. bezpečnost všeobecná, univerzální, celosvětová, vzájemná, regionální, bloková, skupinová a samozřejmě i kolektivní bezpečnost, o které hovoří i autor publikace. Kromě této bezpečnosti uvádí bezpečnost vojenskou, politickou, ekonomickou, sociální, environmentální a v neposlední řadě i *bezpečnost lidskou* (s. 4). Je ovšem otázkou, zda všechny tyto aspekty mezinárodní bezpečnosti se pojí úzce i s otázkou odzbrojení. Kromě toho všechny tyto druhy či aspekty mezinárodní bezpečnosti mají i své aspekty vnitrostátní. Kolektivní bezpečnost představuje podle autora *užší pojem než mezinárodní bezpečnost*. Přitom i *kolektivní bezpečnost* je ovšem i *bezpečností mezinárodní*. Naskytá se otázka, jaký rozdíl spatřuje autor mezi organizací *kolektivní bezpečnosti* a organizací *kolektivní sebeobrany* podle čl. 51 Charty. Pokud jde o charakteristiku OSN jako systému kolektivní bezpečnosti, je zde důležitá role stálých členů Rady bezpečnosti. Je otázka, zda každý systém kolektivní bezpečnosti zahrnuje i odzbrojení.

Pokud jde o zákaz hrozby a použití síly, je interpretace tohoto principu často velmi kontroverzní. Autor na některé rozdílné názory upozorňuje, např. na vojenský zásah

¹ MRÁZEK, J. *Právo mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení*. Praha: Academia, 1990.

² MRÁZEK, J. *International Security and Disarmament Law*. In: *German Yearbook of International Law*. Berlin: Duncker und Humblot, 1987, s. 78–101.

10 členských států NATO v Jugoslávii (s. 8–9). Poněkud problematické je tvrzení, že zákaz hrozby silou je „někdy tolerován“. Znamená to, že se zákaz hrozby silou z právního rámce Charty vytrácí (s. 9)? Autor zmínil i názor, podle něhož zásah NATO v Jugoslávii byl proveden „v zájmu OSN“ a proto je legální. Takové zdůvodnění se ovšem rovná argumentu na úrovni „účel světí prostředky“ a spadá do stejné kategorie argumentů, které za legální považují použití síly, které nesměřuje výslovně proti „územní celistvosti nebo politické nezávislosti kteréhokoliv státu“. Autor se stručně zabývá i tématem „intervence na pozvání“ (s. 12–16), rozebírá otázky kolektivní bezpečnosti, zejména pak úlohu Rady bezpečnosti OSN a věnuje pozornost i mírovým operacím. Oblastní dohody podle kapitoly VIII Charty ztotožňuje s *regionálními organizacemi kolektivní bezpečnosti*, kam řadí i OBSE a NATO. V této souvislosti vzniká znovu otázka vymezení pojmu *kolektivní bezpečnosti*. OBSE např. na rozdíl od NATO nedisponuje žádnými vojenskými jednotkami. Navíc je NATO běžně označováno za organizaci *kolektivní sebeobran*y podle čl. 51 Charty. Autor do své monografie začlenil i stručnou kapitolu věnovanou *lidské bezpečnosti*, inspirovaná Zprávou OSN o lidském rozvoji z roku 1994. Uvedený pojem je ovšem značně široký a obsahově přesahuje rámec standardních otázek týkajících se míru a mezinárodní bezpečnosti. Navíc ekonomická, potravinová, zdravotní, osobní, společenská i politická bezpečnost mají i vnitrostátní konotace. Environmentální bezpečnost se netýká pouze lidí, nýbrž i celé fauny a flory. Do této kategorie *lidské bezpečnosti* autor zřejmě řadí i koncepci *odpovědnosti za ochranu*, která má ovšem širší dimenzi (s. 51–55).

Autor ve své monografii nemohl pominout mimořádně důležité téma *práva na sebeobranu*. Někdy v literatuře dochází k obsahovému rozlišení práva na sebeobranu podle čl. 51 Charty a podle mezinárodního obyčejového práva (domnívám se, že nedůvodně). Autor se krátce zabývá vymezením *ozbrojeného útoku*, zmiňuje se o *svépomoci*, *krajní nouzi* a pozornost vyvolává i drobná kapitola nazvaná *Jiné důvody pro použití ozbrojené síly, neobsažené v Chartě OSN* (s. 75). Není zcela jasné, o jaké *jiné důvody* se jedná. Autor zmiňuje *kogentně normovanou ochranu lidských práv a humanitární intervenci*. Blíže však *kogentní normy*, o nichž se v práci hovoří, nespecifikuje. Podniknutí ozbrojených akcí bez souhlasu Rady bezpečnosti má za následek nejen *značné nebezpečí zneužití* použití síly, nýbrž je i nelegální. Lze jistě souhlasit s konstatováním autora, že státy by neměly „hledat zdůvodnění, proč použít sílu“ a spíše posílit úlohu OSN a vlády mezinárodního práva.

Druhá část monografie je věnována problematice odzbrojení. Rozlišuje *regulaci zbrojení* a *odzbrojení* nebo *úpravu zbrojení*. O zásadách upravujících *odzbrojení (disarmament)* a *úpravě zbrojení (regulation of armaments)* hovoří čl. 11 Charty OSN. Podle *Komentáře k Chartě*³ jsou tato ustanovení ve srovnání s Paktem SN „*considerable weaker*“, vzhledem k tomu, že Pakt požadoval přímo „*reduction of armaments*“.⁴ VS OSN se ovšem neomezuje pouze na „*obecné principy odzbrojení*“ a „*kontroly zbrojení*“, nýbrž se zabývá všemi otázkami odzbrojení. Autor zmiňuje „*úvahy o všeobecném a úplném odzbrojení*“ (s. 81), což je jistě téma, které je spíše chimérou i v dlouhodobé perspektivě. Pouze nepatrnou zmínku autor věnuje Smlouvě o zákazu jaderných zbraní z roku 1997 (s. 80, 86), kterou odmítly nejen státy vlastníci tyto zbraně, nýbrž ze strategických důvodů i všechny státy NATO.

³ SIMMA, B. (ed.). *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 244.

⁴ *Ibidem*.

V dalších částech monografie pojednává o vztahu *práva odzbrojení k mezinárodnímu humanitárnímu právu*, které je obecně ztotožňováno s *právem ozbrojených konfliktů* (s dřívějším pojetím mezinárodního válečného práva). Není zcela jasné, zda autor z doktrinárního hlediska zastává koncepci *Práva mezinárodní bezpečnosti a ozbrojení* nebo rozlišuje separátně *Právo mezinárodní bezpečnosti* (viz II. část) a *Právo odzbrojení*. Po části věnované odzbrojení monografie pokračuje částí nazvanou *Vývoj práva mezinárodní bezpečnosti*, která navazuje na kapitoly (1–5), věnované specificky otázkám mezinárodní bezpečnosti. V této II. části (kapitola 1–4) se autor zabývá vývojem otázek mezinárodní bezpečnosti do první světové války, mezi světovými válkami, po druhé světové válce a v „*posledních 30 letech v oblasti mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení*“.

Autor si vědomě zvolil téma *Vybraných otázek*, neboť komplexní pokrytí všech problémů mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení by si nepochybně vyžádalo mnohem větší prostor. Monografie nemohla z časového hlediska pokrýt důsledky ozbrojeného konfliktu na Ukrajině. Jen rámcově se zabývá aktuálními problémy vojenských operací v Afghánistánu, Iráku, intervencí RF v Gruzii (jižní Osetie a Abcházie) nebo problematikou tzv. islámského státu. Je snad pochopitelné, že krátká recenze nemůže reagovat na všechny závěry autora, z nichž některé mohou být diskutabilní. Jednou z nich je teoretická i praktická otázka *krajní nouze* jako důvodu vylučující protiprávnost ozbrojené akce (s. 73). Autor uvádí, že *krajní nouze* by byla sice *nedovoleným použitím síly*, tj. agresí, zároveň však zmiňuje zprávu Komise pro mezinárodní právo (KMP) z roku 1980, která připustila, že určité mocenské zákroky na území cizího suveréna agresí nejsou a nejsou ani porušením kogentního závazku. Čl. 25 Článků o odpovědnosti států stanoví, že krajní nouze se nelze dovolávat jako důvodu k vyloučení protiprávnosti činu, který není v souladu s mezinárodním právem, ledaže: 1. je jediným způsobem pro zajištění podstatného zájmu proti vážnému a bezprostředně hrozícímu nebezpečí; 2. se vážně nedotýká podstatného zájmu států, vůči nimž závazek existuje nebo vůči mezinárodnímu společenství jako celku. Krajní nouze se v žádném případě nelze dovolávat jako důvodu pro vyloučení protiprávnosti, jestliže a) mezinárodní závazek vylučuje tuto možnost; b) stát ke krajní nouzi sám přispěl. Recenzent se domnívá, že tato otázka si zaslouží širší rozbor, spolu s otázkami *svěpomoci*, *sebezáchovy (self-preservation)*, kauzou *Caroline*. Ve zmíněném Komentáři KMP se také uvádí, že Komise není povolána odpovědět na otázku, zda čl. 2(4) znamená závazek, který nemůže být narušen odvoláním na *stav nouze*. Pozitivistické pojetí *práva nouze (necessity)* pro odůvodnění použití síly je silně problematické a sporné.

Závěrem lze monografii doporučit všem, kdož se zabývají problémy mezinárodní bezpečnosti a odzbrojení. Práce se nemohla zabývat aktuálními problémy ozbrojeného konfliktu na Ukrajině, jehož důsledky mohou mít dalekosáhlý vliv na formování nového světového řádu, včetně dopadu na systém OSN. Původní nadšení a očekávání po konci studené války se nenaplnilo a máme zde ozbrojený konflikt, který ohrožuje celosvětovou bezpečnost.

Josef Mrázek*

* JUDr. Josef Mrázek, DrSc., Ústav státu a práva AV ČR, v. v. i. E-mail: josef.mrazek@ilaw.cas.cz. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

David Vladislav – Sladký Pavel. Mezinárodní právo veřejné s kazuistikou. 3. aktualizované a přepracované vydání. Praha: Leges, 2022. 544 s.

V devadesátých letech, kdy autor této recenze studoval na Právnické fakultě UK, byla k dispozici studentům zajímavějším se o mezinárodní právo veřejné v češtině pouze známá kombinace učebnic od *profesorů Malenovského* (obecná část) a *Potočného* (zvláštní část). Dnešní studenti již mají na výběr z více učebnic v češtině, vedle těch výše uvedených je tu učebnice profesorů *Čepelky* a *Šturmy*, dále české překlady dvou zahraničních učebnic profesorů *Seidla-Hohenvelderna* a *Türka* a právě recenzovaná učebnice používaná na Právnické fakultě Univerzity Palackého. Jedná se o společné dílo *profesora Davida* a *doktora Sladkého*, jehož první vydání vyšlo již v roce 2008 (jehož spoluautorem byl ještě též *doktor Zbořil*). Nyní se jedná již o třetí aktualizované a přepracované vydání, které bylo publikováno nakladatelstvím Leges v roce 2022. Současně jde o první vydání, na kterém se už bohužel nemohl podílet *profesor David* a nad kterým převzal plnou odpovědnost *doktor Sladký*. Vzhledem k tomu, že čtenáři nemusí být nutně seznámeni s předchozími vydáními této učebnice, je tato recenze pojata komplexně, tj. není úzce zaměřena jen na změny učiněné od předcházejícího vydání z roku 2011.

Učebnice o cca 500 stranách textu je rozčleněna do dvanácti částí, přičemž druhá až sedmá by se daly kvalifikovat jako obecná část a zbylých pět jako část zvláštní. První, úvodní část je nazvána *Historie mezinárodního práva jeho vědy*. Vedle přehledu mezinárodněprávní nauky od *Tomáše Akvinského*, *Hugo Grotia* až po *Hanse Kelsena* a *Františka Weyra* se autoři zabývají též vývojem samotného mezinárodního práva veřejného, kdy za nejzajímavější lze z dnešního, komparativního pohledu považovat pasáže o počátcích smluvního, mořského, diplomatického, konzulárního a azylového práva. Přestože tato úvodní část bezpochyby může sloužit k pochopení pravidel současného, platného mezinárodního práva veřejného, je otázkou, zda pro účely studentů – kteří jsou poprvé s tímto složitým předmětem v kontaktu – není tomuto teoreticko-historickému úvodu věnováno snad až příliš prostoru (do s. 78). Na druhou stranu je pravdou, že obdobné teoreticko-historické úvodní kapitoly tradičně obsahují i jiné české učebnice (nejen) mezinárodního práva veřejného.

V části dvě pod titulkem *Charakteristika mezinárodního práva veřejného a jeho zvláštnosti* se již autoři dostávají *in medias res* a podávají svoji definici mezinárodního práva veřejného, věnují se jeho funkci a systému, jakož i rozdělení na obecné a partikulární mezinárodní právo a dispozitivní a kogentní pravidla tohoto práva. V kontextu posledně zmíněného pojmu je vhodně doplněno i shrnutí z výstupů Komise pro mezinárodní právo, která se pokusila sestavit demonstrativní seznam kogentních pravidel.

Část tři je plně věnována *Pramenům mezinárodního práva*. Z hlediska systematiky této části lze mít určité výhrady k tomu, že nezačíná základními prameny mezinárodního práva veřejného, tj. mezinárodněprávním obyčejem a mezinárodní smlouvou, ale z hlediska praxe méně významnými „jednostrannými mezinárodněprávními úkony“. Jinak je však tato část zpracována logickým a přehledným způsobem, přičemž pasáž o mezinárodní smlouvě odkazuje na jednotlivá ustanovení Vídeňské úmluvy o smluvním právu z roku 1969. Jedinou kritickou poznámku je možné učinit k tomu, že autoři připouští i smlouvy ústní, což zmíněná Vídeňská úmluva v definici pojmu *treaty* v čl. 2 odst. 1 písm. a) nepři-

pouští (ostatně i z hlediska dnešní smluvní praxe a právní jistoty si lze mezinárodní smlouvy v ústní formě jen stěží představit). Autoři se dále věnují poměru mezi obyčejem a smlouvou a jasně rozlišují mezi zásadami mezinárodního práva a obecnými zásadami právními ve smyslu čl. 38 Statutu Mezinárodního soudního dvora – toto téma v posledních letech rezonovalo v 6. (právním) výboru Valného shromáždění a Komisi pro mezinárodní právo. Na závěr je v rámci této části stručně pojednáno o poměru mezi vnitrostátním a mezinárodním právem, kdy autoři citují ustanovení Ústavy ČR relevantní pro aplikaci mezinárodního práva ze strany českých orgánů, včetně komparativního exkursu do ústav sousedních států.

Část čtyři v souladu se svým názvem *Subjekty mezinárodního práva* pojednává o státech, povstaleckých hnutích, subjektech *sui generis*, závislých územích, mezinárodních organizacích, územních celcích spravovaných mezinárodním společenstvím a jednotlivci. V rámci této části zasluhuje zvláštní pozornost kapitola o subjektech *sui generis*, konkrétně Svatém stolci, kde je srozumitelně vysvětleno jeho mezinárodněprávní status a zejména vztah k Vatikánskému městu, což jsou pojmy, které média často nesprávně zaměňují. Naopak relativně stručně je popsán status Kosova, kde chybí zmínka o posudku Mezinárodního soudního dvora z roku 2010 ohledně legality kosovského vyhlášení nezávislosti a o tom, že bylo již více než sto států (včetně ČR) uznáno za stát *de iure*. Nabízí se tedy otázka, zda je správné ho ještě řadit do kategorie „územních celků spravovaných mezinárodním společenstvím“, což ostatně platí i pro zde též zmíněnou Bosnu a Hercegovinu, která je navíc členským státem OSN a Rady Evropy. Třem z výše jmenovaných subjektů mezinárodního práva jsou následně věnovány samostatné části. Pátá část tak nese název *Stát jako subjekt mezinárodního práva* a popisuje vznik i zánik států, státní území, jurisdikční imunity států a jejich majetku a státní orgány pro mezinárodní styky. Čtenář je zde však bohužel ochuzen o alespoň stručné shrnutí navazující české právní úpravy zastupitelských úřadů podle zákona o zahraniční službě. Některé drobnosti by si zasloužily pozornost při další aktualizaci (např. že v rámci diplomatické mise působí „poslové“). Nicméně velmi aktuálně a poctivě je zpracována část šestá o *Mezinárodních organizacích jako subjektu mezinárodního práva*, v rámci které je provedena jejich klasifikace, vysvětlena jejich obvyklá struktura i vznik a zánik členství, přičemž podrobněji je představena OSN a její jednotlivé orgány.

Sedmá část zaměřená na *Postavení jednotlivce v mezinárodním právu* je rozpracována velmi široce. Nejprve je pojednáno státní občanství fyzických osob, včetně způsobů jeho nabytí a zániku. V tomto kontextu je zde uveden výklad k otázce odsunu sudetských Němců z ČSR a tzv. Benešovým dekretům. Přestože je tento výklad detailně zpracován, obsahuje řadu historických tezí nad rámec mezinárodního práva veřejného, např. poněkud kontroverzní odlišení pojmů „československý Němec (tj. československý občan německé národnosti)“ a „sudetský Němec (tj. příznivec kulturně-historické tradice a politické ideologie, která propaguje německý nacionalismus, upozorňuje na újmy a útisk Němců, krivdy, násilí a nenávisť Čechů vůči Němcům)“. Toto vymezení pojmu „sudetských Němců“ příliš neodpovídá použití tohoto pojmu v Česko-německé deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997. Tato právně nezávazná, byť politicky klíčová deklarace zde bohužel zmíněna není, neboť historický výklad končí v roce 1955. Další historické pasáže jsou uvedeny v rámci kapitoly nazvané *Národ*, kde je podrobně rozpracován vztah Čechů a Slováků, včetně peripetií, kterými si ve dvacátém století prošel. Zejména na počátku roku 2023, kdy se v českých médiích připomíná 30 let od rozdělení

ČSFR, se jedná o zajímavé čtení, navíc z pera diplomata, který na Slovensku několik let během této politicky turbulentní doby ve vysoké funkci působil. *Dr. Sladký* se zde nijak netají se svým kritickým názorem na rozdělení společného státu Čechů a Slováků a hlásí se k myšlence společného státu. Dokonce jde tak daleko, že navrhuje možný postup sjednocení ČR a SR (podkapitola *Ideální stát československý*). Tyto pasáže by však bylo vhodnější publikovat jako samostatný článek v odborném tisku, do učebnice platného mezinárodního práva veřejného tato (nutně subjektivní) hodnocení historie příliš nezapadají. Ostatní kapitoly části věnované postavení jednotlivce v mezinárodním právu však už obsahují odborný výklad, který by čtenář podle názvu očekával, tj. ochranu lidských práv a trestněprávní odpovědnost jednotlivce za korupci, terorismus, nadnárodní organizovaný zločin a nejzávažnější zločiny podle mezinárodního práva (agrese, genocida, zločiny proti lidskosti a válečné zločiny).

Osmá část se zabývá *Právním režimem mezinárodních prostorů* a *dr. Sladký* zde plně uplatňuje své bohaté zkušenosti z mezinárodněprávní praxe, kdy řadu let zastupoval ČR v mezinárodních orgánech, které jsou pro tyto otázky příslušné. Jednu kapitolu věnuje právnímu režimu mořských oblastí a mořského dna, kde v závěru zmiňuje i nepříliš známé snahy ČSSR a později ČR zapojit se do těžby z mořského dna prostřednictvím podniku *Interoceanmetal*. Dále je popsán právní režim Antarktidy, v rámci kterého lze opět ocenit zajímavé shrnutí českých aktivit vztahujících se k Antarktidě, včetně informace o české právní úpravě v podobě zákona o Antarktidě. Poté následuje kapitola o právním režimu kosmického prostoru a nebeských těles a nakonec o (nyní velmi aktuálním) právním režimu kybernetického prostoru.

Části devět až jedenáct se podle svých titulů *Mezinárodněprávní odpovědnost*, *Donucení v mezinárodním právu* a *Smírné řešení mezinárodních sporů* věnují hlavním institutům mezinárodního práva veřejného, a to na základě článků Komise pro mezinárodní právo o odpovědnosti státu za mezinárodně protiprávní chování a Charty OSN, jakož i relevantní judikatury mezinárodních soudů. Jedná se tedy o „standardní“ části učebnic mezinárodního práva veřejného.

Poslední, dvanáctá část je pojmenována *Válečné právo*, nicméně svým obsahem tento pojem značně přesahuje. První kapitola se zabývá pěti světovými ozbrojenými konflikty, kdy za první je zde označena tzv. sedmiletá válka, za druhý napoleonské války, za třetí různé konflikty v letech 1853–1870, za čtvrtý balkánská, první světová a polsko-ruská válka a za pátý druhá světová válka, včetně předcházejících agresí proti Etiopii, Číně a Československu. I u této historické kapitoly lze vyjádřit jisté pochybnosti, zda patří svým rozsahem do učebnice mezinárodního práva veřejného. Druhá kapitola vymezuje hlavní pojmy válečného práva, dnes též nazývaného mezinárodní humanitární právo či právo ozbrojených konfliktů (*ius in bello*), třetí pak jeho zásadám a pramenům. Poté následuje kapitola nazvaná *Právo na válku*, která se zabývá právem použití síly (*ius ad bellum*). Další kapitola se jmenuje *Právo ve válce* a obsahově spadá opět do válečného, respektive mezinárodního humanitárního práva, neboť se věnuje mj. zákonům a obyčejům války, statusu válečných zajatců a ochraně civilních osob. Toto rozdělení materie je nesystematické, neboť může vyvolat dojem, že prvně zmíněné válečné právo je něco jiného než „právo ve válce“. V případě publikace další aktualizované verze by asi bylo vhodnější koncentrovat výklad ohledně mezinárodního humanitárního práva do jedné kapitoly, či alespoň kapitol na sebe navazujících. Poslední kapitola nazvaná *Právo po válce* se zabývá problematikou mírových smluv, reparací, péče o válečné hroby a odzbrojení.

Závěrem lze recenzovanou učebnici studentům právnických fakult či oboru mezinárodní vztahy doporučit. Její nejlépe zpracovanou část a přínos ve srovnání s jinými českými učebnicemi mezinárodního práva veřejného představují kapitoly věnované jednotlivým právním režimům mezinárodních prostor a mezinárodním organizacím, tj. těm oblastem mezinárodního práva, které jsou *dr. Sladkému* důvěrně známy z jeho mezinárodněprávní praxe. Poměrně velká část textu učebnice je věnovaná historickým faktům a jejich mezinárodním souvislostem, ale možná i díky těmto pasážím bude publikace pro studenty zajímavá a může je tak přitáhnout ke studiu mezinárodního práva.

Nakonec je třeba pochválit pěkné a přehledné grafické provedení učebnice spolu s rozumnou velikostí písma a tučně zvýrazněnými pojmy, rozsáhlý jmenný i věcný rejstřík, jakož i seznam doporučené literatury.

Petr Válek*

Frintová Dita. Mezitímní a částečné rozhodnutí ve světle judikatury a evropské komparace. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, 322 s.

Nad titulem monografie *Dity Frintové* čtenáře primárně impulzivně napadne, zda je vůbec možné napsat více než třistastránkovou knihu o stručném ustanovení § 152 odst. 2, věta druhá občanského soudního řádu. Obecně je přitom navíc v povědomí, že institutu částečného či mezitímního rozsudku je v české soudní praxi užíváno jako šafránu.

Autorka již ve vstupních úvahách snáší celou řadu argumentů ve prospěch hojnější aplikace předmětných institutů. Lze s ní přitom mimo jiné plně souhlasit v tom, že kromě aspektů právních mají obě varianty rozhodnutí i účinek psychologický. Přehlédnout navíc nelze vedle požadavku efektivity řízení aspekt právní jistoty účastníků řízení. K tomu lze z recenzentovy praktické zkušenosti dodat, že po rozhodnutí částečným rozsudkem se pro další pokračující řízení účastníkům sníží náklady řízení a že mezitímní rozsudek je ideálním východiskem i pro případnou mediaci a možnost následného skončení sporu smírem.

Dita Frintová si – jak vidno – zvolila téma, které nebylo v české právnické literatuře dosud uceleně zpracováno. Ke zpracování dané problematiky přistoupila mimo jiné metodami pomocných věd právních – právních dějin, komparatistiky a právní filosofie – a analýzou jak vybraných právních úprav, tak na ně vázané judikatury. Ocenit lze bohatou heuristiku především právě v oblasti zahraniční judikatury.

V kapitole o vývoji od starověku do novověku autorka vzpomněla vybraných právních památek počínaje Justiniánovým kodexem (C 7, 45, 15) ze 6. století přes *Jana z Jenštejna*

* JUDr. Petr Válek, LL.M., Ph.D., nyní působí jako stálý představitel ČR při Radě Evropy. V letech 2012–2021 byl ředitelem mezinárodněprávního odboru MZV ČR. Názory zde vyjádřené jsou výlučně osobními názory autora a nemusí být vždy shodné s oficiální politikou MZV ČR, proto toto ministerstvo ani nijak nezavazují.

Processus indiciarius secundum stilum Pragensem ze 14. století k Zemskému zřízení knížectví minsterberského ze 17. století, z novověku přiblížila úpravu předmětných institutů ve Všeobecném soudním řádu *Josefa II.* z roku 1781 a neopomněla ani exkurs o úpravě v Kodexu kanonického práva (CIC) z roku 1983. Dovodila, že oba typy rozhodnutí „*nejdou něčím, co by do právních řádů přinesla teprve moderní legislativa*“ a zdůraznila pochopitelnou dílčí rozdílnost jednotlivých právních úprav v běhu času i na různých územích. Při četbě této kapitoly se čtenáři vybaví, že v širších souvislostech se historii civilního procesu věnoval i český procesualista *Emil Ott* (1845–1924),¹ který se však dané problematiky výslovně nedotkl.

Pojednáním o úpravě částečného a mezitímního rozsudku a o mezitímním určení podle zákona č. 113/1895 ř. z., o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilní řád soudní), vstoupila *Dita Frintová* ve středoevropském prostoru vedle historie i na pole platného práva, neboť tento právní předpis, byť s novelizacemi, v sousedním Rakousku platí doposud. Tato skutečnost vedla k tomu, že autorka v jedné linii sledovala další odlišný vývoj v českých zemích od vzniku Československa za účinnosti civilního řádu soudního do 31. prosince 1950, za účinnosti zákona č. 142/1950 Sb., o řízení ve věcech občanskoprávních (občanský soudní řád), a poté zákona č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. V druhé linii – komparatistické – porovnává kromě jiného současnou rakouskou aplikační praxi podle civilního soudního řádu č. 113/1895 ř. z., v platném znění, a dnešní stav v České republice.

O vývoji právní úpravy v Československu a dobovém nezájmu o problematiku pojednávanou monografií v 60. letech 20. století svědčí osamocená stručná věta z důvodové zprávy k vládnímu návrhu občanského soudního řádu z roku 1963: „*Rozsudkem má být rozhodnuto o celé věci; výjimky musí být odůvodněny účelností řízení (tzv. rozsudky mezitímní a částečné).*“²

Pozornost je v následujících kapitolách věnována návrhu věcného záměru nového civilního řádu soudního a Vzorovým evropským pravidlům civilního procesu (*Model European Rules of Civil Procedure*). Zdá se, že rakouská právní úprava, mající v českých zemích svoji historickou tradici, by mohla být jedním z hlavních inspiračních zdrojů českému zákonodárci při rekonstrukci civilního procesu.

Jádrem recenzované knihy je aktuálně právě kapitola o návrhu věcného záměru nového civilního řádu soudního, který autorka analyzuje a s nímž i místy polemizuje. Na rozdíl od autorky by recenzent *de lege ferenda* zašel ještě dále v možnosti účastníků domoci se vydání částečného či mezitímního rozsudku. Užití těchto forem rozhodnutí je dosud na úvaze soudu, podle platné právní úpravy o návrhu na vydání takového rozsudku soudu fakticky stačí prostě a jednoduše nerozhodnout, a to i za situace, kdy jsou v konkrétním případě pro takové rozhodnutí splněny podmínky, což pak může vést k průtahům v řízení, respektive k neúčelnému následnému procesnímu postupu a dalším zásahům do práva na spravedlivý proces garantovaného čl. 36 Listiny základních práv a svobod. V případě, že by návrh byl podán, ač by nebyly splněny podmínky pro vyhovění návrhu,

¹ Srov. OTT, Emil. *Beiträge zur Receptions-Geschichte des römisch-canonischen Processes in den böhmischen Ländern*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1879.

² Srov. Národní shromáždění Československé socialistické republiky 1960–1964. Vládní návrh občanského soudního řádu (Tisk č. 147) (dostupné z: NS RČS 1960–1964, tisk 147, část č. 1 (psp.cz)).

nabízela by se soudu *de lege ferenda* varianta odmítnutí takového návrhu odůvodněným procesním usnesením pro předčasnost. S *Ditou Frintovou* lze zato plně souhlasit, pokud jde o argumentaci týkající se mezitímního určení.

V komparatistické části monografie je kromě rakouské právní úpravy podrobně přiblížena právní úprava ve Slovenské republice, Spolkové republice Německo, v Polské republice, v Lichtenštejnském knížectví a ve Švýcarské konfederaci. Je trochu škoda, že texty právních předpisů, jejichž výklad *Dita Frintová* podává, nejsou pro snazší četbu připojeny v příloze.

Ve vztahu ke slovenské právní úpravě je autorka kritická, dovozujíc, že v průběhu zákonodárného procesu došlo kvůli pozměňovacím návrhům k tomu, že ustanovení o částečném a mezitímním rozsudku nejsou jednoznačná, a dochází tak k výkladovým nejasnostem.

Pozitivně autorka hodnotí od roku 1895 v podstatě nezměněnou právní úpravu rakouskou, jakož i právní úpravu německou. V obou případech kvituje analyzované instituty jako účinný prostředek k urychlení řízení. V obou zemích je tento institut zhusta aplikován, o čemž svědčí i tamější bohatá judikatura, na níž je odkazováno.

V Lichtenštejnsku dochází podle autorky ke kombinaci více méně kopírované právní úpravy rakouské s rakouskou judikaturou, která je pro lichtenštejnské soudy významným referenčním kritériem. Upozorněno je na to, že lichtenštejnské právo neupravuje institut mezitímního určení v případě promlčení.

V Polsku, jak se ukazuje, je právní úprava částečného a mezitímního rozsudku kusá obdobně jako v České republice. Vadou polské judikatury je skutečnost, že nerozlišuje mezi námitkami z hlediska toho, zda se týkají či netýkají základu nároku, a umožňuje vydání mezitímního rozsudku, aniž by byly vypořádány veškeré procesní námitky žalovaného.

Ze švýcarské právní úpravy vytkla autorka pravidlo, že mezitímní rozhodnutí lze napadnout jen samostatně po jeho vydání, a nikoliv až při využití opravného prostředku proti konečnému rozsudku.

Pokud by čtenář hledal pasáž o právní úpravě francouzské, dozví se přílehavě stručně, že tato dané instituty upravuje zcela marginálně.

Vcelku zákonitě pak dospívá *Dita Frintová* k závěru, že všechny analyzované právní úpravy mají svoje pozitiva a negativa. Za situace, kdy je projednáván návrh věcného záměru nového civilního řádu soudního, je recenzovaná monografie přínosným příspěvkem do diskuse o předmětných institutech *de lege ferenda*. Lze přitom plně souhlasit s autorčíným názorem, že zatím podle návrhu věcného záměru nedochází v porovnání se současnou úpravou podle platného občanského soudního řádu k zásadním změnám týkajícím se předpokladů pro vydání částečného nebo mezitímního rozsudku a že navrhovaná právní úprava tak jako *novum* přináší především návrat k institutu mezitímního určení.

Ponechat knihu *Dity Frintové* stranou při sepisu důvodové zprávy k návrhu nového civilního řádu soudního by tak bylo chybným opomenutím. Je naopak ukázkou toho, jak by měly být doktrínou zpracovány úvahy o jednotlivých institutech zamýšleného civilního řádu soudního, aby se mohl po přijetí stát procesním předpisem obdobně „trvanlivým“, jako je v Rakousku zákon č. 113/1895 ř. z., o soudním řízení v občanských rozepřích právních (civilní řád soudní). Na straně druhé poslouží monografie nejen zákonodárci, ale též současné praxi a může být soudům již nyní inspirací k tomu, aby byly v tomto směru aktivnější a strážily se přepjatého formalismu. Je nejen řečnickou otázkou, zda by

takový přístup konvenoval těm, kdož se snaží justici hodnotit především podle počtu skončených řízení, a to i za cenu pouhého „vyřízení věci“ namísto nalezení spravedlnosti.

V neposlední řadě nutno ocenit pasáže právněhistorické, které by obstály i jako základ samostatné studie.

Informačně bohatá práce provázená celou řadou názorů a námětů, které stojí za úvahu či jsou k diskusi, by proto neměla zůstat přehlédnuta.

Stanislav Balík*

* JUDr. PhDr. Stanislav Balík, Ph.D., Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni. E-mail: Balikov@seznam.cz.

Sanctions under International Law

Veronika Bílková (<https://orcid.org/0000-0002-6298-9630>)

Abstract: This paper considers international sanctions from the perspective of international law. It seeks to identify some of the ambiguities surrounding the notion of sanctions and, at the same time, to explain what sanctions may include and how they operate. The first chapter defines sanctions, provides their typology, and distinguishes four main stages of their historical development. The second chapter shows that sanctions do not have a uniform legal basis in international law, but, rather, fall under different institutions, depending on their author and the grounds for their adoption. In addition to UN collective sanctions, current international law also knows other types of collective sanctions as well as autonomous sanctions, which usually qualify as retorsion or (individual or collective) countermeasures.

Keywords: UN collective sanctions, international law, countermeasures, retorsion, sanctions

Several Notes on Artificial Intelligence in Lawmaking and Judicial Decision-Making

Vojen Güttler – Alžběta Solarczyk Krausová (<https://orcid.org/0000-0002-1640-9594>)

Abstract: Artificial intelligence permeates all areas of our lives, and law is no exception. AI-based systems can be used both for formulating rules of behavior (i.e. in lawmaking) as well as for deciding whether those rules have been respected (i.e. in the judiciary). However, such use raises a number of questions given its substantial impact on the life of individuals and society as a whole. Therefore, the aim of this article is to identify in general the possible problems and opportunities in the use of AI in the field of law and judicial decision-making. The article briefly maps the current approaches and trends in the use of these systems in the world and in the Czech Republic. In the field of lawmaking, the main positive contribution is the capability of the technology to assist lawmakers in ensuring that legal norms are logical, systematic and clear. On the other hand, potential risks include automated misinterpretation of deliberately vague legal concepts or incorrect responses of a system to existing gaps in the law. In the field of justice, it appears that AI systems can have a positive impact on the speed and efficiency of court proceedings and therefore on the administration of justice. On the other hand, the use of AI in the judiciary must be used with caution and under supervision to ensure that fairness and the rights of the parties are respected. When using AI systems for the purposes of lawmaking, judicial decision-making and, ultimately, law enforcement by public authorities, it is important to bear in mind potential synergies. Specialized systems used in different sectors by public authorities may interact with each other and cause unforeseen consequences for the entire legal system. This could also lead to a situation in which these systems become to a certain degree a lawmaker, a judge, and an enforcer at the same time. This would be fundamentally at odds with the constitutional principle of separation of powers on which our democratic legal system is built.

Keywords: artificial intelligence, digitization, jurisprudence, law, lawmaking, machine learning

Open-Source Digital Evidence

Michal Klenka (<https://orcid.org/0000-0002-3210-6884>)

Abstract: The aim of the article is to consider the use of information obtained from digital open sources as evidence in proceedings related to violations of international criminal law, human rights and international humanitarian law. In addition to providing basic definitions and legal questions that need to be answered before evidence obtained in this way could be further used, the article examines the different aspects that the type of evidence in question raises (new actors, mediation, objectivity and subjectivity). Despite the clear advantages, we should not overlook some of the problematic issues and challenges involved, particularly because the digital format allows for relatively easy manipulation and falsification, which in some cases poses an insurmountable obstacle to establishing the authenticity of the evidence and its provenance. The

analysis also focuses on the vulnerabilities in the use of social media information (the volume of content produced, its moderation by platforms and the issue of metadata), since the content that appears on them reflects not only the nature of the current conduct of international or non-international armed conflict but also the misinformation that affects society. Given the increasing amount of hacked and leaked information in the public domain, the article concludes by examining the applicability of the information in question as evidence in legal proceedings and discusses the related legal and ethical issues of admissibility.

Keywords: international criminal law, open-source digital evidence, social media, hacked and leaked information, public domain

The Problem of Commercialization of Gamete Donation in the Czech Republic

Jakub Valc (<https://orcid.org/0000-0002-4080-2679>)

Abstract: The use of donor gametes has become an essential part of assisted reproduction. However, the ethical and legal issues associated with this method of involving third parties in the reproductive process are still debated. One is the tendency to commercialise the whole process, whereby large sums of money are provided to donors of gametes on a reward basis, in addition to other benefits. My intention will be to show that the same situation also prevails in the Czech Republic, where the legal rules for the provision of reimbursement of expenses related to the donation of eggs and sperm are set up in a completely vague manner, which leads to their arbitrary shaping through the practice of reproductive clinics, both in contradiction to human dignity and the universally recognized and legally enshrined requirement of solidarity and altruism.

Keywords: human body, body parts, gametes, donor, donation, reimbursement, compensation, remuneration

Artificial Intelligence, its use and Criminal Liability – Challenges, Problems and Possible Solutions

František Vojtuš (<https://orcid.org/0000-0002-1912-4666>) –

Marek Kordík (<https://orcid.org/0000-0002-4290-8354>) –

Petra Dražová (<https://orcid.org/0000-0001-9370-4848>)

Abstract: The paper deals with the problems related to the legal definition of artificial intelligence and at the same time with the issues related to the criminal liability for actions in which artificial intelligence or systems containing it are involved to varying degrees. In this context, artificial intelligence is a key element in the direction of the development of autonomous vehicles.

Keywords: artificial intelligence, criminal liability, culpability

KARLOVARSKÉ PRÁVNICKÉ DNY

PRESTIŽNÍ CENA 2023

pro nejlepší právnícký časopis v České a Slovenské republice

Anketní lístek

1-37	Časopis Recenzované časopisy (R)	(R)	Vydavatel	Hodnotte 1-10 úroveň	
				Odborná	informační
1	Acta Iuridica Olomucensia	(R)	Univerzita Palackého v Olomouci	ČR	
2	Ad Notam		Notářská komora ČR	ČR	
3	Ars notaria		Notářská komora SR	SR	
4	Bulletin advokacie/Advokátní deník	(R)	Česká advokátní komora	ČR	
5	Bulletin slovenskej advokácie	(R)	Slovenská advokátska komora	SR	
6	Bulletin Stavební právo		Česká společnost pro stavební právo	ČR	
7	Časopis pro právní vědu a praxi	(R)	Masarykova univerzita, Brno	ČR	
8	Epravo		EPRAVO.CZ, a. s.	ČR	
9	International and Comparative Law Review	(R)	Univerzita Palackého v Olomouci	ČR	
10	Jiné právo		Kolektiv autorů (blog)	ČR	
11	Jurisprudence	(R)	Wolters Kluwer ČR, a. s., a PF UK	ČR	
12	Justičná revue	(R)	Ministerstvo spravodlivosti SR	SR	
13	Komorní listy	(R)	Exekutorská komora ČR	ČR	
14	Kriminalistika	(R)	Ministerstvo vnitra ČR	ČR	
15	Obchodní právo	(R)	Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
16	Obchodněprávní revue	(R)	C. H. Beck	ČR	
17	Právněhistorické studie	(R)	PF Univerzita Karlova v Praze	ČR	
18	Právní prostor		ATLAS consulting spol. s r. o.	ČR	
19	Právní rádce		Economia, a. s.	ČR	
20	Právní rozhledy	(R)	C. H. Beck	ČR	
21	Právnícké listy	(R)	PF ZČU v Plzni, Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
22	Právník	(R)	Ústav státu a práva AV ČR	ČR	
23	Právní obzor	(R)	Ústav státu a práva SAV	SR	
24	Právo a rodina		Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
25	Soukromé právo		Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
26	Revue církevního práva	(R)	Společnost pro církevní právo	ČR	
27	Revue pro právo a technologie	(R)	Masarykova univerzita Brno	ČR	
28	Rodinné listy		Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
29	Soudce		Soudcovská unie ČR	ČR	
30	Soudní rozhledy	(R)	C. H. Beck	ČR	
31	Správní právo	(R)	Ministerstvo vnitra ČR	ČR	
32	Státní zastupitelství	(R)	Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
33	Súkromné právo	(R)	Wolters Kluwer SR s. r. o.	SR	
34	Trestněprávní revue	(R)	C. H. Beck	ČR	
35	Trestní právo	(R)	Wolters Kluwer ČR, a. s.	ČR	
36	Zo súdnej praxe	(R)	Wolters Kluwer SR s. r. o.	SR	
37	Zpravodaj Jednoty českých právníků		Jednota českých právníků	ČR	

Není nutné hodnotit všechny časopisy, jde o hodnocení výlučně dle vlastní znalosti a možnosti srovnání.

Odborná a informační úroveň se hodnotí zvláště přidělením bodů od 1 do 10, kdy 1 bod je určen pro nejnižší a 10 pro nejlepší úroveň.

Níže lze navrhnout na cenu Pocta judikátů pravomocný rozsudek publikovaný mezi 1.3.2022 a 28.2.2023:

Soud..... sp. zn. ze dne.....

Anketní lístek prosíme zaslat poštou nejpozději do 31.5.2023, per e-mail do 12:00 hod. 16.6.2023 na adresu casopis.kjt@gmail.com, případně vyplnit na www.kjt.cz, zde je zveřejněn i Statut této ceny.

Anketní listy obdržené do 31.5.2023 budou slosovány o věcné ceny (právníkou literaturu).

Souhlasím s uchováním následujících údajů pro účely zpracování ankety po dobu dvou let od uzávěrky.

Prohlašuji, že jsem anketní lístek vyplnil/a osobně dle svého nejlepšího přesvědčení.

Jméno, příjmení, titul.....Profese.....

Adresa sídla.....Tel.....E-mail.....

Podpis.....

Při el. vyplnění (bez vlastního podpisu) zašlete ze svého vlastního e-mailu uvedeného ve Vašich veřejných kontaktech.

XXX. Konference Karlovarské právnícké dny

**HOTEL THERMAL,
Karlovy Vary 15. 6.–17. 6. 2023**

OD PRVNÍ KONFERENCE
V ROCE 1991 USILUJEME
O VZÁJEMNÉ POZNÁVÁNÍ
A CHÁPÁNÍ PRÁVNÍCH
SYSTÉMŮ SOUSEDÍCÍCH
ZEMÍ A FORMOVÁNÍ SI
PRÁVNÍHO NÁZORU
KE SPOLEČNÝM OTÁZKÁM
PLYNOUCÍM Z PRÁVA EU.

KJT

Pořádají:
**Karlovarské právnícké dny – Společnost českých,
 německých, slovenských a rakouských právníků, z.s.**
Česká advokátní komora, Slovenská advokátska komora
DAV – Arbeitsgemeinschaft Internationales Wirtschaftsrecht
Ústav státu a práva SAV, CZIPRA, DTJV

Odborní mediální partneři

Nakladatelství C. H. Beck, s.r.o., Nakladatelství Leges, s.r.o., Nakladatelství Wolters Kluwer CR, a.s.,
 Atlas consulting, spol. s r.o., Právní rádce, Právní prostor, Advokátní deník, EPRAVO.CZ, a.s.,
 IWRZ – Zeitschrift für Internationales Wirtschaftsrecht

Program

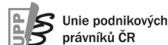
Prof. JUDr. Josef Bejček, CSc., PrF MU Brno – Kdy a komu se (ne)vyplatí porušit právo?
Mgr. et Mgr. Michal Bobek, MJUR, Ph.D., Dr.h.c., NSS – K čemu je Ústavní soud?
Prof. JUDr. Jan Dědič, VŠE, AK Kocián, Šolc, Balaščík / Doc. JUDr. Ivana Štenglová, VSCI Praha, PF UK – Způsobilost k výkonu funkce statutárního orgánu po novele ZOK k 1.7.2023
JUDr. Ondřej Dostal, ČEZ – Soutěžní právo v podmínkách řešení energetické krize
Prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš, Právnická fakulta TU Trnava, Ústav státu a práva AV ČR – Právo věku „uálů“
Prof. JUDr. Bc. Tomáš Grivna, Ph.D., PF UK / **JUDr. Lukáš Bohuslav, Ph.D.**, PF UK – Konsensuální vyřízení věci v trestním řízení proti právníkům osobám
Dr. Eric Heinke, místopředseda RAK Wien – Advokátní povinnost mlčenlivosti – Déravý švýcarský sýr made in Austria?
JUDr. Ing. Pavel Horák, Ph.D., NS ČR – Právní domněnky a fikce ve smluvních vztazích
Univ.Prof. Dr.iur. Georg Kodek LL.M., WU Wien – Aktuální výzvy v právu odpovědnosti za vady
JUDr. Zdeněk Krčmář, NS ČR – Zápočet v insolvenčním řízení (případně i novela k restrukturalizaci)
Doc. JUDr. Ondřej Laciak, Ph.D., podpredseda SAK – Ochrana advokátního tajemství při prohlídce advokátní kanceláře
Prof. JUDr. Petr Lavický, Ph.D., PrF MU Brno – Rozdělení důkazního břemena ve sporu o vrácení peněžité částky
Doc. JUDr. Filip Melzer, LL.M., Ph.D., PF UP v Olomouci – Výklad závěti
JUDr. Monika Novotná, místopředsedkyně představenstva ČAK – Mlčení (a) zlato – novinky z advokátního práva
JUDr. Jan M. Passer, Ph.D., LL.M., Soudní dvůr EU, Lucemburk – Odpovědnost státu za škodu podle principu Francovich
JUDr. Robert Pelikán, Ph.D., PF UK – Digitální právní jednání z hlediska hmotného práva v bankovních vztazích, distributorů energií a poskytovatelů telekomunikačních služeb
Prof. JUDr. Irena Pelikánová, DrSc., PF UK, (bývalá soudkyně Tribunálu EU) – Determinace smluvního vztahu nezávislá na vůli stran
JUDr. František Púry, Ph.D., NS ČR / **JUDr. Martin Richter, Ph.D.**, PF UK – Výkon funkce statutárního orgánu obchodní korporace v trestněprávních souvislostech
Hon. Prof. Mag. Dr. Jürgen Rassi, Privatdoz., OGH Wien – Právní ochrana ze strany státních soudů při přezkumu rozhodčích nálezů
Mgr. Dušan Sedláček, advokát Praha – Přezkum rozhodčích nálezů v ČR
Mgr. Petr Sprinz, Ph.D., LL.M., Allen & Overy – Odpovratelnost v insolvenčním řízení – zákaz předbíhání ve frontě věřitelů
JUDr. Juraj Szabó, Ph.D., Rozhodčí soud při HK ČR a AK ČR – Ovlivňování rozhodčího řízení judikaturou českých obecných soudů
Prof. JUDr. Pavel Šámal, Ph.D., ÚS ČR, PF UK – Neúčinné vyšetřování v judikatuře Ústavního soudu
JUDr. Petr Šuk, NS ČR – Pracovněprávní ochrana členů statutárních orgánů obchodních korporací aneb Nekonečný příběh, díl 875
Doc. JUDr. Petr Tégel, Ph.D., PF UP v Olomouci – Právní charakter zařízení energetické či telekomunikační infrastruktury a zákonná a smluvní omezení vlastníků pozemků
Doc. JUDr. Jozef Vozár CSc., Ústav státu a práva SAV – Zneužití bankovních úvěrů a záruk
Prof. Dr. Friedrich Graf von Westphalen, prezident KJT – Protiprávní čerpání abstraktní bankovní záruky – existuje účinná obrana?
Mgr. Michal Vávra, advokát, Brno, Vídeň – Koreferát k české úpravě finanční záruky a aktuální judikatuře

Konference bude simultánně tlumočena ČJ/NJ.

Moderátoři konference: **JUDr. Vladimír Zoufalý** a **Mgr. Michal Vávra**,
JUDr. Petr Bříza, **Doc. Jozef Vozár**, **JUDr. Ondřej Trubač**, **Doc. Filip Melzer** a **Mgr. Kamil Blažek**
 Změna programu vyhrazena. Časové uspořádání programu na www.kjt.cz

Účastnický poplatek je 11 000 Kč + DPH.
 V rámci Slavnostní recepcie dne 16.6.2023
 budou vyhlášena tradiční ocenění společnosti.
 (Prestizijní cena, Autorská cena a Pocta judikátů).
 Anketní lístek lze vyplnit na www.kjt.cz.
 Podmínky účasti a přihlášení www.kjt.cz

Partneři konference:

Vyrovnání újmy prospěchem se zaměřením na újmu způsobenou při ublížení na zdraví

Compensatio lucri cum damno

Tomáš Doležal – Ivo Smrž

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 144 stran

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace cílí na zodpovězení klíčové otázky, zda je přípustné a obecně vůbec vhodné při stanovení výše náhrady újmy zohlednit prospěch nabytý v důsledku škodní události. Záměrem autorů je mimo jiné přispět do české právní doktríny argumentací a teoretickými vodítky, která mohou napomáhat při řešení jednotlivých případů.

Vládnoucí a ovládaní

Explikace vlivu, kontroly a legitimního vládnutí

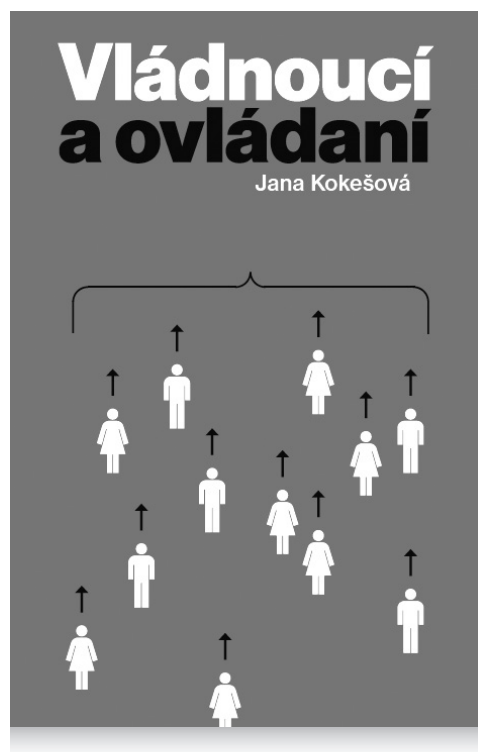
Jana Kokešová

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 288 stran

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace je právní monografií s přesahy do příbuzných filozofických oborů, zejména etiky a politické filozofie. Zaměřuje se na problematiku normativity, legitimacy a kolektivního aktérství, přičemž metodologicky vychází z tradic analytické filozofie a využívá právě vznikající teorii normativity, tzv. teorii kontroly, již zároveň rozvíjí. Kniha si klade otázku, jak skloubit teorie demokratické legitimacy s faktem existence jednotlivců neschopných autonomního jednání. Kniha prokazuje, že nástrojem vládnutí je normativní vliv každého jednoho člena společnosti a identifikace takového nástroje umožňuje zdůvodnit pozitivní povinnosti společnosti vůči každému jednotlivci.

Nepřirozené právo

Tomáš Sobek

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2022, 292 stran

ŮSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace se věnuje normativním zdrojům práva a morálky. Autor ukazuje, že centrální roli v normativním myšlení hraje pojem kontroly. V knize se diskutuje řada zajímavých otázek. Co přesně znamená, že právo je lidský artefakt? Potřebujeme vědět, proč bychom měli být morální? Potřebujeme vědět, co je zdrojem platnosti práva? Je správné rozhodnout morální dilema na základě počítání lidských životů? Je smysluplné hlásit se k ideálům, které jsou tak vysoké, že nejsou reálně dosažitelné? Existují lidská práva objektivně? Lze metafyziku zcela nahradit pragmatickým myšlením? Po přečtení této knihy si čtenář uvědomí, že mnohé odpovědi, které mu připadaly samozřejmé, ve skutečnosti samozřejmě nejsou.

Úskalí asistované reprodukce v muslimských zemích

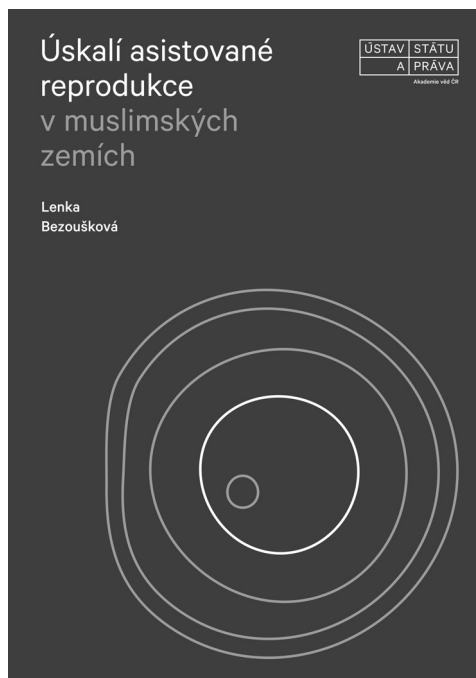
Lenka Bezoušková

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2021, 115 stran (e-kniha)

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace nabízí vhléd do problematiky asistované reprodukce v kontextu islámského právního systému. Podrobně se věnuje konkrétním restrikcím a pravidlům ustanoveným v islámském právu a vysvětlením jejich smyslu. Autorka představuje postoje sunnitských i šíitských učenců k dostupným metodám asistované reprodukce, popisuje také rozdíly v právních úpravách jednotlivých muslimských států. Souběžně pojednává i o souvisejících tématech, jako je uzavření či ukončení manželství, určení otcovství či status nemanželských dětí.

Osnova československého občanského zákoníku

Jan Kober

Ústav státu a práva AV ČR
Praha 2021, 473 stran (e-kniha)

ÚSTAV	STÁTU
A	PRÁVA

Akademie věd ČR

Publikace přináší edici pramenů k historickému vývoji československého civilního práva – vládní návrh občanského zákoníku z roku 1937 a z roku 1946. Edici doplňuje podrobná studie zasazující oba návrhy do historického kontextu své doby.

